

E-ISSN: 2651-3064

USDAD

Uluslararası Sosyal Bilimler Programları
Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

ANKARA ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Ankara International Journal of Social Sciences

JUNE/ HAZİRAN 2025
VOLUME(CİLT) 8/ ISSUE(SAYI) 15

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

AUSBD / AIJSS
ANKARA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR/PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 15 Yaz/Sumer 2025
e-ISSN: 2651-3064

AUSBD – Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AIJSS – Ankara International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER
USDAD

Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği
International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER
Meşrutiyet Cad. Bayındır-2 Sok. No: 54/16 Çankaya
6420 Ankara - TÜRKİYE
Tel: + (90)312 211 0281-82
Elmek / Email: ausbdergi@gmail.com
Genel Ağ / Web: <http://usdad.org/#>

KAPAK TASARIM/COVER DESIGN BY
Muhammed KARAKAŞ

© Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

©International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

ANKARA-2025

YAYIN YÖNETMENİ / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
Doç. Dr. Tekin ÖNAL	Dr. Öğr. Üyesi Necmettin Ayan
	Dr. Bahaeddin ERAVCI

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Doç. Dr. Tekin ÖNAL
Dr. Öğr. Üyesi Necmettin AYAN	Dr. Bahaeddin ERAVCI

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

İngilizce / English

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI
Doç. Dr. Tekin ÖNAL
Dr. Öğr. Üyesi Necmettin AYAN
Dr. Bahaeddin ERAVCI

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YAZI İŞLERİ / EDITORIAL ASSISTANCE

Efe Can TANRISEVER

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TURAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TAŞ-Ankara Üniversitesi Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA- Karadeniz Teknik Üniversitesi Prof. Dr. Alper ALP-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ-Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Arda BAŞ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Prof. Dr. Fuat KEYMAN-Sabancı Üniversitesi

Prof. Dr. M. Derviş KILIÇNKAYA-Hacettepe Üniversitesi Prof. Dr. Nuri YAVUZ-Artvin Çoruh Üniversitesi

Prof. Dr. M. Seyfettin EROL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet HAYTA-Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ-Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Selma YEL-Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Yakup Mahmutov-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Prof. Dr. Ali AKAR-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Prof. Dr. Ahmet KANKAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Prof. Dr. Kenan OLGUN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. M. Şamil YÜKSEL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Prof. Dr. Nasrullah UZMAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Ziya ÖNİŞ-Koç Üniversitesi Prof. Dr. Yusuf SARINAY-TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer TOPRAK-Boğaziçi Üniversitesi Prof. Dr. Tayyar ARI-Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer TURAN-Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Refik TURAN-Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nedim İPEK-Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya

Prof. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Esma ÖZ KIRIŞ-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TIRYAKI-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno-St. Petersburg Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Esmâ REYHAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Aleksander Fotic-Belgrad University

Doç. Dr. Tatjana KATİC-Belgrad Tarih Enstitüsü

Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Tekin ÖNAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Ökkeş NARİNÇ-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Muhammed Emin KOÇAK.....1-10

Emîr Timur’un Muhafız Alayı: Kavçinler/Amir Timur’s Guards Regiment: Qauchins

Galip BİNGÖL.....11-26

Anadolu’da Ağaç-Eri Türkmenleri: Kökenleri, Direnişleri Ve Tarihsel Mücadeleleri/Anatolian Ağaç-Eri
Turkmens: Their Origins, Resistance, And Historical Struggles

Gülseda H. ÇELEBİ.....27-48

Biltmore’da Kanlı Randevu: Mehmet Baydar Ve Bahadır Demir Suikastı/Bloody Appointment In
Biltmore: The Assassination Of Mehmet Baydar And Bahadır Demir

Hami AKMAN.....49-64

*Ya- “Dağıtmak, Yaymak, Sermek, Çözmek” Fiilinin Bazı Türevleri/Some Derivatives Of The Verb *Ya-
“To Scatter, Spread, Lay Unravel”

Eininas Awad Alla Mohammed KARSHOUM-H. Mustafa ERAVCI.....65-76

XIX. Yüzyıl Osmanlı Sudanı’nda Modernleşme Hamleleri/Modernization Efforts In Ottoman Sudan In The
19th Century

YAYIN İLKELERİ.....77-78

EMİR TİMUR'UN MUHAFAZ ALAYI: KAVÇİNLER*

*Muhammed Emin KOÇAK***

Özet

Tarihin eski dönemlerinden itibaren krallar, şahsi koruma müessesine büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda onlar, iç ve dış tehditlere karşı güvenliklerini sağlamak amacıyla muhafız birlikleri oluşturmuştur. Türkler, savaş ve barış zamanlarında hükümdarın korunmasına büyük önem veren milletlerin başında gelmiş ve Türk tarihinin en erken dönemlerinden itibaren muhafız alaylarına rastlanılmıştır. Emîr Timur tarafından Mâverâünnehir merkezli Semerkant'ta kurulan Timurlu Devleti'nde de hükümdarlar, savaş ve barış zamanlarında güvenliklerini sağlamak için muhtelif önlemler almıştır. Bu önlemlerin başında doğrudan hükümdarın şahsına bağlı olan muhafız askerleri gelmektedir. Timurlularda hassa birlikleri olan kavçinler, ilk hükümdar Emîr Timur tarafından organize edilerek Timurluların sonuna kadar kavçin ünvalı emîrler önemlerini muhafaza etmiştir. Hükümdarın muhafız alayı olan kavçinler, Timurlu askerî ve idarî teşkilatında yüksek makamlara getirilmiş ve onlar bizzat hükümdar tarafından himaye edilmiştir. Kavçinler, sadece hükümdarın değil Timurlu mirzalarının da maiyetlerinde yer alarak önde gelen askerî bir sınıf olmuştur. Kavçin ünvanlı görevlilerin kimler olduğu, hükümdarın nezdindeki konumları, askerî ve idarî teşkilattaki faaliyetleri bu çalışmanın temel konusudur.

Anahtar Kelimeler: Timurlular, Timurlu askerî tarihi, Timurlu devlet teşkilatı, Mâverâünnehir, Semerkant.

AMIR TIMUR'S GUARDS REGIMENT: QAUCHINS

Abstract

From ancient times of history, kings attached great importance to the institution of personal protection. Accordingly, they formed guard units to ensure their security against internal and external threats. The Turks were one of the nations that attached great importance to the protection of the ruler in times of war and peace, and guard regiments were encountered from the earliest periods of Turkish history. In the Timurid State, which was founded by Amir Timur in Samarkand, centered on Transoxiana the rulers took various measures to ensure their security in times of war and peace. Chief among these measures were the guard soldiers, who were directly subordinate to the monarch. The qauchins, who were special troops in the Timurids, were organized by the first ruler Amir Timur, and the emirs with the title of qauchin maintained their importance until the end of the Timurids. Qauchins, the ruler's guard regiment, were appointed to high positions in the Timurid military and administrative organization, and the amirs (bey) with the title of qauchin were patronized by the ruler himself. The amirs with the title of qauchin were part of the retinue not only of the ruler but also of the Timurid mirzas, and became a leading military class. In this study, it was investigated who the officials with the title of qauchin were, their position in the palace of the ruler, and their activities in the military and administrative organization.

* Bu çalışma yazarın *Timurlularda Ordu ve Askerî Organizasyon (1370-1447)* adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., emin.kocak0@gmail.com, Ankara/Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-7536-7956.

Keywords: Timurids, Timurid military history, Timurid state organization, Transoxiana, Samarkand.

Giriş

Türkistan'da kendi adıyla anılan devletini 1370 yılında kuran Emîr Timur, Türk-İslâm tarihinde müstesna bir yere sahip hükümdarlardan birisidir. Onun iktidara yükseldiği coğrafya bir Moğol Hanlığı olan Çağatay Hanlığı'nın Batı (Mâverâünnehir)¹ kısmıdır. Emîr Timur'u iktidara taşıyan ve devletin muhafaza edilmesini sağlayan unsurların başında güçlü bir ordu teşkilatı gelmektedir. Emîr Timur döneminde (1370-1405) ordu, sahip olduğu her şeyi hükümdara borçlu olan muhtelif güç odaklarının tek bir amaç doğrultusunda bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. Timurlu ordusu içerisinde hükümdarın hassa askerleri olan *Kavçinler/Kuçin/Koçin*² adlı elit askerî grup çalışmanın odak noktasıdır. *Kavçin* ünvanlı görevlilerin kimler olduğu, hükümdarın nezdindeki konumları, askerî ve idarî teşkilattaki faaliyetleri bu araştırmanın temel problemleri arasındadır. Konunun anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla tarihsel süreçte ana hatlarıyla muhafız birliklerine dair bilgiler aktararak akabinde Türk-İslâm devletlerindeki yakın koruma teşkilatı genel bir şekilde ifade edilecektir.

Hükümdarın özel askerî gücü olan muhafız birliklerine tarihin eski dönemlerinden itibaren rastlanılmaktadır. Mesela Mezopotamya'da III. Ur döneminde (MÖ. 2112-2005) kralların ve üst düzey devlet görevlilerin korunmasından sorumlu şahsi muhafızlar vardı.³ Pers hükümdarı Kiros (Kyros), on bin kişiden oluşan mızraklı muhafız birliklerine sahipti ve bu askerler, hükümdarı her zaman korumakla görevliydi. Kral dışarı çıktığına eşlik eden muhafızlar, savaş zamanında ise kraliyet çadırının güvenliğini sağlamıştı.⁴ Makedonyalı İskender'in, ordusundaki en üst rütbelere sahip olan kraliyet muhafızı ünvanına sahip komutanlar (general) bulunmaktaydı ve bunlar sekiz kişiydi. Onun muhafızlığını yapan askerleri arasında dönemin soylularının genç çocukları da yer almaktaydı ve bu kimseler ayırt edici üniformalara sahipti.⁵ Roma İmparatoru Julius Sezar'ın, farklı dönemlerde sayıları 500-2000 arasında değişen şahsi muhafızları vardı.⁶ Sasani hükümdarlarının da saray muhafızları mevcut olup bunların başında sarayın güvenliğinden sorumlu muhafız komutanı yer almaktaydı.⁷

Görüldüğü üzere tarihin en erken dönemlerinden itibaren çeşitli milletlerin hükümdarları, şahsi güvenliklerine büyük önem vererek doğrudan kendilerine bağlı özel bir askerî birlik oluşturmuşlardır. Bu hususta temel amaç, iç ve dış düşmanlara karşı bir savunma refleksi meydana getirmek, toplumdan ayırt edici üniformalara sahip olan askerî birlikler ile yöneticinin prestijini ve halk üzerinde meşruiyetini güçlendirmektir.

1. Türk-İslâm Devlerinde Muhafız Birliklerine Dair Genel Bir Değerlendirme

İslâm ve Türk devletlerinde muhafaza görevi üstlenen, daimî statüde olan, özel olarak yetiştirilmiş ve çeşitli adlarla isimlendirilen askerî birliklere genellikle hassa ordusu denilmektedir.⁸ Türkler, savaş ve barış zamanlarında hükümdarın korunmasına büyük önem veren milletlerin başında gelmiş ve Türk tarihinin en erken dönemlerinden itibaren muhafız birliklerine

¹ Çağatay Hanı Tarmaşirin'in 1335 yılında ölümünden sonra Çağatay Hanlığı iki parçaya ayrılarak Batı kısmı Mâverâünnehir, Doğu kısmı ise Moğolistan olarak geçmektedir. Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)* Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 138-140; V.V. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 2015, s. 13.

² Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafername*, yay. Penahî Simnâni, İntişarat-ı Bamdad, Tahrân 1363 h.ş., s. 134; Şerefeddin Ali-i Yezdi, *Zafername*, yay. Muhammed Abbâsî, Çap-ı Rengin, Tahrân 1336 h.ş., C. I, s. 436.

³ Bertrand Lafont, "The Army of the Kings of Ur: The Textual Evidence", *Cuneiform Digital Library Journal*, 5, 2009, s. 9, 14.

⁴ Muzaffer Duran, *Pers Ordu Teşkilatı (MÖ. 6-4. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2016, s. 103.

⁵ Nicholas Sekunda, *The Army of Alexander the Great*, Osprey Publishing, London 1992, s. 9-10.

⁶ Raffaele D'Amato, *Armies of Julius Caesar 58-44 BC*, Osprey Publishing, Oxford 2021, s. 12; Samuel Willard Crompton, *Julius Caesar*, Chelsea House Publishers, Philadelphia 2003, s. 90.

⁷ David Nicolle, *Sassanian armies: the Iranian empire, early 3rd to mid 7th centuries AD*. Montvert Publications, Stockport 1996, s. 25-26.

⁸ Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusu", C. Ek-1, *DİA*, Ankara 2000, s. 541.

rastlanılmıştır. Mesela Hunlar ve Göktürkler döneminde muhafız birliklerinin insan kaynağı, yönetici hanedan yahut hanedana yakın boylar arasından temin edilmekteydi ki, Göktürkler zamanında bu özel birlikler *Aşına* ailesinden geldiği için *Börü* şeklinde anılıyordu.⁹

Türkler, Müslüman olduktan sonra ise muhafız alaylarına verdikleri önem artarak devam etmiştir. Örneğin Türk Hakanlığı (Karahanlılar) zamanında Arslan Han Muhammed'in (ö.1130) on iki bin kişilik hassa ordusu (gulam) vardı. Söz konusu hassa ordusu içerisinde, hükümdarı ve hükümdarın sarayını gece/gündüz korumakla görevli *turgak* (gündüz) ve *yatgak* (gece) adı verilen saray muhafızları mevcuttu.¹⁰ Büyük Selçuklularda saray muhafızları ve gulamlar, özel askerî eğitim verilerek yetiştirilen ve önde gelen silahlı güçler arasına dahil edilen bir askerî birlikti. Saray gulamları, ortalama dört bin civarında olup piyadelerden müteşekkildi ve bunlardan bin kişi doğrudan hükümdara bağlıydı.¹¹ Türklerin gerek İslâmiyet'ten önce gerekse Müslüman olduktan sonra devlet başkanının muhafazasına büyük bir ehemmiyet verdikleri görülmektedir ki, bu durum Türk hükümdarlarının tedbirli ve ihtiyatlı kimseler olduklarını göstermektedir. Muhafız birliklerinin başında kumandanların bulunması, özel birliklerinin gece ve gündüz nöbet usulü ile ayrılması ve Türkiye Selçuklarında görüldüğü üzere hükümdarın özel korumalığını yapan grupların çeşitliliği, Türklerde gelişmiş bir teşkilata sahip muhafız kitalarının varlığını ortaya koyar.

1. Muhafız Birlikleri Olarak Kavçinler

Kavçinler/Koçin/Kuçin (قوچيان) adını, Emîr Timur'un (1370-1405) saray tarihçisi Nizâmeddin-i Şâmî hükümdarın hassa askerleri¹² olarak zikrederken, onun bir diğer muasırı İbn Arabşah, onları Çağatay Hanlığı içerisindeki boylar¹³ arasında görür.¹⁴ Timurlular ile akrabalığı bulunan geç dönem müellifi Mirza Muhammed Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi* adlı eserinde Kaşgar'daki halktan bahsederken *kavçin* sınıfını, askerler şeklinde kaydetmiştir.¹⁵ Doerfer'a göre *kavçin* terimi, "eski", "orijinal" ve "usta askerî muhafız birliği" anlamlarına gelmektedir.¹⁶ *Kavçin* ünvanlı *emîr*lerin (bey), Emîr Timur'un iktidarından önce de var olduğunu vurgulayan Manz, onların kalıtsal bir askerî grup yahut doğrudan Çağatay Hanı'na bağlı hassa ordusu olduğunu açıklar.¹⁷

*Kavçin*lerin ağırlık merkezlerine dair muhtelif görüşler mevcut olup Timur sonrasında Mirza Şahruh (1405-1447) döneminde yaşanan bir olay onların, imparatorluğun hangi bölgelerinde konuşlandıklarına dair fikir verir. Bu bağlamda Timur dönemi *emîr*lerinden Emîr Şeyh Nureddin, 1410 yılında Mirza Şahruh'a isyan etmiş bu durum üzerine hükümdar, ordusuyla Mâverâünnehir'e yönelmiş ve taraflar Kaşka Suyu kenarında karşı karşıya gelmişlerdir. Mirza Şahruh'un ordusunda Keş yakınlarından toplanan *kavçin*lerin olduğu, bunların Mâverâünnehir valisi Mirza Uluğ Bey ile ana orduya katıldığı ve cesaretle savaştıkları görülmektedir.¹⁸ Dolayısıyla Timur döneminde *kavçin*lerin ağırlık merkezinin, zikredilen dönemde imparatorluğun kalbi olan Mâverâünnehir bölgesi olduğu ifade edilebilir.

*Kavçin*lerin, Emîr Timur'un hassa askerleri olarak zikredilmesi ise bir savaş anlatısında görülür ki, hükümdar da bu savaşa bizzat katılmış hatta yaralanmaktan kıl payı kurtulmuştur. Hükümdarın,

⁹ Ahmet Taşağıl, "Türk Askerî Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu", *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji*, Ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 153.

¹⁰ Ömer Soner Hunkan, *İpek Yolu'nun Muhafızları Bozkırdan Kentlere Türk Hakanlığı Ordusu (Karahanlılar)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019, s. 78-79, 108.

¹¹ Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 82-83.

¹² Şâmî, a.g.e., s. 134.

¹³ İbn Arabşah, *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Tîmûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 36.

¹⁴ Kavçinlerin kökenine dair çeşitli görüşler için bkz. Bilen Yılmaz, "Moğollardan Timurlulara Kavçinler", *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 12*, Ed. M. Bulut- Z. Karacagil, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2023, s. 761-767.

¹⁵ Mirza Muhammed Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, yay. Abbas Guli Gaffari Fard, Miras-ı Mektub, Tahran 1383 h.ş., s. 433.

¹⁶ Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1963, C. I, s. 423.

¹⁷ Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatihi)*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 290, 293.

¹⁸ Hâfız-ı Ebrû, *Zübde'tü't- Tevârih-i Baysungurî*, yay. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1395 h.ş., C. III, s. 372-374; Abdürrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, yay. Abdülhüseyn-i Nevâî, Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsani ve Muta'alat-ı Ferhengi, Tahran 1383 h.ş., C. II (1), s. 127-128.

1393 senesinde Muzafferi hükümdarı Şah Mansur ile Şiraz çevresinde yaptığı meydan savaşında rakip, takriben üç dört bin arası zırhlı süvari ile Timurlu ordusunun merkezine saldırmış ve Emîr Timur'a kılıç sallayacak kadar yaklaşmıştır.¹⁹ Bu sırada zırhlı ağır süvari saldırısının şokunu atlatan Timurlu askerleri, Şah Mansur'a karşı koymuş ve bin kişilik hassa askerleri olan *kavçinler* ve *emîrlerin* koşunları toparlanarak ordunun merkezi yeniden düzenlemiştir. Sonrasında Şah Mansur'a karşı saldırıda bulunulmuş ve Muzafferi hükümdarı öldürülmüştür.²⁰ Muhafız alayı olan *kavçin* birliklerinin Emîr Timur'un seferlerinde önemli görevler üstlendikleri ve savaş sırasında hükümdar ile beraber ordunun merkezinde yer aldıkları ortadadır.

Clavijo ve Sultaniye Başpiskoposu Johannes gibi yabancı müelliflerin eserlerinde ise doğrudan *kavçin* ıstılahı kullanılmasa da Emîr Timur'un şahsi muhafızlığını üstlenen askerlerin olduğu²¹ ve genç yaşta hizmete alınan, sürekli at üstünde yaşayarak Emîr Timur'un yanında yetişen²² kimselerin varlığı ifade edilmektedir.

Emîr Timur'un 1393 yılında Tekrit kuşatmasında surlarda delik açmak için görevlendirdiği *emîrler* arasında da Bayan Kavçin, Ali Kavçin, Toylak Kavçin, Şeyh Ali Kavçin ve Lalam Kavçin gibi *kavçin emîrlerinin* isimleri zikredilir.²³ Hükümdarın, 1395 senesinde Altın Orda hükümdarı Toktamış Han ile karşılaştığı Terek Savaşı'nda Hüseyin Melik Kavçin²⁴ adı zikredilir. Aynı şekilde Emîr Timur'un 1399 yılında Hindistan'da Mirat Kalesi kuşatmasında *kavçinlerin* kale kapısında savaştığı görülür. Ayrıca sefer sırasında Bayazid Kavçin ve 1399 yılında Cemu bölgesinde meydana gelen çarpışmalarda Hüseyin Melik Kavçin'in isimleri yer alır.²⁵ Hükümdarın, 1400 yılında Halep'i ele geçirdiğinde şehrin muhafazası için bıraktığı *emîrler* arasında Murad Kavçin adı zikredilir.²⁶

Kavçinlere dair bir diğer önemli örnek ise 1402 Ankara Muharebesi'nden verilebilir. Timurlu ordusu saflarında Muhammed Kavçin, İdris Kavçin, Birde Beg Kavçin ve Toylak Kavçin yer almıştır.²⁷ Aynı şekilde Emîr Timur'un 1403 yılında Gilan Melikleri üzerine gönderdiği orduda Derya Kavçin öncü birlik olarak hizmet etmiştir.²⁸ 1404 yılında isyan eden Firuzkûh Kale'si hâkimi İskender Şeyhi ile yaşanan mücadelede Derya Kavçin, Muhammed Kavçin, Temur Kavçin isimleri Timurlu ordusu içerisinde yer alır.²⁹

Emîr Timur'un 1404 yılında Semerkant'ta torunlarını evlendirdiği büyük hassa askerleri olan *kavçinler* katılmıştır.³⁰ Hükümdar, 1405 senesinde Otrar'da vefat ettiği sırada *emîr-i* hassa ve *kavçinlerin* hükümdarın vefatından dolayı kendilerini yerlere attıkları görülür. Emîr Timur'un cenazesinin Otrar'dan Semerkant'a naklinde Emîr Hoca Yusuf, Ali Kavçin ve hassa askerleri görev almıştır. Ayrıca hükümdarın vefatını duyurmak üzere Herat'ta bulunan Mirza Şahruh'a Şeyh Timur Kavçin, Emîr Timur'un veliahdı Gazne'de bulunan Mirza Pir Muhammed'e ise Hızır Kavçin gönderilmiştir.³¹ Dolayısıyla hassa birliği olan *kavçinler*, hükümdarın muhafız alayı olduğu için savaşta ve barışta her daim hükümdarın yanı başında konumlanmıştır. Ayrıca onlar savaşlarda üstlendikleri görevlerin dışında haberci olarak da hizmet etmişlerdir.

Kavçin ünvanlı *emîrler*, sadece hükümdarın muhafızlığını yapmamış aynı zamanda Emîr Timur'un nezdinde oldukça değer görerek himaye edilmiştir. Mesela İbn Arabşah'a göre, hükümdarın

¹⁹ Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. I, s. 434-435.

²⁰ Şâmî, *a.g.e.*, s. 133; Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. I, s. 436-437.

²¹ Ruy Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, çev. Guy Le Strange, RoutledgeCurzon, London-New York 2005, s. 103.

²² Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında (Fransa'ya Gönderdiği Elçinin Kaleminden Emir Timur'un Hayatı, Devleti ve Halkı)*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 71.

²³ Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. I, s. 462-463; Hâfiz-ı Ebrû, *a.g.e.*, C. II, s. 773; Abdürrezzak-ı Semerkandî, *a.g.e.*, C. I (2), s. 682-684.

²⁴ Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. I, s. 533.

²⁵ Şâmî, *a.g.e.*, s. 194-196; Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. II, s. 100, 106, 125; Gıyâseddin Ali-i Yezdi, *Saâdetnâme ya Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan*, yay. İrec Afşar, Miras-ı Mektub, Tahran 1379 h.ş, s. 127.

²⁶ Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. II, s. 222.

²⁷ Şâmî, *a.g.e.*, s. 255; Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. II, s. 304; Hâfiz-ı Ebrû, *a.g.e.*, C. II, s. 960-961; Halil Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 148-149.

²⁸ Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. II, s. 397.

²⁹ Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. II, s. 412.

³⁰ *Continuation du Zafarnâme de Nizâmuddîn Şâmî, par Hâfiz-ı Abrû*, yay. Felix Tauer, Oriental Institute, Prague 1934, s. 445-446.

³¹ Şerefeddin Ali-i Yezdi, *a.g.e.*, C. II, s. 469, 473-474, 478; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, TTK, Ankara 1994, s. 33.

yanında bulunan Muhammed *Kavçin*, tüm vezirlerden üstün bir konumda yer almakta olup, bütün *emîr*ler arasında en saygıdeğer olanıdır. Kendisi, görüşlerine sıkça başvurulmuş ve sözleri dikkatle dinlenen bir şahsiyettir.³²

3. Emîr Timur Döneminde Kavçinlerin İdarî ve Askerî Teşkilattaki Yeri

3.1. Emîr

Timurlu idarî ve askerî teşkilatında en önemli mevkilerden birisi *emîr*lere ait olup, bu makamlar Türk-Moğol boylarına mensup şahıslar tarafından doldurulmuştur. *Emîr*ler, askerî sistem içerisinde etkin bir rol oynamış; hükümdarın seferlerine katılarak askerî birliklere komuta etmiş ve aynı zamanda atandıkları bölgelerde valilik görevlerini üstlenmişlerdir. Bu durum, onların idarî ve askerî düzen içerisindeki mühim rollerini ortaya koymaktadır. Timurlu Devleti'nin idarî ve askerî teşkilatına dair en mühim kaynaklarda arasında yer alan *Muizzü'l-Ensâb*'a göre Emîr Timur'un *emîr*leri arasında *kavçin*lerden Emîr Ali Kavçin ismi zikredilir.³³ Emîr Timur'un sağlığında 1404 yılında *Hülegü Tahtı* olarak bilinen Fars, Kirman, Rey, Azerbaycan, Arran, Mugan, Karabag, Şirvan, Derbend, Gürcistan, Abhaz, Diyarbakır ve Rum'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi verdiği³⁴ Mirza Miranşah'ın oğlu Mirza Ömer'in ordusunda, merkezde bulunan *emîr*ler içerisinde, Bahtiyar Kavçin ve Emîr Halil Kavçin isimlerinin zikredilmesi³⁵ de mühimdir. Benzer şekilde Emîr Timur'un bir diğer torunu Mirza Uluğ Bey'in *emîr*leri arasında Emîr Ali Kavçin³⁶ ismi görülmektedir. Bu durum, *kavçin*lerin, sadece hükümdarın değil Timurlu hanedanının farklı üyelerinin hizmetinde bulunduklarını da göstermektedir.

3.2. Bahadur

Timurlularda *bahadurlar*, seçme askerî birlikler olup savaşlarda ordunun önünde konuşlandırılmıştır. Ayrıca onlar, rakibe karşı gece baskını yapma ve istihbarat toplama faaliyetlerinde de yer almışlardır. Geç dönem Timurlularda *bahadur* ünvanına sahip olan *emîr*lerin ordu içerisinde yüksek mevkilere getirildikleri de görülmektedir.³⁷ *Muizzü'l-Ensâb*'da Emîr Timur'un *bahadurları* arasında Taban Kavçin, İlçi Buka Kavçin ve Abaci Kelte (Kulte) Kavçin yer alır.³⁸ Emîr Timur'un torunu Mirza Uluğ Bey'in *bahadurları* arasında da *kavçin*ler görülmektedir ki, *Muizzü'l-Ensâb*'daki listede Üveys Kavçin, Murat Kavçin ve Tevekkül Kavçin'in adları zikredilir.³⁹

3.3. Tavaçi

Tavaçilerin Timurlu ordusundaki hayati görevleri arasında askerlerin toplanması, komutanın emirlerinin muhataplarına iletilmesi, ordu teftişi, askerlerin silahlarıyla birlikte öngörülen yerlerde toplanmalarının organize edilmesi, ganimetlerin paylaşılması ve ordunun düzen ile disiplininin sağlanması yer almaktaydı. Bu görevler, ordu içindeki işleyişin ve savaş etkinliğinin sürdürülebilirliği açısından büyük bir öneme sahip olup onlar adeta ordunun bel kemiği konumundaydı.⁴⁰ *Muizzü'l-Ensâb*'da hükümdarın *tavaçileri* arasında Elef Kavçin, Erdeşir Kavçin, İnâk Humari Kavçin ve Hacı Kavçin isimleri yer alır.⁴¹

3.4. Yasavul

³² İbn Arabşah, *a.g.e.*, s. 437.

³³ *Muizzü'l-Ensâb*, Bibliothèque Nationale Paris, Persian 67, v. 97a.

³⁴ Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, C. II, s. 440-441; *Continuation du Zafarnâma*, s. 432.

³⁵ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 25b-126a.

³⁶ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 137b-138a.

³⁷ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 145a. Bahadurlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammed Emin Koçak, *Timurlularda Ordu ve Askerî Organizasyon (1370-1447)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2024, s. 37-40.

³⁸ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 98a-98b.

³⁹ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 138b-139a.

⁴⁰ Tavaçiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammed Emin Koçak, "Timurlu Ordusunun Bel Kemiği: Tavaçiler", *Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2024, s. 166-175.

⁴¹ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 97b-98a.

Yasavulun temel görevi ordunun savaş ve barış zamanında düzen ve disiplini sağlayarak, muhafızlık görevini icra etmektedir. Bunun dışında *tavaçiler* ile beraber ordunun iâşe işlerinin takibi görevini de üstlenmişlerdir.⁴² *Muizzü'l-Ensâb*'da *kavçinler* arasında Emîr Timur'un *yasavulu* olarak Hüseyin Melik Kavçin'in ismi görülmektedir.⁴³ Emîr Timur'un torunlarından Mirza Uluğ Bey'in ise *kavçin* ünvanlı *yasavullarının* sayısı on dört kişidir. Bunlar Mirşah Kavçin, Çaharşenbe Kavçin, Seydi Kavçin, Hacı Sultan Kavçin, Bayezid Kavçin, Kabulşah Kavçin, Payende Kavçin, Seyid Ali Kavçin, Abran? Şah Kavçin, Hoca Kavçin, Muhammed Hüseyin Melik Kavçin, Cüneyd Kavçin, Osman Kavçin ve İnci Buga Kavçin'dir.⁴⁴

3.5. Mühürdar

Mühürdarlık makamı, Timurlu merkez teşkilatında önemli bir yer tutmuş ve söz konusu ünvan sahibi hükümdara yakınlığı sebebiyle büyük bir saygınlığa sahip olmuştur.⁴⁵ *Muizzü'l-Ensâb*'a göre Timur'un *mühürdarları* arasında Şeyh Muhammed Kavçin ismi zikredilmektedir.⁴⁶ *Kavçin* ünvanlı *mühürdarlar*, Emîr Timur'un torunlarının hizmetinde de bulunmuştur. Mesela Emîr Timur'un sağlığında imparatorluğun muhtelif bölgelerine vali olarak hizmet eden Mirza İskender'in *mühürdarları* arasında Cüneyt Kavçin'in ismi görülür.⁴⁷

Mühürdarlık makamının dışında Emîr Timur döneminde askerî ve idarî yetkiler ile Yezd, Eberkuh, Tebriz, Rey, Harezm, Herat gibi dönemin siyasi, sosyal ve kültürel anlamda öne çıkan şehirlerine atanan darugalar arasında da *kavçin* kökenli *emîrlerin* ismi⁴⁸ görülmektedir.

Sonuç olarak *Muizzü'l-Ensâb*'a göre Emîr Timur'un maiyetinde bulunan toplam *kavçinlerin* sayısı on kişidir.⁴⁹ Ancak onun torunlarına bağlı olan ve yukarıda zikredilmeyen görevliler arasında pek çok *kavçinin* adını görmek mümkündür. Mesela Mirza Uluğ Bey'in *kurçileri*⁵⁰ arasında Muhammed Bey Kavçin ve Devletşah Kavçin⁵¹, bekavulları arasında Davud Kavçin, Piran Şah Kavçin ve Kandar Kavçin⁵², *yargucileri*⁵³ içerisinde Tedmeş Kavçin, yurtçıları⁵⁴ arasında Yusuf Kavçin, Alike Kavçin, İdris Kavçin, Balta Kavçin, Seyyid Ahmet Kavçin ve Senglü Hoca Kavçin isimleri görülmektedir.⁵⁵ Bunların dışında Uluğ Bey'e bağlı görevliler arasında sarayın atlarından sorumlu *ahtacılar* içerisinde Payende Kavçin, av hayvanlarından sorumlu *barscilerin* içerisinde ise Ali Bey Kavçin, Durşah Kavçin ve Allahyari Kavçin isimleri zikredilir.⁵⁶

Aktarılan bilgiler doğrultusunda *kavçinlerin* hem Timurlu askerî teşkilatı içerisinde hem de devlet teşkilatında küçümsenmeyecek kadar yüksek makamlara getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla *kavçinlerden*, her ne kadar Emîr Timur'un iktidarından önce bahsedilse de onların, askerî ve idarî hiyerarşideki yüksek mevkilere getirilmesi doğrudan Emîr Timur'un iktidarı ele geçirilmesiyle bağlantılıdır. Timurlu mirzalarının hizmetindeki *kavçinlerin* üstlendikleri mühim görevler onların sadece hükümdarın yakınları arasına dahil olmadığını aksine Timurlu şehzadeleri tarafından himaye edildiklerini de göstermektedir.

⁴² Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 282; Manz, a.g.e., s. 316.

⁴³ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 98b.

⁴⁴ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 138a.

⁴⁵ Manz, a.g.e., s. 309-310.

⁴⁶ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 98a.

⁴⁷ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 108a.

⁴⁸ Beatrice Forbes Manz, "The Office of Darugha Under Tamerlane", *Journal of Turkish Studies*, 9, (1985), s. 67.

⁴⁹ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 96b-98b; krş. Shiro Ando, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansâb*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1992, s. 66-68.

⁵⁰ Kurçi, silah anlamına gelen kur ya da kor'un sonuna Türkçe "çi" eki getirilmesiyle meydana gelen bir kelimedir. Ayrıca silahlı asker, muhafız, kumandan, zırhlı yaya veya atlı asker anlamında ve hassa askerlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Abdülkadir Özcan, "Kurçi", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 441.

⁵¹ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 139a.

⁵² *Muizzü'l-Ensâb*, v. 139a.

⁵³ Yargı işlerini yürüten hakimlere verilen isimdir. Kafalı, a.g.e., s. 65.

⁵⁴ Yurtçı hükümdarın ve ordusunun konaklayacağı uygun yeri belirleyen görevlidir. Manz, a.g.e., s. 316.

⁵⁵ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 138b.

⁵⁶ *Muizzü'l-Ensâb*, v. 139a.

Kavçinlerin dışında Timurlularda *ıçkiler*⁵⁷ ve *çehreler* de hükümdarın yakın çevresinden olup⁵⁸ muhafızlık görevi üstlenen gruplar arasında yer almıştır. Emîr Timur'un *ıçkileri* olarak adı geçen iki kişi Muhammed Azad ve Tükel Baverçi,⁵⁹ Emîr Timur'un seferlerine ve meydan savaşlarına katılmıştır. Örneğin, hükümdarın 1393 yılında Şiraz yakınlarında Muzafferî hükümdarı Şah Mansur ile yaptığı savaşta Muhammed Azad ve Tükel Baverçi mertçe savaşmış ve kahramanlıklar göstermişlerdir.⁶⁰ Emîr Timur'un, 1395'te Altın Orda hükümdarı Toktamış Han ile karşılaştığı Terek Savaşı'na, Muhammed Azad ve Tükel Baverçi katılmış hatta savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği sırada hükümdarı (Timur'u) korumak için Timurlu ordusundan Muhammed Azad, kardeşi Ali Şah ve Tevekkül Baverçi rakip tarafından bir araba ele geçirerek düşman saldırısına karşı hükümdarı muhafaza etmişlerdir. Onlar arabaları kalkan yerine düşmana karşı kullanarak savunma yapmışlardır.⁶¹

İfade edilen bilgilerden *ıçkilerin* tehlike anında hükümdarın korunması için özel bir çaba gösterdikleri ortadadır. Ek olarak Emîr Timur zamanında İçki oldukları görülen ve askerî seferlere katılan Devletşah, Şeyh Ali, İduku Çagar, Şeyh Muhammed Ali, Mansur, Baverç Çehre ve Hasan Candar'ın adları zikredilir. Örneğin Mansur, Baverç Çehre, Devletşah, Şeyh Ali, İduku Çagar ve Şeyh Muhammed Ali, Emîr Timur'un Hindistan Seferi'nde (1398-1399) bulunmuştur.⁶²

Hükümdarın yakın çevresine dahil olan *çehreler* hakkında Zahirüddin Muhammed Bâbü'r geç dönem Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said'in, "Horasan ve Semerkant'ta işe yarar yiğitleri hassa bölüklerine ayırarak, Horasan ve Semerkant *çehre* bölüğü isimlerini verdiğini" ve Sultan Ebu Said'in oğullarından Sultan Mahmud Mirza'nın Semerkant hakimiyetinde "şehir halkının, esnafın ve askerlerin çocuklarının götürülüp *çehre* yapılma korkusuyla evden dışarı çıkamadıklarını" aktarır.⁶³ 1393 yılında Şah Mansur ile Şiraz yakınlarında meydana gelen savaşta Emîr Timur'un mızrakçısı Pulad Çehre'dir.⁶⁴ Hükümdarın Hindistan Seferi sırasında Mansur ve Baverç Çehre'nin adı kaynaklarda görülür.⁶⁵ Benzer şekilde hükümdar, 1400 yılında Halep'i ele geçirdiğinde buranın muhafazası için bıraktığı adamları içerisinde Payende Çehre yer almıştır.⁶⁶ Sonuç olarak *çehreler* de hükümdarın güvendiği ve yakın çevresine dahil ettiği askerî birlikler olarak ön plana çıkmıştır.

Sonuç

Emîr Timur döneminde muhafız birlikleri olan *kavçinlerin* incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kavçinler her ne kadar Emîr Timur hakimiyeti ele geçirmeden önce var olsa da onların Timurlu askerî ve idarî teşkilatında yüksek makamlara getirilmesi doğrudan Emîr Timur'un iktidarı ele geçirmesiyle bağlantılıdır. Hâkimiyeti ele geçiren her hükümdarın yaptığı gibi Emîr Timur da önemli makamları yakın çevresi arasında paylaştırmıştır. Emîr Timur'un muhafız alayı olarak organize edilen kavçinler, savaş ve barış dönemlerinde hükümdarın en yakınları arasında yer alarak Timurlu sarayı ile doğrudan ilişki içerisinde olan seçkin bir askerî birliktir. Onların, Timurlu askerî ve idarî teşkilatında üstlendikleri görevler sadece muhafız alayı olmadıklarının bir göstergesi olup hükümdar tarafından himaye edilen bir grup olduklarını da ortaya koyar. Kavçinlerin temel özelliği, hükümdarın güvenini kazanan ve doğrudan ona bağlı silahlı bir güç olmalarıdır. Onlar, bir muharebe esnasında hükümdarın yakınında ordunun merkezinde yer alarak Emîr Timur'un muhafazasında kilit rol üstlenmiştir. Kavçinlerin merkezinin neresi olduğuna dair farklı görüşler bulunsun da ağırlık noktalarının Emîr Timur döneminde devletin kalbi olan Semerkant başta olmak üzere Keş ve çevresinde konumlanmış olabilecekleri bu makalede ortaya konulmuştur. Emîr Timur'un hassa askerleri olan kavçinler, Timurlu mirzalarının maiyetlerinde yer alarak önemli makamlara getirilmiştir.

⁵⁷ Timurlularda *ıçkiler* ve faaliyetleri hakkında bkz. Muhammed Emin Koçak, "Timurlularda İdari ve Askerî Bir Görevli: *ıçkiler*", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/ 2, Aralık 2024, s. 342-352.

⁵⁸ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2014, s. 162.

⁵⁹ Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, C.II, s. 280-281.

⁶⁰ Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, C.I, s. 436; Hâfiz-ı Ebrû, *a.g.e.*, C. II, s. 759.

⁶¹ Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, C.I, s. 533; Abdürrezzak-ı Semerkandî, *a.g.e.*, C. I (2), s. 711.

⁶² Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, C.II, s. 27, 44.

⁶³ Zahirüddin Muhammed Bâbü'r, *Baburnâme*, (*Babur'un Hatıratı*), çev. Reşit Rahmeti Arat, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, C. I, s. 23, 36.

⁶⁴ Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, C. I, s. 435.

⁶⁵ Gıyâseddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, s. 78; Şâmî, *a.g.e.*, s. 178; Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, C. II, s. 44.

⁶⁶ Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, C. II, s. 222; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 2011, s. 18.

Bu durum onların güçlü bir yapıya sahip olduklarını ve ihtiyaç duyulan askerî gücü karşılayabilecek bir grup olduklarını göstermektedir. Kavçinlerin Timurlu askerî teşkilatında üstlendikleri görevler, onların askerî liderlik yönünü gösterirken bürokraside yüksek makamlara getirilmeleri ise sivil idaredeki konumlarına dair ip uçları verir. Kavçinler dışında Timurlu hükümdarının muhafız alayı içerisinde yer alan *içki* ve *çehre* birlikleri de kritik anlarda inisiyatif alabilen ve Emîr Timur'un güvenini kazanarak yakın çevresine dahil olan hassa askerleri arasındadır.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

Abdürrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, yay. Abdülhüseyn-i Nevâî, Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi, Tahran 1383 h.ş., C. I (2)- II (1).

Continuation du Zafarnâme de Nizâmuddîn Şâmî, par Hâfız-ı Abrû, yay. Felix Tauer, Oriental Institute, Prague 1934.

Gıyâseddin Ali-i Yezdî, *Saâdetnâme ya Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan*, yay. İrec Afşar, Miras-ı Mektub, Tahran 1379 h.ş.

Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't- Tevârih-i Baysungurî*, yay. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1395 h.ş., C. II-III.

İbn Arabşah, *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Tîmûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

Mirza Muhammed Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, yay. Abbas Guli Gaffari Fard, Miras-ı Mektub, Tahran 1383 h.ş.

Muizzü'l-Ensâb, Bibliothèque Nationale Paris, Persian 67.

Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafernâme*, yay. Penahî Simnânî, İntişarat-ı Bamdad, Tahran 1363 h.ş.

Ruy Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, çev. Guy Le Strange, RoutledgeCurzon, London-New York 2005.

Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında (Fransa'ya Gönderdiği Elçinin Kaleminden Emir Timur'un Hayatı, Devleti ve Halkı)*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, yay. Muhammed Abbasî, Çap-ı Rengin, Tahran 1336 h.ş. C. I-II.

Kitaplar

Aka, İsmail, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, TTK, Ankara 1994.

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2014.

Alan, Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

Ando, Shiro, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansâb*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1992.

Barthold, V.V., *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 2015.

Crompton, Samuel Willard, *Julius Caesar*, Chelsea House Publishers, Philadelphia 2003.

Çetin, Halil, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

D'Amato, Raffaele, *Armies of Julius Caesar 58-44 BC*, Osprey Publishing, Oxford 2021.

Kafalı, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınları, Ankara 2005.

Koca, Salim, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınları, Ankara 2005.

Manz, Beatrice Forbes, *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatih)*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

Nicolle, David, *Sassanian armies: the Iranian empire, early 3rd to mid 7th centuries AD*, Montvert Publications, Stockport 1996.

Sekunda, Nicholas, *The Army of Alexander the Great*, Osprey Publishing, London 1992.

Makaleler

Bertrand Lafont, "The Army of the Kings of Ur: The Textual Evidence", *Cuneiform Digital Library Journal*, 5, (2009), ss. 1-25.

Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1963, C. I, s. 423.

Huncan, Ömer Soner, *İpek Yolu'nun Muhafızları Bozkırdan Kentlere Türk Hakanlığı Ordusu (Karahanlılar)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

Koçak, Muhammed Emin, "Timurlu Ordusunun Bel Kemîği: Tavaçiler", *Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2024, ss. 166-175.

Koçak, Muhammed Emin, "Timurlularda İdari ve Askerî Bir Görevli: İçkiler", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/ 2, Aralık 2024, ss. 342-352.

Manz, Beatrice Forbes, "The Office of Darugha Under Tamerlane", *Journal of Turkish Studies*, 9, (1985), ss. 58-69.

Özcan, Abdülkadir, "Hassa Ordusu", *DİA*, C. Ek-1, Ankara 2000, ss. 541-543.

Özcan, Abdülkadir, "Kurçî", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, ss. 441.

Taşağıl, Ahmet, "Türk Askerî Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu", *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji*, Ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul 2019, ss. 142-158.

Yılmaz, Bilen, "Moğollardan Timurlulara Kavçinler", *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 12*, Ed. M. Bulut- Z. Karacagil, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2023, ss. 761-767.

Yayımlanmamış Tezler

Duran, Muzaffer, *Pers Ordu Teşkilatı (MÖ. 6-4. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2016.

Koçak, Muhammed Emin, *Timurlularda Ordu ve Askerî Organizasyon (1370-1447)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2024.

ANADOLU'DA AĞAÇ-ERİ TÜRKMENLERİ: KÖKENLERİ, DİRENİŞLERİ VE TARİHSEL MÜCADELELERİ

*Galip BİNGÖL**

Özet

Bu makale, Anadolu'nun tarihi ve sosyo-kültürel yapısında önemli bir yere sahip olan Ağaç-Eri Türkmenleri'nin kökenlerini, direnişlerini ve tarih sahnesindeki rollerini ele almaktadır. Ağaç-eriler, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan göç yollarında yalnızca bir etnik topluluk olarak değil, aynı zamanda bölgenin siyasi ve askeri dinamiklerini etkileyen etkin bir unsur olarak varlık göstermiştir. Çalışma, XIII. yüzyıldan itibaren Selçuklu ve İlhanlı otoritelerine karşı geliştirdikleri tepkiler ve bu süreçte şekillenen özerk hareket alanlarını merkeze alarak, Ağaç-erilerin Anadolu'nun sosyo-politik yapısındaki yerini kapsamlı bir biçimde analiz etmektedir. Bu topluluk, yalnızca bir etnik unsur değil, aynı zamanda devletleşme süreçlerine alternatif teşkil eden dinamik bir Türkmen zümresi olarak değerlendirilmektedir. Mevcut literatürde genellikle Babai isyanları veya uç beyliği hareketleri bağlamında sınırlı şekilde ele alınan Ağaç-eriler, bu çalışmada hem Doğu hem Batı Anadolu'daki faaliyet sahalarıyla birlikte kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Makalenin amacı, Ağaç-erilerin göç, yerleşme, direniş ve siyasi örgütlenme pratiklerini tarihsel kaynaklar ve çağdaş akademik tartışmalar ışığında analiz ederek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktır. Böylece, Anadolu'daki Türkmenleşme süreci içinde çoğunlukla marjinalleştirilen bu grubun, aslında merkezî otoriteye alternatif bir siyasi bilinç ve aidiyet geliştirdiği ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, yalnızca tarihsel bir kronoloji sunmakla kalmayıp, Türkmen kimliğinin şekillenmesinde Ağaç-erilerin özgün rolünü yeniden düşünmeye davet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağaç-Eri Türkmenleri, Anadolu Türkmen Hareketleri, Selçuklu ve İlhanlı Dönemi, Kimlik İnşası, Türkmen İsyanları.

ANATOLIAN AĞAÇ-ERİ TURKMENS: THEIR ORIGINS, RESISTANCE, AND HISTORICAL STRUGGLES

Abstract

This article explores the origins, resistance, and historical role of the Ağaç-Eri Turkmens, who hold a significant place in the historical and socio-cultural fabric of Anatolia. The Ağaç-eris emerged not only as an ethnic community along the migration routes from Central Asia to Anatolia but also as a dynamic force influencing the region's political and military structures. Focusing on the reactions they developed against Seljuk and Ilkhanid authorities from the 13th century onward, this study examines the autonomous spaces of movement that took shape in this context. The Ağaç-eris are considered not merely as an ethnic group but as a dynamic Turkmen element offering an alternative to the processes of state formation. Whereas previous studies have often limited their analysis of this group to the Babai revolts or frontier lordships, this paper provides the first comprehensive examination of their spheres of activity in both eastern and western Anatolia. The main aim of the article is to analyze the Ağaç-eris' practices of migration, settlement, resistance, and political

* Dr. University of Toronto, Anne Tanenbaum Centre for Jewish Studies, Toronto-Canada/ Orcid: 0000-0002-3664-345X/bingolga.bingapl@utoronto.ca

organization through historical sources and contemporary academic debates, thereby addressing a gap in the existing literature. The findings suggest that this group, often seen as marginal within the Turkification process of Anatolia, in fact developed a distinct political consciousness and sense of belonging that challenged central authority. In this context, the study not only presents a historical chronology but also invites a reconsideration of the role of the Ağaç-eris in the formation of Turkmen identity.

Keywords: Ağaç-Eri Turkmens, Anatolian Turkmen Movements, Seljuk and Ottoman Periods, Identity Formation, Turkmen Rebellions.

Giriş

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu, siyasi istikrarsızlık, toplumsal çözülme ve büyük göç hareketlerinin merkezine dönüşmüştür. Türkiye Selçuklu Devleti’nin Moğol istilasına karşısında zayıflaması ve sonrasında başlayan İlhanlı hâkimiyeti, yalnızca merkezi otoritenin çöküşüne değil, aynı zamanda yerel ve etnik grupların kendi siyasi varlıklarını inşa etmelerine de zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, Anadolu’ya yoğun şekilde yönelen Oğuz-Türkmen boyları, hem göçebe hem yarı göçebe yapılarıyla, dağlık ve ormanlık bölgelere yerleşerek devlet ve merkezi otoriteyle zaman zaman çatışan, zaman zaman ise işbirliği içinde olan sosyopolitik oluşumlar meydana getirmiştir.¹ Bu gruplardan biri olan Ağaç-eri Türkmenleri, Anadolu tarihinde bugüne kadar yeterince aydınlatılmamış önemli bir yere sahiptir. Ağaç-eri Türkmenleri, adlarından da anlaşılacağı üzere, genellikle ormanlık ve dağlık bölgelerde yaşayan, avcılıkla, hayvancılıkla ve zaman zaman eşkıyalıkla geçinen bir topluluktur.² Kökenleri, İran coğrafyasındaki Horasan bölgesine dayanan bu gruplar, özellikle Baba İshak İsyanı (1240) sonrasında Anadolu’ya daha yoğun biçimde girmişlerdir. Yerleşik düzene mesafeli durmaları, onları hem Selçuklu hem de İlhanlı idaresi gözünde sorunlu topluluklar hâline getirmiştir. Ancak bu marjinalleşme, Ağaç-eri topluluklarının yalnızca “asi” ya da “aykırı” unsurlar olarak tanımlanmasını beraberinde getirmez; aksine, bu topluluklar üzerinden Anadolu’daki sosyopolitik değişimi, merkez-çevre ilişkilerini ve Türkmen kimliğinin evrimini okumak mümkündür.

Bu makalede, Ağaçeri Türkmenlerinin tarihsel kökenleri, Anadolu’daki yerleşim stratejileri, Selçuklu ve İlhanlı yönetimleriyle olan ilişkileri, katıldıkları isyan hareketleri ve bu süreçte geliştirdikleri direnme biçimleri ele alınacaktır. Bununla birlikte, Ağaç-erilerin farklı dönemlerdeki isimlendirme biçimleri, Osmanlı kaynaklarında aldıkları roller ve modern döneme uzanan kültürel izleri de araştırılacaktır. Böylece, Ağaç-eri topluluklarının sadece askeri ya da etnik bir unsur olarak değil, aynı zamanda Anadolu tarihinin dönüşümünde etkili olmuş dinamik bir unsur olarak değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

1. Ağaç-erî Türkmenlerinin Kökeni ve Tarih Sahnesine Çıkışı

Tarihî kaynaklarda “Ağaçeriyan” yahut “Ağaç-eri” (Etrâk-i Ağaç-eri) adıyla geçen bu topluluk, Anadolu’nun dağlık ve ormanlık bölgelerinde yaşayan, göçebe yaşam tarzını benimsemiş bir Türkmen unsurudur. Ağaç-eriler, yerleşik düzene tam anlamıyla entegre olmamış; konar-göçer kültürleri, bağımsızlıkçı yapıları ve özellikle merkezî otoritelere karşı geliştirdikleri dirençle dikkat çekmişlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren Selçuklu ve Moğol otoritelerine karşı yürüttükleri mücadeleler, çıkardıkları isyanlar ve yerel güçlerle kurdukları ilişkiler, onları siyasî ve askerî süreçlerin etkin bir unsuru hâline getirmiştir.³

Ağaç-erilerle ilgili doğrudan tarihî kayıtlar XIII. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde Anadolu sahnesinde görünür hâle gelen topluluk, özellikle Moğol

¹ Kibar Taş, “Ağaçeri Kavminin Geçmişten Bugüne Uzanan Tarihi ve Tahtacı Cemaatiyle Bağlantısı”, Tarih Araştırmaları Dergisi 42, sy. 73 (Mart 2023), s. 409-410.

² Reşideddin Fazlullah Hemedani, Camiü’t-Tevârih-I, Düzenleyen: Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, Tahran, 1373, s. 54.

³ Faruk Sümer, “Ağaç-eriler”, Belleten, XXVI, S. 101, TTK, Ankara 1962, s. 521; Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, Ankara 2010, s. 63.

istilaları sürecinde Batı ve Güney Anadolu'nun sarp bölgelerinde merkezi otoriteye karşı gelişen muhalefetin önemli bir parçası olmuştur. Bu veriler, Ağaç-erilerin Anadolu'daki tarihî rollerine dair doğrudan kaynaklara dayanan ilk sistemli bilgileri sunmaktadır.⁴ Ancak bazı araştırmacılar, bu topluluğun kökenlerini daha erken dönemlere, hatta Orta Asya ve Doğu Avrupa bozkırlarına kadar götürmektedir. Bu yaklaşıma göre, Ağaç-eriler, Türklerin tarihî süreçteki en eski göçebe unsurlarından biri olabilir. Bu çerçevede, M.S. 442 yılında Avrupa Hun İmparatoru Attila'ya karşı gerçekleşen bir isyanda ve Avarlarla yapılan mücadelelerde Ağaç-erilerle ya da benzer adlarla anılan göçebe unsurların yer aldığına dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Her ne kadar bu rivayetler doğrudan XIII. yüzyıldaki Ağaç-erî kimliğiyle birebir örtüşmese de, topluluğun tarihî köklerinin çok daha eski bir göçebe Türk geleneğine dayandığı yönünde yorumlara zemin hazırlamaktadır.⁵

Bu tarihsel süreklilik düşüncesi, Ağaç-erilerin Orta Asya'dan başlayarak Deşt-i Kıpçak bozkırları üzerinden Doğu Avrupa'ya ve nihayetinde Anadolu'ya uzanan uzun soluklu bir etnik ve kültürel etkileşim süreci içerisinde varlık gösterdiği tezini desteklemektedir. Onların Anadolu'daki varlıkları ise, XIII. yüzyıl itibarıyla tarihî kaynaklarla daha net biçimde belgelenmiş ve siyasi-askerî sahnede daha belirgin hâle gelmiştir.⁶ Öte yandan, bazı araştırmacılar Moğol istilasının ardından Ağaç-erilerin bir kısmının Suriye'ye yöneldiğini, Halep ve Antakya çevresinde yaşayan Türkmenlerle kaynaştıklarını ileri sürmektedir. Bu hareketlilik, onların yalnızca Anadolu sahasında değil, aynı zamanda Anadolu dışında da sosyal ve siyasi etkileşim içerisinde olduklarını göstermektedir. Böylece Ağaç-eriler, hem Anadolu'nun kırsal bölgelerinde hem de Suriye'nin Türkmen yoğunluklu alanlarında etkinlik gösteren çok katmanlı ve göçebe bir yapı sergilemişlerdir.⁷

Farklı tarihî kaynaklar, Ağaç-eri topluluğunun yaşam tarzı ve toplumsal yapısına dair çeşitli bilgiler sunmaktadır. Özellikle Yazıcızâde Ali, bu topluluğun Oğuz boylarından bir kola mensup olduğunu belirtmekte; dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşam sürmelerinden ötürü "Ağaç-eri" adını aldıklarını ifade etmektedir. Bu adlandırma, yalnızca coğrafi yerleşimlerine değil, aynı zamanda doğayla kurdukları sıkı ilişkiye de işaret etmektedir.⁸ Orta Çağ tarihçilerinden Claude Cahen, Ağaç-eri Türkmenlerini oldukça dikkat çekici bir biçimde tanımlamaktadır. Ona göre bu topluluk, yerleşik hayatın dışında kalan, doğayla iç içe, yarı-göçebe bir yaşam biçimi sürdürmektedir. Cahen, Ağaç-eriler hakkında şu ifadeyi kullanmaktadır: *"Bu Türkmenler, kentleri ve kaleleri olmayan, vahşi bir hayat süren insanlardır; sürekli keçe çadırlarda yaşarlar. Koyun, keçi, öküz ve inek gibi uzun tüylü hayvanlara sahiptirler ve çobanlar gibi bir yaşam sürerler. Bölgedeki Müslüman halk ya da silahlı gruplarla hiçbir şekilde kaynaşmazlar."*⁹ Bu tanım, Ağaç-erilerin hem ekonomik faaliyetlerini hem de toplumsal yapılarını yansıttığı gibi, onların dışa kapalı ve bağımsız karakterini de gözler önüne sermektedir. Cahen'in gözlemleri, bu topluluğun yalnızca yaşam biçimiyle değil, aynı zamanda sosyal izolasyonu da diğer Türkmen gruplarından farklı bir konumda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Faruk Sümer de bu yukarıda ifade edilen görüşü destekleyerek, Ağaç-erilerin özellikle Moğol baskısı ve istilasından kaçmak amacıyla Anadolu'ya göç ettiklerini ifade etmektedir. Ona göre bu topluluklar, öncelikle Horasan, Erran (Azerbaycan) ve Türkistan gibi bölgelerden kitleler hâlinde yola çıkarak Anadolu'ya ulaşmış, geldikleri coğrafyanın farklı bölgelerine dağılmışlardır. Bu göç dalgası sadece konar-göçer Türkmen unsurlarıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda köylü, şehirli, tam yerleşik ya da yarı yerleşik farklı Türkmen gruplarının da Anadolu'ya akın ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, dönemin sosyo-politik yapısında Türkmenlerin artan etkisini ve çeşitlenen toplumsal yapılarını ortaya koymaktadır.¹⁰

XIII. yüzyılda Anadolu'da özellikle Toros Dağları, Malatya, Maraş ve Sivas çevresinde yoğun olarak yaşayan Ağaç-eri toplulukları, dönemin siyasal ve sosyal çalkantıları içinde Selçuklu

⁴ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 595-596.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınevi, Ankara 2015, s. 78.

⁶ Akdes Nimet Kurat, Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Yayınları, Ankara 2002, s. 73.

⁷ Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 263.

⁸ Yazıcızade Ali, Tevarih-i Al-i Selçuk [Selçuklu Tarihi], (Hazırlayan: Abdullah Bakır), Çamlıca Basım Yayın. İstanbul 2009, s. 20.

⁹ Cahen, a.g.e., s. 110.

¹⁰ Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları, TDAV. Yayınları, İstanbul 1999, s. 177-178.

yönetimiyle sık sık çatışma hâlinde bulunmuşlardır. Merkezi otoritenin artan baskı politikalarına karşı direniş gösteren bu gruplar, zaman zaman isyanlar çıkarmış, bölgesel güvenliği tehdit eden akınlarda bulunmuş ve Selçuklu otoritesine karşı önemli mücadeleler yürütmüşlerdir. Bu çatışmalar, yalnızca siyasi bir karşı duruşu değil, aynı zamanda Ağaç-erilerin geleneksel yaşam biçimlerini ve özgürlüklerini koruma çabasını da yansıtmaktadır.¹¹

2. Moğol Hâkimiyeti Altındaki Anadolu'da Ağaç-Eriler Sosyal ve Siyasi Dinamikler

Türkiye Selçuklu Devleti, özellikle 1243 Köse Dağı Savaşı sonrasında artan Moğol baskısı ve siyasi istikrarsızlık karşısında, kendisine sığınan Türkmen topluluklarının iskân politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Anadolu'ya yönelen yoğun Türkmen göçleri, büyük ölçüde Moğol istilası ve bu istilaların doğurduğu şiddet, yağma ve zorunlu yer değiştirmelerin bir sonucudur. Selçuklu yönetimi, bu kalabalık ve çoğunlukla göçebe nitelikteki grupları daha çok güney sınır bölgelerine yerleştirerek hem Moğol baskısından kaçan bu topluluklara barınma imkânı sağlamış hem de Eyyûbîler ve Kilikya Ermeni Baronluğu gibi komşu güçlere karşı sınır güvenliğini tahkim etmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda bu yerleştirme, Anadolu'nun tarım ve hayvancılığa elverişli ama nüfus bakımından seyrek bölgelerinde ekonomik canlanmayı teşvik etmeyi hedefleyen stratejik bir adımdır. Böylece Moğol istilası sadece bir yıkım süreci değil, aynı zamanda Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısının yeniden şekillenmesine yol açan önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹²

Ağaç-erilerin iskân edildiği bölgede varlığını sürdüren Kilikya Ermeni Baronluğu, yalnızca Karaman, Ermenek ve Ereğli (Herakleia) çevresindeki sınır hattında değil, aynı zamanda jeopolitik ve jeostratejik açıdan kritik geçiş güzergâhları olan Malatya, Maraş, Antakya ve Antep dolaylarındaki uç bölgelerle çevrili bir konumdaydı. Bu nedenle, Ermenilere karşı bir tampon kuşak oluşturmak amacıyla özellikle Maraş ve Malatya çevresindeki dağlık ve ormanlık alanlara Ağaç-eri Türkmenlerinin yoğun şekilde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yerleştirme sadece askeri-stratejik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir yeniden yapılanma anlamına da gelmiştir. Türkmen toplulukları, bu bölgelere yalnızca hayvan sürüleri ve obalarıyla değil, inanç dünyalarının merkezinde yer alan şeyh, derviş ve dinî önderleriyle birlikte göç etmişlerdir.¹³

Henüz İslam'ı tam anlamıyla benimsememiş olan bu gruplar, eski Şamanist ve heterodoks inanç unsurlarını muhafaza etmekteydi. Bu nedenle, beraberlerinde gelen dinî önderler, hem İslamî kimliğin pekiştirilmesi hem de toplumsal dayanışmanın sürdürülmesi açısından önemli bir rol oynamışlardır. Bu figürlerden biri de, sonrasında Anadolu'da büyük yankılar uyandıracak olan Baba İlyas-ı Horasânî'dir. Baba İlyas, Malatya'nın Samsat bölgesine yerleşmiş ve burada Türkmenler arasında kısa sürede geniş bir mürit kitlesi edinmiştir. II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde ise, onun önderliğinde patlak veren Babaî isyanı, sadece Selçuklu merkezi otoritesine değil, aynı zamanda Moğol tahakkümüne ve yerleşik düzene karşı Türkmen tepkisinin kolektif bir dışavurumu hâline gelmiştir. Ağaç-erilerin de bu ayaklanmaya etkin şekilde katıldıkları bilinmektedir. Bu tarihten itibaren, tarihî kaynaklarda Ağaç-eriler daha çok Türkiye Selçuklu Devleti'nde çıkardıkları isyanlar ve direniş hareketleri bağlamında anılmaya başlanmıştır.¹⁴

Daha önce belirtildiği üzere, Ağaç-eriler Türkiye Selçuklu Devleti sınırları içerisindeki Maraş bölgesinin dağlık, step ve ormanlık alanlarında yaşamaktaydılar. Ancak Selçuklu sultanları yahut onların adına devleti fiilen yöneten Fars kökenli bürokratlar, göçebe Türkmen topluluklarını yerleşik

¹¹ İbn Bibi, Selçuknâme, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 573; Cahen, a.g.e., s. 110.

¹² Faruk Sümer, "Ağaçeriler," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) I, s. 460; İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 213-220; Şen, Mehmet Emin, ve Galip Bingöl. "Anadolu'da Moğol Tahakkümüne Karşı Aykırı Bir Ses: Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin". Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 5, no. 2 (December 2022), s. 381-92. <https://doi.org/10.48120/oad.1171449>; Galip Bingöl ve Hasan Çopur. "Alâeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı Arasındaki İlişkiler". Anadolu Mecmuası 4, sy. 9 (Haziran 2025): s. 1-13.

¹³ Claude Cahen, İslamiyet ve Orta Çağ Anadolu'su: Türkiye'nin Tarihi Yapısı Üzerine Denemeler. (Çev. Y. Merçil), TTK Yayınları, İstanbul 2014, s. 145-147; Mükrimin Halil Yınanç, Anadolu'da Türkler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 89-93; Sümer, a.g.e., s. 178.

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı veya Anadolu'da İslam'ın Türkler Arasında Yayılışı Meselesi. TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 101-135.

halkla birleştirerek Moğol tehdidine karşı güçlü ve kapsamlı bir savunma mekanizması oluşturmayı başaramamışlardır. Aksine, merkezi otorite bu bölgelerdeki Türkmen varlığını baskı altına almayı tercih etmiş ve kimi zaman Moğol yönetimiyle iş birliği içinde hareket ederek Türkmenler üzerinde daha fazla denetim kurmaya çalışmıştır. Bu politikalar, yalnızca Türkmenlerin siyasal sisteme olan güvenini sarsmakla kalmamış, aynı zamanda bölgede sık sık isyanların patlak vermesine neden olmuştur. Göçebe toplulukların sahip olduğu özerk yaşam tarzı ile merkezi otoritenin yerleşik düzen anlayışı arasındaki çatışma, Anadolu'daki siyasal istikrarsızlığı derinleştirmiştir.¹⁵

Ağaç-erilerin kayıtlara geçen ikinci büyük isyan girişimi, 1256 yılında Baycu Noyan'ın ikinci Anadolu Seferi öncesinde, IV. Kılıçarslan ile II. İzzü'd-dîn Keykâvûs arasındaki taht mücadelesi dönemine denk gelmektedir. Bu ayaklanma, yalnızca dönemin siyasal istikrarsızlığının bir yansıması değil, aynı zamanda Ağaç-erilerin daha önce, Baba İlyas-ı Horasânî önderliğinde gerçekleşen ve 1240 yılında patlak veren Babaî İsyanı'na verdikleri desteğin devamı niteliğindedir. Babaî İsyanı, Anadolu'daki Türkmen topluluklarının yalnızca dini ve kültürel saiklerle değil, aynı zamanda Moğol baskısı, ağır vergiler, zorunlu iskan politikaları ve merkezi otoritenin baskıcı uygulamalarına karşı duydukları tepkinin bir dışavurumu olarak değerlendirilmelidir. Bu isyana aktif katılım gösteren Ağaç-eriler, aradan geçen kısa süreye rağmen ikinci kez silahlı ayaklanma yoluna gitmiş; bu da onların sürekli bir mağduriyet, dışlanmışlık ve güvensizlik hissiyle hareket ettiklerini göstermektedir.¹⁶

İkinci isyanın patlak vermesinde, Anadolu Selçuklu Devleti'nde merkezi otoritenin giderek zayıflaması, yönetici elit arasındaki hizip mücadeleleri, hanedan üyeleri arasındaki taht kavgaları ve özellikle uç bölgelerde yaşayan Türkmenlerin siyasal taleplerinin görmezden gelinmesi önemli rol oynamıştır. Maraş, Malatya ve Toroslar çevresinde yaşayan Ağaç-eriler gibi yarı-göçebe topluluklar, Moğol tahakkümüne karşı olduğu kadar, Selçuklu yönetiminin kayıtsızlığına ve baskıcı tutumuna karşı da tepki göstermekteydiler. Devletin Türkmenlerle sağlıklı bir entegrasyon politikası geliştirememesi ve onları sürekli şüpheyle izleyerek isyana meyilli unsurlar olarak değerlendirmesi, isyanların süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Ağaç-erilerin ikinci isyanı, yalnızca siyasal bir kalkışma değil, aynı zamanda bir varoluş mücadelesi ve kimlik koruma çabası olarak okunmalıdır.¹⁷

Ağaç-eriler, yerleşim gösterdikleri coğrafi alan itibarıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin doğu ve güneydoğusunu birbirine bağlayan iki önemli ticaret güzergâhı üzerinde bulunmaktaydılar. Bu yollardan ilki, Malatya'dan başlayarak Sivas üzerinden El-Cezire ve Irak'a uzanan klasik ticaret rotasıydı. İkincisi ise, Kuzey Suriye ile İç Anadolu'yu birleştiren ve Halep'ten başlayarak Elbistan ile Kayseri hattı üzerinden Yabanlu Pazarı'na ulaşan uluslararası ticaret yoluydu. Özellikle Yabanlu, döneminin en büyük ve en faal panayır merkezlerinden biri olarak bu hattın ekonomik ve stratejik değerini artırmaktaydı. Ağaç-erilerin bu yollar üzerindeki varlığı, hem onların ticarî hareketliliğe doğrudan temas etmelerine hem de devletin gözetiminde sınır güvenliğini sağlama sorumluluğu üstlenmelerine neden olmuştur.¹⁸ Ancak bu stratejik konum aynı zamanda Selçuklu yönetimiyle aralarındaki ilişkilerin gerilimli bir seyir izlemesine de zemin hazırlamıştır. Zira ticarî yolların güvenliğini sağlama, gümrük geçişlerini denetleme ve bölgedeki diğer yerleşik unsurlarla olan ilişkileri düzenleme gibi görevlerin, yarı-göçebe ve kendi iç organizasyonlarıyla yaşayan Ağaç-erilere bırakılması, zamanla merkezi otorite açısından kontrol edilmesi zor bir yapı doğurmuştur. Bu durum, hem isyan eğilimlerinin artmasında hem de Selçuklu idaresinin Ağaç-erilere karşı zaman zaman baskıcı politikalar benimsemesinde etkili olmuştur. Bu stratejik konumlarından faydalanan Ağaç-eriler, özellikle Anadolu, Çukurova ve Suriye'den gelen ticaret kervanlarına yönelik saldırılarla dikkat

¹⁵ Ocak, a.g.e., s. 115-123.

¹⁶ Clude Cahen, Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History c. 1071–1330, Taplinger Publishing Company, New York 1968, s. 203-206; Sümer, 1992, s. 289-293.

¹⁷ İlyas Gökhan, "Ağaçeriler Türkmen Taifesi", Kahramanmaraş Ansiklopedisi, Kahramanmaraş, Şubat 2017, s. 85-86; A. Seyfeddini, Monetnoe Delo-i Denejnoe Obraşenie V, Âzerbâyçâne XII-XV, Bakü 1978, s. 141-142; A. Temir, "Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilât", TK, S. 118, s. 202-203; İlyas Kemalov, Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 40-41; İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 58; Osman Nedim Tuna, "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II". Türkiyat Mecmuası, Cilt 18, İstanbul 1976, ss. 281-314.

¹⁸ Sümer, a.g.m., s. 460; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu'da Türk Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 22-25.

çekmişlerdir. Yaşadıkları dağlık, sarp ve ormanlık bölgelerden ani baskınlar düzenleyerek, kervan yollarını kesmiş, mallara el koymuş ve zaman zaman tüccarları katletmişlerdir. Bu tür yağma faaliyetleri, sadece bireysel kazanç sağlama amacından öte, Ağaç-erilerin yaşadıkları çevresel ve sosyoekonomik koşulların bir sonucudur. Zira bölgenin tarım ve yerleşik hayvancılık için elverişli olmayan yapısı, Ağaç-erilerin geçimlerini büyük ölçüde bu tür baskın ve yağmalar yoluyla sağlamalarına neden olmuştur.¹⁹ Söz konusu faaliyetler yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda Selçuklu merkezî yönetimi için siyasî ve askerî bir tehdit oluşturmuştur. Özellikle ticaret yollarının güvenliğini sağlamakla yükümlü olan devlet, bu tür saldırılar karşısında müdahale etmek zorunda kalmış, ancak uygulanan askerî ve idarî önlemler genellikle Ağaç-erilerin sert direnişi ve zamanla isyan girişimleriyle sonuçlanmıştır. Bu isyanlar, çoğu zaman sadece ekonomik ya da güvenlik temelli değil, aynı zamanda merkezî otoritenin Türkmenler üzerindeki denetim politikasına duyulan tepkinin de bir yansıması olmuştur.²⁰

Celâlü'd-dîn Karatay'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezî idaresinde ciddi bir otorite boşluğuna neden olmuş ve bu durum Anadolu'daki siyasî istikrarsızlığı derinleştirmiştir. Karatay, uzun yıllar boyunca Selçuklu devlet yönetiminde denge unsuru olmuş, özellikle Türkmen grupların kontrol altına alınmasında önemli rol oynamıştı. Onun ölümüyle birlikte artan idarî kargaşa ve güç mücadeleleri, zaten huzursuz olan uç bölgelerdeki Türkmen topluluklarının daha da cesaretlenmesine yol açmıştır. Bu ortamdan faydalanan Ağaç-eriler, başta Malatya, Elbistan ve Kayseri çevresinde olmak üzere, milletlerarası öneme sahip Yabanlu ticaret yoluna yönelik baskınlarını artırarak hem Selçuklu Devleti'ne hem de bu güzergâhı kullanan Memlûkler, Eyyubîler ve Kilikya Ermeni Krallığı gibi komşu devletlere zarar vermeye başlamışlardır.²¹ Bu gelişmeler üzerine, II. İzzü'd-dîn Keykâvûs, bozulan asayişî yeniden tesis etmek ve bölgedeki Türkmen tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla kararlı bir askerî müdahale kararı almıştır. Bu doğrultuda, dönemin önde gelen devlet adamlarından Beylerbeyi Şemsü'd-dîn Yavtaş ve vezir Kadı İzzü'd-dîn'in komutasında güçlü bir ordu Kayseri'ye gönderilmiştir. Bu düzeydeki yüksek rütbeli isimlerin doğrudan seferle görevlendirilmesi, yalnızca bölgedeki olayların ciddiyetini değil, aynı zamanda Ağaç-erilerin oluşturduğu tehdidin Selçuklu merkezi yönetimi tarafından nasıl algılandığını da açıkça göstermektedir.²² Bu gelişmeler yaşanırken, 1255 yılında Altın Orda hükümdarı Batu Han'ın ölümü, Moğol iç siyasetinde önemli bir güç boşluğu doğurmuş ve bu durum, İlhanlı hanedanının kurucusu Hülâgû için yeni fırsatlar meydana getirmiştir. Önündeki siyasî engellerin kalktığını düşünen Hülâgû Han, aynı yıl içinde Mugan Ovası'na gelerek burada konuşlanmış olan Baycu Noyan'a bölgeyi terk etmesini emretmiş, kendisinin bu stratejik bölgede ikamet edeceğini bildirmiştir. Bu emir karşısında Baycu Noyan, bölgedeki hâkimiyetini Hülâgû'ye devretmek zorunda kalmış ve yeni bir ordugâh arayışıyla tekrar Anadolu'ya yönelmiştir.²³

Anadolu'daki bu yeni Moğol askerî hareketliliği, hem Selçuklu yönetimini hem de uç bölgelerdeki Türkmen topluluklarını doğrudan etkilemiştir. Nitekim kısa süre içinde Baycu Noyan'ın Erzincan'a girerek burada yeni bir karargâh kurduğu haberi ulaşınca, Selçuklu tahtında oturan II. İzzü'd-dîn Keykâvûs'un Ağaç-eriler üzerine göndermeye hazırlandığı askerî sefer henüz başlamadan iptal edilmiştir. Kayseri'ye sevk edilen Selçuklu kuvvetleri acilen geri çağırılmış, bu birlikler Moğol tehdidine karşı Konya'da toplanan orduya dâhil edilmiştir. Bu askerî odak değişikliği, uç bölgelerdeki Türkmen gruplar için ciddi bir fırsat anlamına gelmiştir. Özellikle Ağaç-eriler, üzerlerindeki baskının bir anda kalkmasıyla birlikte yeniden serbest hareket alanı bulmuşlar, bölgedeki ticaret yollarına yönelik yağma faaliyetlerine hız kesmeden devam etmişlerdir. Bu durum, hem merkezi otoritenin zayıflığını hem de Türkmenlerin pragmatik isyan stratejilerinin ne kadar çevik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁴ Moğolların Anadolu'ya yönelik yeni askerî hazırlıkları ve Hülâgû'nun bölgeye yönelmesi sebebiyle, Ağaç-erilere karşı başlatılan askerî harekât mecburen duraksamıştır. Selçuklu ordusunun Moğol tehdidine karşı Konya civarına çekilmesi, Maraş, Elbistan, Suriye ve Adana

¹⁹ Sümer, 1992, s. 289-293.

²⁰ Kansu Ekici, "Anadolu Selçukluları'nda Türkmen İsyanlarının Nedenlerine İlişkin Tespitler", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 15, Isparta 2005, s. 91; Sümer, a.g.m., s. 521-525.

²¹ Galip Bingöl, Moğol/İlhanlı Hâkimiyeti Altındaki Anadolu'da Çıkan İsyanlar (1243-1335), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2023, s. 48.

²² Mehmet Ersan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 103.

²³ Bingöl, a.g.t., s. 48-50.

²⁴ Nejat Kaymaz, Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 60.

çevresindeki Türkmen gruplarına geçici fakat önemli bir hareket alanı sağlamıştır. Bu süreçte Ağaç-eriler, Klikya Ermeni Baronluğu sınırlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada yağma faaliyetlerini artırmış; hem yerel halkın güvenliğini tehdit etmiş hem de bölgedeki ticaret yollarının işlerliğini sekteye uğratmıştır.²⁵

Söz konusu bölgelerde yaşanan ciddi asayiş sorunları ve yönetim boşluğu, yalnızca devlet otoritesini sarsmakla kalmamış, aynı zamanda göçebe Türkmen gruplarının merkezi otoriteye karşı daha pervasız davranmasına neden olmuştur. Bu dönemde halkın, sürekli artan baskı ve yağmalar nedeniyle Selçuklu yönetimine duyduğu güven sarsılmış, özellikle kırsal bölgelerde ciddi bir huzursuzluk ortamı oluşmuştur. Türkiye Selçukluları'nın 1243 yılında Köseadağ'da Moğollara karşı aldığı ağır yenilgi, devletin askerî kapasitesini ve idarî gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu mağlubiyetin ardından uç bölgelerdeki Türkmen toplulukları, özellikle Ağaç-eriler, otorite boşluğundan faydalanarak faaliyetlerini yaklaşık iki yıl boyunca kesintisiz sürdürmüştür. Özellikle Malatya-Elbistan-Kayseri hattındaki ticaret yolları büyük ölçüde zarar görmüş; tüccarların can ve mal güvenliği sağlanamadığı için bölgesel ticaret durma noktasına gelmiştir. Bu gelişmeler, yalnızca ekonomik bir çöküşe değil, aynı zamanda halk arasında ciddi bir sosyal kırılmaya da yol açmıştır. Tüm bu durumlar, temelde Selçuklu merkezî otoritesinin çözülmeye başlamasıyla doğrudan bağlantılı olup, taşrada baş gösteren isyan hareketlerinin artışına da zemin hazırlamıştır.²⁶

Bu gelişmelerin yaşandığı sırada, İlhanlı hükümdarı Hülegü, 1258 yılında büyük bir orduyla Batı'ya yönelmiş ve Baycu Noyan'ı da yanına alarak Bağdat Seferi'ne çıkmıştır. Bu sefer yalnızca Abbâsî hilafetine son verilmesiyle sonuçlanmakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu topraklarında da Moğol baskısının yeniden artmasına neden olmuştur. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Türkmen toplulukları, Moğolların ilerleyişi karşısında yurtlarını terk ederek daha güvenli bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Bu göçler, Anadolu'daki Türkmen nüfusunun yoğunluğunu belirgin biçimde artırmış, bu durum da hem siyasi hem de sosyal açıdan önemli bir değişim oluşturmıştır. Moğol himayesi altında yaşamanın getirdiği belirsizlik ve huzursuzluğun farkında olan II. İzzü'd-dîn Keykâvûs, bu tarihsel fırsatı değerlendirmek istemiştir. Hülegü'nun Bağdat üzerine yürüdüğü dönemi bir boşluk olarak gören Keykâvûs, Türkmen gruplarını bir araya getirerek Moğollara karşı geniş çaplı bir direniş örgütlemenin yollarını aramıştır. Bu amaçla hâkimiyeti altındaki Anadolu coğrafyasının farklı bölgelerine "cihad menşurları" göndererek, Türkmenleri ortak bir dinî-millî bilinç etrafında toplamaya çalışmıştır. Keykâvûs'un bu hamlesi, yalnızca askerî bir strateji değil, aynı zamanda merkezi otoritenin yeniden inşası ve Türkmen unsurlarla ilişkilerin güçlendirilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Daha önce Ağaç-eriler gibi uç bölgelerde yaşayan Türkmen gruplarının, merkezi otoriteye karşı başkaldırılarında yaşanan deneyimlerden hareketle, bu kez onları Moğollara karşı ortak bir hedef doğrultusunda bir araya getirmek hedeflenmiştir. Ancak bu girişimin ne ölçüde başarılı olduğu tartışmalıdır; zira Türkmenlerin bağımsız hareket etme eğilimleri ve aralarındaki dağınık yapılar, bu tür merkezi çağrılara her zaman olumlu karşılık vermemiştir.²⁷

II. İzzü'd-dîn Keykâvûs, Moğol baskısına karşı Türkmen unsurlar üzerinden örgütlenmeye dayalı direniş stratejisini hayata geçirmek üzere, güvendiği emirlerinden Tuğrul Balaba'yı Malatya bölgesine gönderdi. Sultanın amacı, bölgede yaşayan Türkmen ve Kürt toplulukları bir araya getirerek Moğollara karşı yeni bir ordu teşkil etmektir. Bu doğrultuda Tuğrul Balaba, bölgedeki nüfuz sahibi Kürt beylerinden biri olan Şeyh Adî'nin oğlu Şerafu'd-dîn Mehmed ile Belasoğlu Şerafu'd-dîn Ahmed'i iş birliğine davet etti. Keykâvûs, bu beylerin halk üzerindeki otoritelerini pekiştirmek ve asker toplamalarını kolaylaştırmak amacıyla Şerafu'd-dîn Mehmed'e Zait Kalesi ve çevresini, Şerafu'd-dîn Ahmed'e ise Malatya havalisini tahsis etti.²⁸ Ancak bu siyasi manevra beklenen etkiyi oluşturmamış. Söz konusu beyler kendilerine tahsis edilen bölgelere ulaştıklarında, halkın açık tepkisiyle karşılaştılar. Selçuklu yönetiminin yıllardır süregelen otorite zaafı, bölge halkında derin bir güvensizlik oluşturmıştı. Moğol tehdidine karşı birleşik bir mücadele çağrısı, halk nezdinde inandırıcılıktan yoksundu. Neticede, Selçuklu otoritesi adına hareket eden bu iki Kürt Bey'i, halk

²⁵ Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 15-18.

²⁶ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, Ankara 1969/1970, s. 29.

²⁷ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, *Tarih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara 2018, s. 478; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010, s. 485-487.

²⁸ İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, *Kültür Bakanlığı*, Ankara 1996, s. 534; Bingöl, a.g.t., s. 48-55.

tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı ve kısa süre içerisinde öldürüldüler. Bu gelişme, Anadolu'da merkezî otoritenin ne denli zayıfladığını ve Türkmenlerin olduğu kadar yerli unsurların da Selçuklu idaresine karşı duyduğu hoşnutsuzluğun ne derece ileri boyutlara ulaştığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu başarısız girişim karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Sultan Keykâvûs, komutanlarından Alî Bahadır'ı önemli bir askerî güçle Malatya'yı kuşatmakla görevlendirdi. Ancak beklenenin aksine Alî Bahadır ve kuvvetleri Malatya halkı tarafından coşkulu törenlerle karşılandı. Uzun süredir Moğolların ve Ağaç-eriler gibi bağımsız hareket eden Türkmen gruplarının yağma ve talan faaliyetlerinden muzdarip olan halk, nihayetinde güçlü bir merkezî müdahaleye umut bağlamıştı. Alî Bahadır'ın bölgeye gelişiyle birlikte kıtlık, açlık ve düzensizlik yerini görece bir istikrara ve refaha bıraktı. Ne var ki bu olumlu gelişmelere rağmen, bölgenin tam anlamıyla kontrol altına alınabilmesi için Ağaç-erilerin yol açtığı yağma faaliyetlerinin sona erdirilmesi gerektiği ortadaydı. Zira yalnızca Malatya ile sınırlı kalmayan bu talan hareketleri, Adıyaman (Hısn-ı Mansur) çevresindeki köyleri de hedef almıştı. Türkmen gruplar tarafından kırk beş bin koyun ve keçi ile yedi bin öküz zorla alınmış; Malatya-Adıyaman hattındaki savunmasız alanlardan ise çeşitli eşya ve mallara el konulmuştu. Bu gelişmeler, Anadolu'nun doğusunda merkezî otoriteye başkaldıran ve giderek kendi politik varlıklarını inşa etmeye çalışan Türkmen hareketlerinin hem ekonomik hem de toplumsal düzlemde ne denli etkili hâle geldiğini göstermektedir.²⁹

Alî Bahadır liderliğinde Ağaç-erilere karşı yürütülen harekât sırasında, isyanın önde gelenlerinden Cutî Bey yakalanarak Malatya yakınlarındaki Masara (Minşar) Kalesi'ne hapsedildi. Bu sırada Alî Bahadır'ın Malatya'ya ilerlediği bilgisi Baycu Noyan'a ulaşınca, Moğol kuvvetleri Elbistan (Ablastayn) üzerine saldırıya geçti ve burada yaklaşık yedi bin kişiyi katletti. Ardından Alî Bahadır'ı etkisiz hâle getirmek amacıyla Malatya'ya yöneldiler. Moğol ordusunun üstünlüğü karşısında direnemeyeceğini anlayan Alî Bahadır, geri çekilerek Kâhta'ya sığındı.³⁰

Malatya'ya giren Baycu Noyan, şehirdeki tüm ganimetlere el koydu ve halktan IV. Rüknu'd-dîn Kılıcarslan'a bağlılık yemini aldı. Ardından, Rüknu'd-dîn Kılıcarslan'ın emirlerinden Fahu'd-dîn Ayaz'ı Malatya valiliğine tayin etti. Baycu Noyan'ın Doğu Anadolu'dan çekilmesinden sonra Alî Bahadır, Ağaç-erilerin desteğini alarak tekrar Malatya'ya döndü. Ancak şehir halkı, Moğollardan duyduğu korku nedeniyle bu kez kendisine kapıları açmadı. Bu beklenmedik durum karşısında Alî Bahadır, daha önce karşı karşıya geldiği Ağaç-erilerle ittifak kurarak, onların desteğiyle Malatya'yı kuşattı.³¹ Şehir halkı, uzun süren kuşatma ve açlık nedeniyle büyük bir çaresizlik içine düştü. Malatya'da baş gösteren kıtlık, zamanla dayanılmaz bir hâl aldı. Öyle ki, bir merkep (eşek) yükü buğday yaklaşık yetmiş gümüş sikkeye, aynı miktarda tuz ise dört yüz beyaz sikkeye kadar yükseldi. Bu fiyatlar, dönemin normal alışveriş değerlerinin çok üzerinde olup, ciddi bir enflasyonun ve yoksunluğun göstergesidir. Açlığın zirveye ulaşmasıyla birlikte insanlar, çaresizlik içinde binek hayvanlarını ve kıyafetlerini takas etmeye, hatta bazıları açlıktan ölen çocuklarının etini yemeye başladı. Dahası, hayatta kalmak isteyen bazı aileler, çocuklarını Ağaç-eri Türkmenlerine satmak zorunda kaldı. Bu felaketin daha da büyüyeceğini ve Moğolların yeniden saldırıya geçeceğini haber alan Alî Bahadır, bir süre daha şehirde kaldıktan sonra, çaresiz biçimde Malatya'yı terk ederek Sultan II. İzzü'd-dîn Keykâvûs'un yanına geri döndü.³² Ancak çok geçmeden II. İzzü'd-dîn Keykâvûs'un memleketini, tahtını ve tacını terk etmek zorunda kalması, onunla birlikte hareket eden Türkmen toplulukları üzerinde doğrudan ve derin bir etki oluşturdu. Moğol baskılarına ve sürekli uygulanan sindirme politikalarına rağmen bu gruplar, ağır bedeller ödemeyi göze alarak direnişlerini sürdürmüşlerdir. Malatya ve çevresindeki Türkmenler, hem Türkiye Selçuklularının zayıflayan otoritesine hem de İlhanlı hükümdarı Hülegü'nün art arda düzenlediği saldırılara karşı koymaya çalışmış, tüm kayıplara rağmen mücadele azimlerini yitirmemişlerdir.³³

Hülegü Han, Anadolu'da kesin bir hâkimiyet kurabilmenin yolunun, Türkmen varlığının tamamen ortadan kaldırılmasından geçtiğine inanıyordu. Bu düşünce doğrultusunda, diğer isyancı unsurlar gibi bir tehdit olarak görülen Ağaç-eri Türkmenleri üzerine H. 660 / M. 1261-1262 yıllarında

²⁹ Abu'l-Farac, Abul-Farac Tarihi I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 563.

³⁰ Abû'l Farac, a.g.e., s. 564; İbn Bibî, a.g.e., s. 539; Cahen, a.g.e., s. 255; İsmail Demirkent, "Selçuklular ve İlhanlılar Döneminde Malatya", Belleten, C. 45, S. 180 (1981), s. 692-695.

³¹ İbn Bibî, a.g.e., s. 542; Turan, a.g.e., s. 488.

³² Abû'l-Farac, a.g.e., s. 564-565; Sümer, a.g.m., s. 524.

³³ Kaymaz, a.g.e., s. 60.

yaklaşık 20 bin kişilik bir orduyla yeni bir sefer düzenledi. Gerçekleştirilen bu harekât sonucunda çok sayıda Ağaç-eri öldürüldü; sağ kalanlar ise esir alındı. Moğol saldırısından kurtulabilen bazı Türkmen grupları Suriye'ye, bazıları ise İran topraklarına sığınarak hayatta kalmayı başardı. Moğolların Ağaç-erileri özellikle hedef almalarının temel nedeni, bu topluluğun daha önce Selçuklu otoritesine karşı isyan etmiş olmasına rağmen Moğol hâkimiyetini de tanımamaları ve Alî Bahâdır'ın safında yer alarak direnişin en güçlü unsurlarından biri hâline gelmeleriydi.³⁴ Bu dönemde meydana gelen isyanların temelinde, Türkmenlerin hem Selçuklu yönetimine hem de Moğol egemenliğine karşı duydukları derin hoşnutsuzluk yatmaktadır. Türkiye Selçuklu sultanlarının İlhanlı hâkimiyetini kabul etmeleri, bağımsızlıklarına son derece düşkün olan Türkmen topluluklarını ciddi şekilde rahatsız etmiş; bu durum, onların mevcut otoriteye karşı sürekli bir direniş içinde olmalarına yol açmıştır. Zira tarih boyunca özgürlüklerine sıkı sıkıya bağlı kalan Türkmenler, Moğol tahakkümünü yalnızca bir siyasi baskı olarak değil, aynı zamanda geleneksel yaşam tarzlarını tehdit eden bir unsur olarak görmüşlerdir. Ortaya koydukları isyanlar ne kadar şiddetle bastırılmış olursa olsun, bu mücadeleci topluluklar dirençlerinden ve kararlılıklarından ödün vermemiştir. Zaman zaman geri çekilip sessizliğe bürünseler dahi, uygun fırsatlar oluştuğunda yeniden harekete geçerek varlıklarını ve iradelerini ortaya koymuşlardır.³⁵

Türkiye Selçuklu Devleti, Moğol hâkimiyetine girmesinin ardından Anadolu'daki Türkmen isyanlarıyla uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türk Ahmed ve Oyuz Melik isyanlarının ardından Ağaç-eri Türkmenlerinin başlattığı ayaklanmalar da Selçuklu yönetimi açısından ciddi bir tehdit unsuru hâline gelmiştir. Bu süreç, Selçuklu otoritesinin zayıflamasına yol açarken, Moğolların Anadolu'daki siyasi ve askerî nüfuzunu pekiştirmelerine olanak sağlamıştır. Ancak yoğun baskılara ve ağır mağlubiyetlere rağmen Türkmen gruplarının isyan eğilimleri tamamen bastırılmamış; bilakis, direniş eğilimleri zamanla daha organize ve kararlı bir hâl almıştır.³⁶ Nitekim Ağaç-eri Türkmenleri, Malatya'nın savunmasında Sultan II. İzzeddîn Keykâvûs'un yanında yer alarak Moğol ilerleyişine karşı kayda değer bir direniş göstermiştir. Başlangıçta Selçuklu yönetimine karşı bağımsız bir güç olarak hareket eden bu topluluk, Moğol tehdidinin artmasıyla birlikte Selçuklu otoritesiyle ittifak kurma yoluna gitmiştir. Ağaç-erilerin bu süreçte taraf değiştirerek Selçuklularla iş birliği yapmaları, yalnızca pragmatik bir siyasî manevra değil, aynı zamanda ortak bir etnik ve kültürel aidiyet temelinde şekillenen bir savunma refleksi olarak da değerlendirilebilir.³⁷

Bu süreçte Türkmenlerin isyanlarının sadece siyasi bir boyutu olmadığı, aynı zamanda sosyal ve ekonomik sebeplerle de şekillendiği gözlemlenmektedir. Anadolu'daki Türkmen toplulukları, Moğolların ağır vergileri, zorunlu göç politikaları ve sert yönetim anlayışı nedeniyle büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Moğolların istilaları neticesinde ticaret yollarının güvenliği tehlikeye girmiş, köyler ve şehirler yağmalanmış, üretim faaliyetleri sekteye uğramıştır. Tüm bu olumsuzluklar, Türkmenlerin mevcut düzene olan tepkilerini daha da artırmış ve onları sürekli bir mücadele içinde tutmuştur. Türkmenlerin bu başkaldırısı, sadece bir isyan hareketi olarak değil, aynı zamanda bir varoluş mücadelesi olarak da değerlendirilebilir.³⁸

Ağaç-eri topluluğuna mensup aşiretlerin ve bireylerin kesin nüfusları tam olarak bilinmemekle birlikte, Türkiye Selçuklu yönetimine ve komşu devletlere karşı gerçekleştirdikleri yağma ve talan faaliyetlerinin kapsamı, bu topluluğun oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olduğuna işaret etmektedir. Genel itibarıyla hayvancılıkla uğraşan ve ağaç işçiliği yaparak geçimlerini sağlayan Ağaç-eriler, daha çok dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Muharebesi'nde Selçukluların Moğollara yenilmesinin ardından Anadolu'da başlayan yoğun Moğol baskısı ve kıyım politikaları, diğer topluluklar gibi Ağaç-erileri de ciddi şekilde etkilemiştir. Buna rağmen, göçebe ve yarı-göçebe bir hayat tarzını benimsemeleri, onların tamamen ortadan kaldırılmasını veya kontrol altına alınmasını oldukça zorlaştırmıştır. Ağaç-eriler gibi konar-göçer

³⁴ Cahen, a.g.e., s. 262; Turan, a.g.e., s. 477-479.

³⁵ Galip Bingöl ve Ömer Aslan. "XIII. Yüzyılda Anadolu'da Türkmen Direnişi: Denizli Ve Çevresindeki İsyanlar". Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi 13, sy. 26 (Haziran 2025), s. 58-69; Cahen, a.g.e., s. 262.

³⁶ İbn Bibî, a.g.e., s. 543; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 36-38.

³⁷ Sümer, a.g.e., s. 179.

³⁸ Abû'l Farac, a.g.e., s. 564.

toplulukların sindirilmesi ve denetim altına alınması, uzun süren ve zorlu mücadeleler sonucunda ancak kısmen mümkün olabilmektedir.³⁹

Bu durumun yaşanmasında etkili olan iki temel faktörden bahsedilebilir. Birincisi, şehirlerde yaşayan yerleşik halkın, yaşadıkları bölgenin Moğollar tarafından kolaylıkla kontrol edilebilmesine karşın, Ağaç-eriler gibi göçebe hayat süren ve topluca hareket eden Türkmen topluluklarının ele geçirilmesinin ve baskı altına alınmasının oldukça zor olmasıdır. Yerleşik halk, şehir surları içinde veya belirli alanlarda ikamet ettiğinden Moğollar için kolay bir hedef hâline gelmiş, ancak hareketli ve dağınık bir yapıya sahip olan Ağaç-eriler, izlerini kaybettirerek baskıdan kaçabilmışlardır. İkinci önemli faktör ise, Ağaç-erilerin bağımsız yaşama olan düşkünlükleri ve savaşçı kimlikleridir. Bu topluluklar, bireysel değil, kabile esasına dayalı bir savunma stratejisi benimseyerek Moğollara karşı daha uzun süre direnebilmişlerdir. Birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olan bu aşiretler, kolektif hareket etme yetenekleri sayesinde savaş alanında daha dayanıklı olmuş ve bu sayede uzun yıllar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Ağaç-eriler yalnızca ekonomik ve sosyal yapılarıyla değil, siyasi ve askeri mücadeleleriyle de Anadolu tarihinde önemli bir yer edinmişlerdir. Moğolların baskısına maruz kalmalarına rağmen, direnişleri ve özgürlüklerine duydukları derin bağlılık, onların Anadolu'da uzun süre varlık göstermelerini sağlamış, hatta ilerleyen dönemlerde farklı devlet yapılanmaları içinde etkili olmalarına zemin hazırlamıştır.

Açık bir şekilde görülen odur ki, bu dönemde yalnızca Ağaç-eriler değil, Anadolu'daki diğer Türkmen toplulukları da büyük bir hareketlilik ve huzursuzluk içindeydi. Anadolu coğrafyası, Selçuklu Devleti'nin giderek güç kaybetmesiyle birlikte siyasi, ekonomik ve toplumsal karışıklıkların derinleştiği bir dönemden geçiyordu. Türkmen topluluklarının huzursuzluğunun temel sebeplerinden biri, yalnızca merkezi otoritenin zayıflaması değil, aynı zamanda kendi aralarındaki rekabet, çıkar çatışmaları ve Moğolların bölgedeki baskı politikalarıydı. Selçuklu hükümdarlarının İlhanlılara bağımlı hale gelmesi, Türkmenler üzerinde büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuş, onları Moğollara karşı isyan etmeye teşvik etmiştir. Moğolların Anadolu üzerindeki ağır tahakkümü, Türkmen topluluklarını daha da zor duruma sokmuş, onları ya sert bir direnişe ya da kitlesel göçlere sürüklemiştir.

3. Ağaç-eri Türkmenlerinin XIV. ve XV. Yüzyıllarda Yeniden Tarih Sahnesine Çıkışı

Ağaç-Eri Türkmenleri, XIII. yüzyılda Anadolu'nun siyasî ve toplumsal yapısında önemli bir aktör olarak öne çıkmış; ancak Moğol istilası ve sonrasında gelen siyasal dalgalanmalar nedeniyle tarih sahnesinden bir süreliğine geri çekilmiştir. Bununla birlikte, XIV. ve XV. yüzyıllarda Doğu Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında gelişen Türkmen hanedanlıklarının özellikle Karakoyunlu (1380–1469) ve Akkoyunlu (1378–1501) devletlerinin yükselişiyle birlikte bu topluluğun yeniden siyasal ve askerî sahnede etkili olduğu görülmektedir.⁴⁰ Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın (1438-1467) emrinde görev yapan önemli isimlerden Hacı Hasan ve onun oğlu Hasan Ali'nin önde gelen komutanlarından Dündar-ı Ağaç Eri'nin, Ağaç-Eri kökenli olduğu tarihi kaynaklarda açıkça belirtilmektedir.⁴¹ Bu bilgi, Ağaç-Eri topluluğunun sadece askerî bir unsur değil, aynı zamanda yönetici elit içinde de temsil yeteneği kazandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

1450 yılında Karakoyunlu ve Akkoyunlu güçleri arasında gerçekleşen muharebelerde, Karakoyunlu ordusunun başkumandanı Rüstem Bey'in maiyetinde görev yapan Ağaç Eri Ali Bey'in de önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu çarpışmalardan birinde Akkoyunlular tarafından esir alınan Ali Bey, savaş sonrası imzalanan barış anlaşması gereğince serbest bırakılmıştır. Karakoyunlu Devleti'nin 1467 yılında tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, birçok Karakoyunlu ileri geleni gibi Ali Bey de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in (1453-1478) hizmetine girerek yeni siyasi yapılanmada yerini almıştır.⁴² Bu gelişmeler, Ağaç-Eri Türkmenleri'nin,

³⁹ Mehmet Altay Köymen, Türkiye Selçukluları Tarihi: II. İzzeddin Keykâvus ve Dönemi, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 205-210; Sümer, a.g.m., s. 461.

⁴⁰ Sümer, a.g.e., s. 304-308.

⁴¹ Abû Bakr-i Tihri, Kitâb-i Diyârbakriyya Akkoyunlular Tarihi-I, Yayınlayanlar: Necati Lugal ve Faruk Sümer, TTK, Ankara 1993, s. 127-130.

⁴² İsmail Aka, Akkoyunlular Devleti, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1970, s. 65–66.

sadece XIII. yüzyıldaki etkinlikleriyle değil, aynı zamanda Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemi siyasal ve askerî yapı içerisindeki rolleriyle de uzun vadeli bir tarihî süreklilik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Böylelikle bu Türkmen zümresi, Anadolu ve çevresindeki Türkmen hanedanlıklarıyla olan ilişkileri çerçevesinde tarihî mevcudiyetini farklı siyasal bağlamlarda sürdürebilmiştir.⁴³

Bu dönemde Ağaç-eri Türkmenlerinin yeniden tarih sahnesine çıkmaları, sadece askeri alanda değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik alanlarda da etkili olduklarını göstermektedir. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin teşkilatlanma süreçlerinde önemli roller üstlenmişler, bölgesel güç dengelerinde belirleyici olmuşlardır. Bu durum, Türkmen gruplarının Moğolların zayıflamasıyla birlikte yeniden yükselişe geçtiği, kendi siyasal varlıklarını oluşturma çabalarının arttığı bir süreci işaret etmektedir. Ağaç-eri Türkmenlerinin bu dönemdeki etkinlikleri, onların sadece bir göçebe topluluk olmadığını, aynı zamanda siyasal ve askeri stratejiler geliştirebilen, devlet yönetiminde söz sahibi olabilen bir yapı sergilediklerini ortaya koymaktadır.⁴⁴

4. Osmanlı Döneminde Ağaç-eri Türkmenlerinin Varlığı ve Dönüşümü

Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde, Ağaç-eri Türkmenlerinin varlıklarını sürdürdüklerine dair çeşitli resmi kayıtlara ulaşılmaktadır. Bu topluluk, Osmanlı tahrir defterlerinde genellikle “Tahtacı” veya “Cemaat-i Tahtacıyan” şeklinde anılmıştır. Bu adlandırma, söz konusu grubun geleneksel yaşam tarzına ve geçim kaynaklarına işaret etmektedir. Tahtacılar, büyük ölçüde ormanlık bölgelerde ikamet etmiş, geçimlerini ağaç işçiliği, kereste üretimi ve marangozluk gibi faaliyetlerle sağlamışlardır.⁴⁵ Osmanlı yönetimi, Anadolu'daki farklı Türkmen topluluklarını merkezi otoriteye entegre etmeye yönelik geniş kapsamlı bir politika yürütmüştür. Bu çerçevede, göçebe ve yarı-göçebe yaşam tarzını sürdüren Tahtacılar gibi topluluklar da Osmanlı devlet yapısına dâhil edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu entegrasyon, doğrudan bir asimilasyon şeklinde değil; toplulukların geleneksel yaşam biçimlerine kısmi özerklik tanınarak gerçekleştirilmiştir. Böylece Tahtacılar, hem ekonomik sistemin (özellikle orman işletmeciliği ve inşaat faaliyetlerinde iş gücü temini) hem de askeri düzenin (ihtiyaç hâlinde seferlerde destekçi birlikler sağlama) bir parçası hâline getirilmişlerdir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin, taşrada yaşayan yarı-göçebe unsurları merkeze bağlama stratejisiyle örtüşmektedir. Tahtacıların Osmanlı içindeki varlığı, yalnızca etnik ya da ekonomik bir yapıdan ibaret olmayıp aynı zamanda devlet-toplum ilişkileri açısından da dikkat çekici bir örnektir.⁴⁶

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı kayıtlarında daha belirgin şekilde görünür hale gelen Tahtacı toplulukları, yalnızca ekonomik faaliyetleriyle değil, özgün sosyo-kültürel kimlikleriyle de dikkat çekmişlerdir. Büyük ölçüde orman köylerinde ve dağlık bölgelerde yaşayan bu gruplar, görece kapalı ve içe dönük bir toplum yapısına sahip olmuşlardır. Bu durum, onların dinsel, kültürel ve toplumsal geleneklerini uzun süre muhafaza etmelerine olanak sağlamıştır.⁴⁷ Tahtacıların bu dönemdeki sosyal organizasyonu genellikle akrabalık ve zümre temelli olup, her topluluk belirli bir “ocak” çevresinde şekillenmiştir. Ocağın başındaki “dede” figürü hem dini hem de toplumsal rehber olarak kabul edilmiştir. Bu yapı, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin tipik bir özelliğidir. Tahtacılar da, inanç pratikleri, ibadet biçimleri ve cem törenleri bakımından Alevi-Bektaşî geleneği içerisinde değerlendirilen topluluklardan biri olmuştur. Bu bağlamda, Tahtacılar arasında on iki imam inancı, dört kapı kırk makam öğretisi, cem törenleri, semah, müsaheplik gibi Aleviliğin temel unsurları güçlü biçimde varlığını sürdürmüştür. Ancak, merkezî Osmanlı yönetimi tarafından heterodoks kabul edilen bu yapı, zaman zaman baskı ve dışlanma politikalarına da maruz kalmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda Safevî propagandasına karşı geliştirilen anti-Kızılbaş siyaset kapsamında Tahtacıların da takip edildiği ve yer değiştirmeye zorlandıkları görülmektedir. Bununla birlikte, Tahtacılar sahip oldukları zanaatkarlık geleneği sayesinde Osmanlı taşrasında belirli alanlarda ekonomik roller üstlenmiş ve bu roller

⁴³ Kızılbaşlığın Tarihi Târih-i Kızılbaşîyye, Tercüme, Notlar ve Tıpkıbasım: Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 26; Sümer, a.g.m., s. 461.

⁴⁴ Abû Bakr-i Tihri, a.g.e., s. 145-146.

⁴⁵ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 146.

⁴⁶ M. F. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 114-118.

⁴⁷ F. Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 102-110

üzerinden merkezle ilişkilerini sürdürmüşlerdir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise, devletin giderek artan merkezileşme politikaları ve modernleşme çabaları karşısında, bu toplulukların içyapılarında bazı çözümler görülmeye başlamıştır. Ancak buna rağmen, inanç temelli dayanışma yapıları uzun süre ayakta kalmış, ritüel pratikleri, kırsal alanlarda güçlü bir şekilde devam etmiştir.⁴⁸

5. Günümüzde Tahtacı Topluluklarının Ağaç-eri Mirası: Kültürel Süreklilik ve Etnik Kimliğin Korunumu

Modern Türkiye'nin Batı ve Güneybatı Anadolu bölgelerinde özellikle Aydın, Denizli, Muğla, Isparta, Antalya, Mersin (İçel), Adana ve İzmir gibi illerde yaşamlarını sürdüren ve "Tahtacı" ya da tarihsel kaynaklarda rastlanan adıyla "Kızılbaş" kimliğiyle bilinen toplulukların, tarihsel köken itibarıyla Ağaç-eri Türkmenlerinin soyundan geldikleri yaygın akademik bir görüştür. Bu bölgelerdeki Tahtacı toplulukları, büyük ölçüde orman köylerinde yerleşmiş olup, geçimlerini geleneksel ağaç işçiliği, marangozluk, kerestecilik ve orman işletmeciliği gibi faaliyetlerden sağlamaya devam etmektedirler. Bu ekonomik uğraşlar, tarihsel kökenleriyle doğrudan ilintilidir; zira "Ağaç-eri" adı, zaten bu toplulukların ormanla ve ağaçla olan sembolik ilişkisinin tarihsel bir yansımasıdır. Tahtacılar, yalnızca ekonomik faaliyetleriyle değil, aynı zamanda inanç sistemleri, ritüel pratikleri, gündelik yaşam tarzları ve geleneksel değerleriyle de Ağaç-erilerin tarihsel mirasını günümüze taşımaktadırlar. Bu toplulukların cem törenlerinde icra edilen semahlar, kutsal metinlerdeki on iki imam sevgisi, dede talip ilişkisi, ocak sistemi, gizlilik esasına dayalı inanç aktarımı, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin yerel ve tarihsel bir yorumu olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu inanç yapısı, özellikle Osmanlı döneminde maruz kalınan dışlanma ve baskılar nedeniyle daha kapalı bir topluluk formu içerisinde korunmuş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.⁴⁹

Tahtacılar da görülen kültürel süreklilik, sadece inançsal düzeyde değil, aynı zamanda giysi tarzı, mezar taşı şekilleri, müzik kültürü, destan anlatıcılığı (âşık geleneği), el sanatları ve doğa merkezli kozmolojileri gibi pek çok alanda da kendini göstermektedir. Bu unsurlar, Anadolu'nun erken dönem Türkmen yerleşimlerinden itibaren şekillenmiş kültürel kalıpların günümüzdeki uzantısı niteliğindedir. Ayrıca Tahtacıların dağlık ve ormanlık alanlara yerleşmeleri, hem coğrafî hem de sosyopolitik olarak tarih boyunca merkezî otoriteyle mesafeli bir yaşam biçimi geliştirmelerine neden olmuş; bu durum onların kimliklerini korumada önemli bir etken olmuştur. Son yıllarda yapılan antropolojik ve etnografik çalışmalar da göstermektedir ki, bu gruplar yalnızca tarihsel bir kalıntı değil, aynı zamanda dinamik bir kültürel topluluk olarak, geleneksel kimliklerini modernleşme baskısına rağmen korumakta direnmektedirler. Günümüz Tahtacıları, Ağaç-eri mirasını sadece bir etnik geçmiş olarak değil, yaşayan bir kültürel kimlik olarak görmektedirler.⁵⁰

Bu bağlamda, Ağaç-eri Türkmenleri yalnızca Selçuklu ve Moğol dönemlerinde ortaya koydukları direniş ve hareketlilikle değil, aynı zamanda Osmanlı ve modern Türkiye tarihinde de kalıcı etkiler bırakmış topluluklar olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Osmanlı tahrir kayıtlarında "Tahtacı" ve "Cemaat-i Tahtacıyan" adlarıyla anılmaları, onların varlıklarını yüzyıllar boyunca sürdürdüklerini ve devletin sosyo-ekonomik sistemine entegre olduklarını göstermektedir. Bu süreçte, göçebe ve yarı-göçebe yaşam tarzlarının yanı sıra ormanlık bölgelerde yürüttükleri ağaç işçiliği, hem ekonomik bir zorunluluk hem de kültürel bir süreklilik aracı olmuştur. Ağaç-erilerin tarihsel mirası, yalnızca politik çatışma ve isyanlarla sınırlandırılmaz. Aksine, bu topluluklar Anadolu'nun kültürel mozağinde özgün bir katkı sunmuşlardır. İnanç sistemlerinden zanaatkarlık geleneklerine, sözlü anlatılarından müzik kültürlerine kadar pek çok unsur, bu mirasın somut örneklerini oluşturmaktadır. Özellikle Alevi-Bektaşî inanç sistemiyle olan ilişkileri, onların Anadolu'daki heterodoks İslam yorumlarına katkısını ve bu yönüyle merkezî otoriteye karşı bir kültürel direnç alanı oluşturduklarını göstermektedir.⁵¹

Bugün Batı Anadolu'da yaşayan Tahtacılar, Orta Anadolu'da dağ köylerine dağılmış Türkmen grupları ve Güney Anadolu'daki benzer inanç-kültür yapısına sahip topluluklar, bu kadim geçmişin

⁴⁸ Bingöl, a.g.t., s. 44-53.

⁴⁹ Eröz, a.g.e., s. 145-153.

⁵⁰ Sümer, a.g.m., s. 461; Ocak, a.g.e., s. 181-190.

⁵¹ Sümer, a.g.m., s. 461.

yaşayan temsilcileri konumundadırlar. Onlar, yalnızca bir etnik grubun ya da mesleki bir zümrenin devamı değil, aynı zamanda Anadolu’nun kültürel sürekliliğini temsil eden bir hafıza taşıyıcısıdır. Modernleşme, göç, kentleşme ve kültürel homojenleştirme baskılarına rağmen bu toplulukların kolektif kimliklerini korumaya yönelik direnci, Ağaç-eri mirasının günümüze taşınmasındaki en önemli etkenlerden biridir.⁵² Dolayısıyla Ağaç-erilerin tarihi, yalnızca savaşlar, isyanlar ve çatışmalar üzerinden değil; aynı zamanda Anadolu’nun toplumsal dokusuna kattıkları zengin kültürel, ekonomik ve inançsal çeşitlilikle değerlendirilmelidir. Bu perspektif, hem tarihsel sürekliliğin hem de kültürel çeşitliliğin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.⁵³

Sonuç

Bu çalışma, Anadolu tarihinin uzun süre marjinalleştirilmiş aktörlerinden biri olan Ağaç-eri Türkmenlerinin kökenlerini, siyasal ve toplumsal mücadelelerini, yerleşim stratejilerini ve tarihsel rolünü analiz ederek, geleneksel tarih yazımında eksik bırakılan önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemiştir. Ağaç-eriler, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’nun doğusunda ve batısında, Selçuklu ve İlhanlı otoriteleri karşısında geliştirdikleri direniş pratikleriyle, sadece bir göçebe unsur değil, aynı zamanda merkezi iktidarlara alternatif yapılar kurabilen ve siyasi bilinç geliştirebilen bir Türkmen zümresi olarak öne çıkmaktadır. Ağaç-erilerin tarih sahnesine çıktığı dönem, Anadolu’nun siyasi, sosyal ve dini bakımdan kırılmalar yaşadığı bir geçiş evresidir. Moğol istilaları, Selçuklu merkezî otoritesinin zayıflaması ve uç bölgelerdeki denetim boşluğu, birçok Türkmen boyu gibi Ağaç-erilerin de bağımsız hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Ancak bu çalışma göstermektedir ki, Ağaç-erilerin hareketleri yalnızca birer tepki ya da kaçış değil, bilinçli bir siyasal tavrın, aidiyet inşasının ve alternatif bir toplumsal düzenin parçalarıdır. Bu bağlamda Ağaç-eriler, tarihsel süreçte yalnızca isyan eden bir unsur değil; kendi meşruiyet zeminini oluşturmaya çalışan, dini-mistik liderliklerle beslenen, kolektif hafızasını ve kültürel kimliğini koruyarak var olmaya çalışan bir yapıdır. Bu makale, Ağaç-erilerin tarihsel serüvenini yalnızca Babai isyanları veya uç beyliği oluşumlarıyla sınırlı okumaların ötesine taşıyarak, bu topluluğun Anadolu’nun çeşitli coğrafyalarındaki (özellikle Malatya, Denizli, Kütahya ve çevresi) izlerini sürmeyi amaçlamıştır. Böylece Ağaç-erilerin sadece doğu-batı ekseninde göçebe hareketleri değil, aynı zamanda siyasi merkezlerle kurdukları karmaşık ilişkiler de analiz edilmiştir. İlhanlılarla yaşadıkları çatışmalar, Bizans sınır bölgelerindeki savunma pozisyonları ve Selçuklu otoritesine karşı geliştirdikleri otonom yapılanmalar, bu topluluğun Anadolu’daki Türkmenleşme sürecine farklı bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın bir diğer önemli sonucu da, Ağaç-erilerin yalnızca askeri direnişlerle değil, sosyal dayanışma ağları, dini liderlik kurumları ve yerel ittifak stratejileriyle de varlıklarını sürdürdüklerinin tespit edilmesidir. Bu durum, onları sadece birer isyancı veya göçebe unsur olmaktan çıkarıp, Anadolu’da şekillenen erken dönem beylikleşme süreçlerine temel teşkil eden aktörler haline getirir. Nitekim, Germiyanlılar, Eşrefoğulları ve benzeri beyliklerle kurulan ilişkiler, Ağaç-erilerin tarihsel etkinliğini daha da anlamlı kılmaktadır. Bu makale Ağaç-eri Türkmenlerini tarihsel bağlamına oturtarak, onları yalnızca etnik veya folklorik bir kategori olarak değil; siyasi, sosyal ve kültürel olarak dinamik bir özne şeklinde yeniden düşünmeye imkân tanımaktadır. Böylece Anadolu’nun Türkmenleşme sürecine ilişkin klasik anlatıların dışına çıkılarak, daha çok merkez dışında kalan grupların tarih yazımına dâhil edilmesine katkı sağlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, sadece mevcut literatürdeki boşlukları doldurmakla kalmamakta; aynı zamanda Anadolu’daki devletleşme süreçlerinin çok boyutlu, çok aktörlü ve yerel dinamiklerle şekillendiğini göstermektedir. Ağaç-eriler gibi marjinal görülen yapıların tarihsel rollerini ve siyasal bilinç düzeylerini analiz etmek, Anadolu Türk tarihine daha bütüncül bir bakış açısı geliştirmeyi mümkün kılmaktadır. İleriki araştırmalar, Ağaç-erilerin kültürel mirası, dini pratikleri ve dilsel farklılıkları gibi alanlara yönelerek bu yapının çok katmanlı kimliğini daha derinlemesine inceleyebilir.

⁵² Halil İbrahim Şahin, “Kazdağlarında Ayin ve Şiir: Tahtacı Türkmenlerinin Sazandarlık/Zâkirlik Geleneği Üzerine”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 10 (2014), s. 144-160; Bingöl, a.g.t., s. 44-53.

⁵³ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 358-369; Sümer, a.g.m., s. 461.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac, Abul-Farac Tarihi I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Aka, İsmail, Akkoyunlular Devleti, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1970.
- Akdağ, Mustafa, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2010.
- Amitai, Reuven, Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Bingöl, Galip, Moğol/İlhanlı Hâkimiyeti Altındaki Anadolu’da Çıkan İsyanlar (1243-1335), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2023.
- Bingöl, Galip ve Ömer Aslan, “XIII. Yüzyılda Anadolu’da Türkmen Direnişi: Denizli Ve Çevresindeki İsyanlar”, Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi 13, sy. 26 (Haziran 2025), ss. 58-69.
- Bingöl, Galip ve Hasan Çopur, “Alâeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti İle Kilikya Ermeni Krallığı Arasındaki İlişkiler”, Anadolu Mecmuası 4, sy. 9 (Haziran 2025), ss. 1-13.
- Cahen, Claude, İslamiyet ve Orta Çağ Anadolu’su: Türkiye’nin Tarihi Yapısı Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 2014.
- Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- Cahen, Claude, Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History 1071-1330, Taplinger Publishing Company, New York 1968.
- Demirkent, İsmail, “Selçuklular ve İlhanlılar Döneminde Malatya”, Belleten, C. 45, S. 180, 1981, ss. 692-695.
- Ekici, Kansu, "Anadolu Selçukluları’nda Türkmen İsyanlarının Nedenlerine İlişkin Tespitler". Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 15, 2005, ss. 90-102.
- Ersan, Mehmet, Türkiye Selçuklu Devleti’nin Dağılışı, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- Gökhan, İlyas, “Ağaçeriler Türkmen Taifesi”, Kahramanmaraş Ansiklopedisi, Şubat 2017.
- İbn Bibi, El-Evâmirü’l-‘Alâ’iyye, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İbn Bibi, Selçuknâme, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.
- Kafesoğlu, İbrahim, Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınevi, Ankara 2015.
- Kamalov, İlyas, Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Kamalov, İlyas, Moğolların Kafkasya Politikası, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- Kaymaz, Nejat, Pervâne Mu’inü’-d-Dîn Süleyman, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.
- Kazvini, Hamdullah Müstevfi-yi, Tarih-i Güzide, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- Kızılbaşlığın Tarihi, Târîh-i Kızılbaşîyye, (Tercüme, Notlar ve Tıpkıbasım: Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Koca, Salim, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- Köprülü, M. F. Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Köymen, Mehmet Altay, Türkiye Selçukluları Tarihi: II. İzzeddin Keykâvus ve Dönemi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Kurat, Akdes Nimet, Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Yayınları, Ankara 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı veya Anadolu’da İslam’ın Türkler Arasında Yayılışı Meselesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

BİNGÖL, G. (2025), Anadolu'da Ağaç-Eri Türkmenleri: Kökenleri, Direnişleri ve Tarihsel Mücadeleleri, AUSBD, 2025, 8(15), 11-26

Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Reşideddin Fazlullah Hemedani, Camiü't-Tevârîh, Düzenleyen Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, Tahran 1373.

Seyfeddin, A. Monetnoe Delo-i Denejnoe Obraşenie v Âzerbâyçâne XII-XV vv. Bakü 1978.

Sümer, Faruk, "Ağaç-Eriler", Belleten, XXVI, S. 101, 1962, ss. 521-528.

Sümer, Faruk, "Ağaçeriler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara, C. I, s. 460-461.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, 1969/1970, ss. 1-147.

Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilat Destanları, Diyanet Yayınları, İstanbul 1999.

Şahin, Halil İbrahim, "Kazdağlarında Ayin ve Şiir: Tahtacı Türkmenlerinin Sazandarlık/Zâkirlik Geleneği Üzerine", Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi, 10 (2014), ss. 141-165.

Şen, Mehmet Emin ve Galip Bingöl, "Anadolu'da Moğol Tahakkümüne Karşı Aykırı Bir Ses: Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin", Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 5, no. 2 (December 2022): 381-92. <https://doi.org/10.48120/oad.1171449>.

Taş, Kibar, "Ağaçeri Kavminin Geçmişten Bugüne Uzanan Tarihi ve Tahtacı Cemaatiyle Bağlantısı". Tarih Araştırmaları Dergisi, 42, sy. 73 (Mart 2023), ss. 407-435. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.1241535>

Tihrani, Abû Bakr-i, Kitâb-i Diyârbakriyya-Akkoyunlular Tarihi-I, (Yay. haz. Necati Lugal ve Faruk Sümer), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Tuna, Osman Nedim, "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II", Türkiyat Mecmuası, Cilt 18, (İstanbul), 1976, ss. 281-314.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat, İstanbul 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu'da Türk Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Yazıcızade Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi), (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009.

Yinanç, Mükrimin Halil, Anadolu'da Türkler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

Yörükân, Yusuf Ziya, Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

BİNGÖL, G. (2025), Anadolu’da Ağaç-Eri Türkmenleri: Kökenleri, Direnişleri ve Tarihsel Mücadeleleri, AUSBD, 2025, 8(15), 11-26

BİLTMORE'DA KANLI RANDEVU: MEHMET BAYDAR VE BAHADIR DEMİR SUİKASTI

*Gülseda H. ÇELEBİ**

Özet

Ermeni diasporası, ideolojik temellere dayanan fikri ve eylemsel hareketlerini doğurmak için güvenli bir eksen hattı aramıştır ki Erivan'dan başlayan bu güven hattının diğer bir ucunu da şüphesiz ABD oluşturmaktadır. Tabii, bu hattın da bir kırılma süreci söz konusudur ki kırılmanın öncü ayak sesleri 1965 yılından itibaren duyulmaya başlanmıştır. Nitekim, 1915 yılından itibaren çok farklı olgular etrafında şekillenen Ermeni meselesinin 50. yıl dönümü itibariyle ikili eylem hattı arasında ciddi bir basınç mevcuttur. Konsolosluk binalarına yönelik bombalı saldırı girişimleri ve sözlü veya fiziksel şiddet içerikli eylemler de bu basıncın pik noktasını gözler önüne sermektedir. 27 Ocak 1973 tarihinde, Biltmore Otel'inde duyulan silah sesleri de bahsettiğimiz bu eylem hattının kırılma noktasını oluşturmaktadır. Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ve Konsolosumuz Bahadır Demir'e yönelik gerçekleşen bu suikast eylemi, örgüt damarlarını besleyerek yeni bir ideolojinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada da ilk etapta suikastın detayları ve sonrasında oluşan olay örgüsü ile ilgili genel aktarımlar üzerinde durulacaktır. Akabinde çalışmanın sonuç kısmında da yeni eylem ideolojisinin kurucusu olan Gourgen M. Yanikian'ın suç portresinden bulguların paylaşılması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yanikian, Diaspora, Ermeni, Terör, İdeoloji

BLOODY APPOINTMENT IN BILTMORE: THE ASSASSINATION OF MEHMET BAYDAR AND BAHADIR DEMİR

Abstract

The Armenian diaspora was in search of a safe axis that would give birth to ideologically based movements of ideas and actions, and the other end of this line of trust starting from Yerevan was undoubtedly the United States. Of course, there is also a process of rupture in this line and the pioneering footsteps of this rupture began to be heard as of 1965. As a matter of fact, by the 50th anniversary of the Armenian issue, which had been shaped around very different phenomena since 1915, there was a serious pressure between the two lines of action. Attempted bomb attacks on consulate buildings and acts of verbal or physical violence reveal the extent of this pressure. On January 27, 1973, the gunshots heard at the Biltmore Hotel were the breaking point of this line of action. The assassination of Consul General Mehmet Baydar and Consul Bahadır Demir paved the way for the formation of a new ideology by feeding the veins of the organization. In this study, firstly, the details of the assassination and the developments that followed will be discussed in general terms. Then, in the concluding part of the study, the findings obtained from the criminal portrait of Gourgen M. Yanikian, the founder of the new ideology of action, will be shared.

Key Words: Yanikian, Diaspora, Armenian, Terror, Ideology.

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya/Türkiye, e-mail: gulseda.celebi1@ogr.sakarya.edu.tr
ORCID ID: 0009-0006-4429-9157

Giriş

Terör ve Ermeni kavramları tarih ekseninde, farklı oluşumlara ve dönüşümlere maruz kalarak sürekliliği olan bir olgu formuna bürünmüştür. Tabii, bu olgunun dinamikliğini korumak adına bulundukları bölgenin; siyasi, sosyal ve iktisadi normlarını ele geçirerek kendilerine bir güç kaynağı sağlamaktadırlar. Bu süreç bazen çok kısa bir sürede gerçekleşse de bazen sancılı bir olay örgüsüne de dönüşebilmektedir. Şüphesiz ki bu duruma Osmanlı Devleti sınırlarında vuku bulan Ermeni meselesini ve beraberindeki getirdiği terör içerikli faaliyetlerini örnek gösterebiliriz.

Bu sancılı sürecin zeminini oluşturan şüphesiz ki 1877-1878 aralığında ortaya çıkan Osmanlı-Rus Savaşı’dır. Bu savaş süreci Ermenilerde eylem ve ideoloji kavramlarını çağrıştıran çeşitli girişimlere yönelmelerine istemsizce olanak sağlamıştır. Bu kavramların, gündeme gelmesiyle birlikte bağımsızlık olgusunun doğması adına, zihinlerde bir örgüt tasavvuru da kendisini hissettirmeye başlamıştır. Nitekim, bu tasavvurun ilk yansımalarını 1881 yılından itibaren görmemiz mümkündür. Örneklendirmemiz gerekirse, Erzurum’da kurulan *Anavatan Müdafileri Cemiyeti* ve bir yıl sonra da Van’da gençleri ayaklandırma ve silahlandırma adına kurulan *Kara Haç Cemiyeti*’ne dikkat çekebiliriz.

Bunun yanı sıra ideolojik temelli, fikri ve fiili eylemlerini sistematik bir şekilde harekete geçirmek için teşkilatlanma yapılarında da değişikliğe gitmişlerdir. Komite çatısı altında birleşen isimlerin ideolojik kimliği de bu durumu destekler niteliktedir. Örneğin, 1887’de kurulan Hınçak Komitesi’nin liderine baktığımızda, kendisinin İsviçre’de yayınlanan Armenia gazetesinin yazarlarından biri olduğunu görmemiz mümkündür.¹ Sadece bu komite için değil diğer teşkilatlanmalarda da kurucuların ve üyelerin benliği büyük önem arz etmektedir. Hatta 1890’da Kafkasya’da kurulan Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği’nin* kurucularından Krisdapor Mikaelyan’ın, II. Abdülhamid’e yönelik planlanan Yıldız suikast girişiminin baş mimarlarından olduğu da yine kayıtlarda yer almaktadır.²

Bu isimler, Ermeni benliğinin dönüşüm sürecinde oldukça önemli bir yer edinmiştir. Patrik Mıgırdıç Kırımyan da bu isimler arasında yer almaktadır. Kendisinin etki nüfuzu faaliyetleri sayesinde oldukça geniş sınırlara ulaşmıştır. Kırımyan’ın yegâne amacı ise mevcut olaylar karşısında uyuyan Ermenileri uyandırmak olmuştur. Hatta bu isteğinin geniş bir ekseriyete yayılması için 1855’in Haziran ayında Artsvi Vaspurakan (Van Kartalı) adında bir dergi yayınlamaya başlamıştır.³

Kırımyan, bunun yanı sıra eğitim konusuna da oldukça önem vermiştir. Yetiştirdiği öğrenciler de bir süre sonra çeşitli yazılar kaleme almaya başlamışlardı ki içerikleri de genel olarak Ermenileri mevcut düzene karşı ayaklandırmaya yöneliktir. Kırımyan’ın yakın arkadaşlarından olan Srvandzians’ın, “Milletiniz için hadi her şeyimizi feda edelim ve milletimiz sonsuza dek bizden memnun kalsın.”⁴ sözü de Ermeni terörü ideolojisinin temel esaslarını gözler önüne sermektedir. Nitekim, 1915-1922 aralığındaki eylem dalgalarına baktığımızda da değişmeyen tek hususun ideolojinin güç kaynağı olduğunu görebiliriz. Örneğin, Talat Paşa ve Cemal Paşa’ya düzenlenen suikast girişimlerine baktığımızda da Ermenilerin buradaki motivasyonunun, 1915 yılındaki gelişmelere dayandığını ifade edebiliriz.

Genel olarak baktığımızda evine giderken yakın mesafeden vurularak öldürülen Talat Paşa ile otel odasında nadide eserleri almak için heyecanla bekleyen Mehmet Baydar ve Bahadır Demir’in failleri ile yüz yüze gelmesi arasında bir farklılık söz konusu değildir. Her iki eylem de faillerin, “millete fedakârlık” anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu eylemleri tetikleyen yan unsurlar da

¹ Necati Aktaş vd., Ermeni Komiteleri (1891-1895), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001, s. 7.

* Taşnaksutyun Komitesi olarak da bilinmektedir.

² Hratch Dasnabedian, History Of The Armenian Revolutionary Federation Dasnaktsutun 1890-1924, Oemme Edizioni, Italy 1989, s.76-77.

³ Fikrettin Yavuz, “Ermeni Kimliği’nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımyan”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik İncelemeler Dergisi, c. II / sy.1, (2007), s. 262.

⁴ Yavuz, a.g.m., s. 265.

söz konusudur ki Gourgen M. Yanikian’ın cinayet motivasyonuna baktığımızda, başından vurularak öldürülen kardeşinin intikamını almak da etkenlerden bir tanesidir. Tabii, Yanikian da diğerleri gibi bir diaspora olarak anılmaktan oldukça rahatsızdır. Hatta bu rahatsızlığını kaleme aldığı çeşitli manifestolar ile haykırmaya çalışmıştır. Cinayetten bir süre önce kaleme aldığı ve Başkan Nixon dahil olmak üzere çeşitli basın kanallarına gönderdiği, yaklaşık 120-200 sayfalık manifestosu da son haykırışı olmuştur.⁵ İlk etapta bu haykırışı ile bir nüfuz elde edemese de 27 Ocak 1973’te Türkiye Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir’e yönelik gerçekleştirdiği kanlı eylem sonucunda Ermeni Diasporası’nın kahramanı ilan edilmiştir.

Bu tarihten itibaren Ermeni terörü ideolojisi de büyük bir dönüşüm evresine giriş yapmıştır. Bu yeni dalganın etkileri ve tepkimeleri ise 1973-1984 yılları aralığına kadar devam etmiştir. Bunun sonucunda da 31’i Türk diplomatımız başta olmak üzere ve aile üyelerinin de içerisinde bulunduğu yaklaşık 70 kişi, Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) ve Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG-ARA) olarak bilinen iki farklı terör örgütü tarafından katledilmiştir.⁶

Bu genel değerlendirmeden sonra çalışmanın diğer alt başlıklarında, Santa Barbara suikastına giden süreç ile ilgili bazı hususlar sunulduktan sonra olay anı ve sonrasında yaşanan gelişmeler üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır. Akabinde de bu yeni terör dalgasının kurucusu olan Gourgen M. Yanikian’ın suç portresi genel olarak mercek altına alınarak fail ve olay ilişkisi gözler önüne serilecektir. Çalışma başlıklarının oluşmasında rol oynayan çeşitli türdeki eserlerin yanı sıra soruşturma raporları ile de mevcut bulgulara farklı perspektiften bakılması ön görülmektedir. Böylelikle ilgili konu parametrelerinde çalışmalar kaleme alan araştırmacılar için de kapsamlı bir literatür ağı oluşturmaya hedeflenmektedir.

1. Ermeni Diasporasının Genel Portresi

Biltmore Otel’inde yaşananları ele almadan önce Ermeni diasporasının genel bir portresini çizmemiz konu bütünlüğü açısından oldukça önem arz etmektedir. Bölücü ve yıkıcı propagandalar zamanla terör içerikli eylemlere dönüşecektir ki bu dönüşümün ilk ayak sesleri, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın Nisan 1967’teki ABD ziyareti öncesi gerçekleşen bombalı eylem saldırısından sonra duyulmuştur.⁷ Takvimler 2 Nisan’ı gösterdiğinde Washington Türkiye Büyükelçilik binasının önüne yerleştirilen bombanın infilak etmesiyle yeni terör dalgası kendisini artık fiili olarak da göstermeye başlamıştır. Tabii, ABD bu eylemleri ilk etapta bir tehdit olarak algılamasa da Türk siyasi kanadında günlerce gündemde kalmıştır. Bunun genel sebebi ise Türk diplomatlarının bu eylemler karşısında yeteri kadar korunmamasıdır. Bu hususla ilgili ABD hükümeti ve diğer ilgili yetkililer herhangi bir tehdidin olmadığı yönünde açıklama yapsa da Türk hükümeti bu ilgisizlikten oldukça rahatsız olmuştur.⁸

ABD’nin bu eylemlere karşı herhangi bir tutum göstermemesi, saldırıların peşi sıra gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim, Nisan 1968’de büyükelçilik binasını yakınlarında infilak eden bombanın yanı sıra Haziran ayında da büyükelçinin arabası yakılmıştır. Buna benzer eylemler sık sık kendini gösterirken 1972’den itibaren de kitlesel örgütlenmelerin örneklerine denk gelmemiz de mümkündür. 24 Nisan günü Ermeni öğrencilerinin pankartlarla Los Angeles Konsolosluk binasının önünde provakatif bir eylemde bulunduktan sonra olay yerine gelen polis ekiplerinin uyarısına rağmen binanın içerisine giren öğrenciler olmuştur. Bunlar arasında Gerard Libaridian ve Vartkes Yeghiayan gibi tanınan eylemciler de yer almaktadır. Hatta bu iki şahıs, ellerinde yazılı bir talep listesi ve kamera ile Başkonsolosumuz Mehmet Baydar’ın odasına girmişlerdir. Baydar, bu olaydan sonra FBI ajanlarını makamında ağırlayıp güvenlik sorununu dile getirirse de pek tatmin edici cevaplar alamamıştır. Hatta ajan James Quick, göstericilerin fikir ve

⁵ Santa Barbara County Sheriff’s Crime Reports, Continuation Form, California, Santa Barbara, p. 15.

⁶ Christopher Gunn, “Cinayetin Cezasız Kalması: Soghomon Tehlirian, ASALA ve Adalet Komandoları, 1921–1984“, Ermeni Araştırmaları Dergisi, sy. 42, (2012), s. 126.

⁷ Christopher Gunn, “Secret Armies and Revolutionary Federations: The Rise and Fall of Armenian Political Violence, 1973-1993“, Florida State University, College Of Arts And Sciences, Florida 2014, Doktora Tezi, s. 77.

⁸ Gunn, a.g.t., s. 64-65.

eylem bakımından özgürlüğünü vurgulamıştır. Netice itibariyle Wilshire Bulvarı'ndaki bu saldırının etkileri hız kesmeden yayılmaya devam etmiştir.

Ermeni Gençlik Federasyonu'nun bu olaylara benzer bir şekilde organize ettiği birden fazla eylem söz konusudur. En dikkat çeken eylemleri şüphesiz ki 4 Kasım 1972'de Türk-Amerikan Derneği'nin Beverly Hills Otel'inde düzenlediği kutlama yemeğidir. Bu eylem, saldırganların camlara hakaret içerikli kelimeler yazması ve etrafla dağıtmasından öteye geçememiştir. Tabii sonrasında olay anında bulunan birçok örgüt üyesi için tutuklama kararı çıkmıştır. Ayrıca belirtmemizde fayda var ki bu davette Baydar ve Demir ailesi de yer almaktadır ki Bahadır Demir'in eşi Melek Sina Hanım'ın vermiş olduğu bir röportajda, o akşamın diğer tüm ayrıntılarına ulaşmak da mümkündür.⁹

Genel olarak tüm bu saldırılara baktığımızda ciddi bir güvenlik açığı sorunun ortada olduğunu ifade edebiliriz. Bu sorunu sadece Türk yetkililerin fark etmesi de bir hayli şaşırtıcıdır ki Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Melih Esenbel de konu ile ilgili rahatsızlığını dile getirir de taraflar herhangi ortak noktada uzlaşmamıştır.

2. Diplomatların Biltmore Randevusu

Süreç bu şekilde ilerlerken Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosluğu'na Ekim 1972'de gelen bir telefon tüm dikkatleri başka bir odak noktasına çekmiştir. Sekreter Selma Arel'in gerçekleştirdiği bu görüşmede karşı taraftaki şahıs kendisini, İran kökenli Gourg Yaniki olarak tanıtarak elinde Türk Devleti'ne ait olan önemli tarihi eserlerin olduğunu ve bunları hediye etmek istediğini dile getirir. Bahsi geçen eserler de Abdülhamit'in sarayından kaçırılan bir tablo ve II. Dünya Savaşı sırasında Beyrut'ta ikamet eden Türk vatandaşlarının imzalarının bulunduğu 2,5 lira değerinde bir banknottur.¹⁰ Arel, şahıstan iletişim bilgilerini istese de Yaniki telefonu çoktan kapatmıştır. Bahadır Demir de bu görüşmeyi oldukça ilginç bulmuştur fakat şahıs tekrardan aramadığı için kısa bir süreliğine bu konu unutulmuştur.

Aradan uzun bir süre geçtikten sonra konsolosluk binasına giriş yapan; uzun boylu, beyazlı saçlı ve kahve renkli paltolu yaşlı bir adam kısa süreli olsa da bir panik havası oluşturmuştur. Bunun genel sebebi de hiç kimseyle konuşmadan doğrudan Bahadır Bey'in odasına girmeye çalışmasıdır. Selma Hanım, kendisi ile konuştuğunda onun Yaniki olduğunu anlamış ve kendisine odaya kadar eşlik etmiştir. Demir ile gerçekleştiği görüşmede oldukça yavaş ve kısıp bir tonda İngilizce konuşarak elindeki tarihi eserlerden bahsetmiştir. Kendisinin çok az vakti kaldığını sıklıkla vurgulayarak bir an önce bu eserleri teslim etmek istediğini arka arkaya söylemiştir. Demir, kendisine bu eserleri nereden bulduğu ile ilgili soru yönelttiğinde, uzun süre Orta Doğu'da bulunduğunu ve sanat merakından dolayı sürekli değerli eserler satın aldığından söz etmiştir. Ayrıca hediye edeceği tablonun İtalyan bir ressam olan G. Fureli tarafından çizildiğini hatta harem temalı olduğunu da vurgulamıştır.¹¹

Bahadır Demir kendisini ilgiyle dinlemiş fakat bu teslim sürecinin uzun bir prosedüre tabi olacağını da aktarmıştır. Çünkü olay nadir yaşanan bir olay ve bu süreç de Ankara'nın talimatı doğrultusunda ilerleme kaydetmelidir. Görüşme sonunda Demir durumu tüm detaylarıyla Başkonsolosumuz Mehmet Baydar'a anlatmış ve aralarındaki toplantı sonucunda da Ankara'ya durumun bildirilmesi yönünde bir karar alınmıştır. Nihayetinde, Ekim 1972 tarihinde Ankara Dışişleri Bakanlığı'na konu ile ilgili bir yazı gönderilmiştir. Tabii, ilgili cevabın gelmesi beklenirken Los Angeles'teki gerilim gittikçe artmaktadır. Eylemcilerin Erivan bölgesindeki örgütlerle koordineli hareket ettiği de ortadadır. Sadece Erivan bölgesi değil Beyrut'ta da gerilim oldukça yüksektir. Süreç bu şekilde ilerlerken 1 Kasım ve 23 Kasım günlerinde, ilgili bakanlıklardan gelen iki ayrı cevap da eserlerin teslim alınması yönünde olmuştur. Hatta Yaniki'ye bir teşekkür mektubu

⁹ Fatih Mahmut Altay, 1973 Biltmore Otel Cinayeti, Tabii TV, (28 Ağustos 2023), 00:21:52.

¹⁰ Mustafa Sarı, "Üçüncü Dönem Ermeni Terörünün İlk Eylemi: Santa Barbara Suikastı", II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, 06-08 Mayıs 2015, c. I, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü, Erzurum 2016, s. 780.

¹¹ Ferd J. Rapp, Protection Of Foreign Officials-Murder-Subversive, United States Department Of Justice Federal Bureau Of Investigation, Los Angeles, California, p. 2.

da takdim edilsin şeklinde ek bilgiler de söz konusudur. Baydar, bu cevaplardan sonra 13 Aralık’ta Yaniki’ye gönderilmek üzere bizzat aşağıdaki mektubu kaleme almıştır:

Mr. Gourg Yaniki
670 Romero Canyon
Montecito California
Aziz Bey Yaniki,

Kısa bir süre önce Konsolos Bahadır Demir ile yapmış olduğunuz telefon konuşmasını teyit ederek, bir yağlıboya tabloyu ve Beyrut’ta ikametinizden kalan bir hatıra eşyayı Türkiye’ye bağışlama arzunuzla göstermiş olduğunuz nazik jestinizden dolayı Türk makamlarının en derin teşekkürlerini size memnuniyetler bildiririm.

Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı sizin düşünceli katkınızla Türkiye Devlet Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonlarının zenginleşeceğini bildirdi. Anılan tabloyu ve banknotu Türkiye’ye ulaştırabilmem için bunları bize nasıl teslim etmek arzusunda olduğunuzu bana bildirmenizi rica ederim. Kendi kişisel minnettarlığımı birlikte saygılarımı sunarım.¹²

Mehmet Baydar
Türkiye Cumhuriyeti
Los Angeles Başkonsolosu
Başkonsolosu

Mektubu alır almaz konsolosluğu arayan Yaniki öncelikle Türk Devleti’ne şükranlarını sunmuş akabinde diplomatlarımızı evine davet etmiştir. Fakat Baydar kendisini evinde rahatsız etmek istemediklerini mümkünse dışarıda bir yerde buluşalım şeklinde bir teklifte bulunmuştur. Bunun üzerine Yaniki Biltmore Oteli’nde görüşmeyi gerçekleştirebileceğini dile getirmiştir. İlk etapta 20 Ocak Cumartesi günü buluşma teklif edilse de Baydar o gün San Francisco’da olacağı için 27 Ocak gününe karar kılınmıştır.¹³ Tabii bu görüşmeden birkaç gün sonra Yaniki tekrardan arayarak ve 34 numaralı odada kaldığını söylemiştir. Ayrıca ilginç bir şekilde arabayı Bahadır Demir’in sürmesini istemiştir.

Buluşma günü sabahın erken saatlerinde Santa Barbara’ya doğru yola çıkan diplomatlarımız, güneş ışınlarının palmyelerle ahenk içerisinde olduğu bir atmosferde Biltmore Oteli’ne giden güzergahı takip ediyorlardı. Biltmore, ününü ve şöhretini aslında tamamen içerisinde bulundurduğu, tanınmış ve nüfuz sahibi kişilere borçludur. Tabii, sosyal yardım ile geçinen Yaniki’nin bu otele bir hafta önce gelip rezervasyon yaptırması da bir hayli gariptir. Üstelik ısrarla, otelden bağımsız olan bahçe katından bir oda istemesi de planının parçalarından birisidir.

3. Kana Tanık Olan Beyaz Bere

Diplomatlarımız, 34 numaralı müstakil bungalov tarzı süitin önüne geldiklerinde Yaniki onları özel bir selamlama türü ile karşılamıştır. İçeri girdiklerinde ilk olarak Baydar, Yaniki’den eserlerin kendi rızası ile teslim alındığını onaylayan bir belge imzalamasını rica etti. Ardından da teşekkür mektubunu takdim ederek Yaniki’nin cevabını beklediler. İmzalanması gereken belgenin genel içeriği de şu şekildedir:

Biltmore Oteli, 12.00

Bay Gourg Yaniki’nin açık isteği üzerine ve Türk hükümetinden alınan talimatlara uygun olarak bugün, yani 27 Ocak 1973 tarihinde G. Furelli imzalı bir tabloyu ve üzerinde

¹² Haluk Şahin, Unutulmuş Bir Suikastın Anatomisi, Destek Yayınları, İstanbul 2016, s. 129-130.

¹³ a.g.e., s. 132.

*imzalar olan iki buçuk liralık banknotu Türkiye’deki makamlara
aktarmak üzere teslim aldım.¹⁴*

İmza
Mehmet Baydar, Konsolos

Belgeyi imzalamayı kabul eden Yaniki bir süre sonra ayağa kalkıp para da verecek misiniz? Şeklinde bir soru yöneltince Baydar ve Demir, Ankara ile temasa geçilip bunun sorulabileceğini ifade etse de Yaniki bu cevaba gülerek elindeki mektubu sallamış ve beni bununla satın alabileceğinizi mi düşündünüz? Gibi bir yaklaşım sergilemiştir ki bu sözleri söylerken de sehpanın üzerindeki *Who’s who in the West (Batı’da kim kimdir)* adlı kitabın kapağını açarak içerisindeki tabancayı eline alıp diplomatlarımıza doğrultmuştur. Daima kısık sesle konuşan Yaniki birdenbire öfke patlaması yaşayıp: *Sizi buraya halkımın intikamını almak için çağırdım.* şeklinde bir cümle kurmuştur. Ayrıca alaycı bir tavırla asıl isminin *Gourgen Yanikian (Gürgen Yanıkyan)* olduğunu ve bir Ermeni olduğunu da özellikle vurgulamıştır.

Diplomatlarımız ortamı sakinleştirmeye çalışsa da maalesef Yanikian arka arkaya tetiği çekmiştir. Tabii, bu sırada 30 numaralı odadaki ünlü bankacı grup da balkonda domino oynuyorlardı. Silah seslerini duyduklarında kendilerini can havliyle içeri atmışlardır. Bankacı George Herman hemen resepsiyonu arayıp durumu anlatsa da oda numarasını söyleyemeden telefon bağlantısı kesilir. Ruth Warwick bu görüşmeden sonra güvenlik görevlisi Bruce Parrish’i aramıştır.¹⁵ Bu görüşmeden birkaç dakika sonra da resepsiyonu bu sefer Yanikian arar iki kişiyi öldürdüğünü ve 34 numaralı odaya şefin gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Ruth Warwick polis departmanını aramak yerine otel müdürü Mr. Charles Wesley Saul’u arayıp durumu izah etmiştir.

Saul, polise hemen haber verilmemesini söyledikten sonra telefonu kapatmış ve olay yerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Yanına da Coral Casino Beach’in müdürü olan Barton Clapp’i ve Güvenlik Görevlisi Johnson’ı almıştır. Olay yerine geldiklerinde, karşılaştıkları ilk manzara balkonda sakin bir şekilde oturan fail Yanikian’dır. Kendisine silah seslerini duyup duymadığı sorulduğunda, iki kişiyi öldürdüğünü ve içeri girmemelerini söylemiştir. Tabii, konuşma arasında ilginç bir şekilde bir bardak su istemeyi ihmal etmemiştir. Otel müdürü Saul, Yanikian’ı oyarlarken Johnson arka kenardan içeri bakıp birisinin hala hayatta olduğunu görür ve bunu hemen müdürün kulağına fısıldamıştır. Otelin adının böyle korkunç bir olayla anılmasını istemeyen yetkililer polis ve ambulansı çok geç çağırmışlardır. Şayet olay yerinde hemen müdahale edilebilseydi Bahadır Demir’in yaşama tutunma olasılığı artabilirdi ki hastanenin de genel kanaati bu yöndedir.

Polis departmanından yetkililerin gelmesi beklenirken otel müdürü, Yanikian’a neden öldürdüğünü sormuştur. Bunun üzerine aldığı cevap da bir hayli gariptir: *Onlar benim akrabalarımı öldürdüler, erkek kardeşime söz verdim...*¹⁶ Müdür bu cevap karşısında şaşırması olacak ki: *Onlar mı öldürdüler?* şeklinde bir soru yöneltmiştir. Yanikian ise: *Hayır, Türkler öldürdü...* gibi ilginç bir cevap vermiştir. Bir süre geçtikten sonra ekipler Yanikian’ı sorgu için Santa Barbara Polis Departmanı’na getirmişlerdir. Buradaki genel duruma geçmeden önce Yanikian’ın kardeşi ile ilgili de bir açıklama yapılmalıdır.

Yanikian, kardeşinin iki Türk askeri tarafından öldürüldüğüne tanık olduğunu ve cinayetten birkaç ay önce de kardeşinin silüetini gördüğünü ve ona intikamını alacağını söylediğini iddia etmektedir.¹⁷ Sorgu sırasında da cinayeti önceden planladığını kabul etse de onları öldürmediğini sadece iki kötüyü yok ettiğini savunmaktadır. Ayrıca yine Türkleri insan olarak görmediğini onların Boğaz’daki canavarlardan bir farkının olmadığını da soruşturma sürecinde sık sık söylemiştir.¹⁸ Dedektif Norton’un girmiş olduğu sorguda, Yanikian oldukça tedirgin bir şekilde, sürekli karşıdaki aynaya bakıp yüzünün renginin neden bu kadar soluk olduğunu sormakla birlikte ilaçlarını almak için de sürekli su istemektedir.

¹⁴ a.g.e., s. 194-195.

¹⁵ a.g.e., s. 163.

¹⁶ a.g.e., s. 168.

¹⁷ Gunn, a.g.t., s. 90- 91.

¹⁸ a.g.t., s. 83-84.

Sorgunun başlangıç saati olarak da resmi kayıtlara saat 13.00 olarak girilmiştir. Takriben olaydan 1 saat sonrası. Sorguda, her şeyi demokratik yolla çözmeyi sevdiğini ve bu yüzden onlara acı çekmesin diye arka arkaya ateş ettiğini dile getirmiştir.¹⁹ Akabinde kendisine neden iki silah kullandığı ile ilgili soru sorulduğunda, Alman Luger markalı parabellumun 25 yıldır kendisinde olduğunu, tutukluk yapma ihtimalinden dolayı ikinci bir silah satın aldığını beyan etmiştir.²⁰ Kaç el ateş ettiği yönündeki sorulara net cevap vermemek üzere 8-9 olabilir bilmiyorum şeklinde cevap vermiştir. Sorgu sırasında cinayeti işlemeyen önce manifesto olarak adlandırdığı yazılarını ilgili yetkililere gönderdiğini ifade etmiştir. Hatta saydığı isimler arasında Başkan Richard Milhous Nixon da yer almaktadır. Ayrıca neden öldürdünüz sorusu farklı şekilde tekrardan sorulduğunda da dedektife dönüp: *Çocuklarınıza daha iyi bir Amerika bırakmak için...* şeklinde bir cümle kurmuştur.²¹

İkinci Sorgulama ise 14.45’de William Baker ve William Crook idaresinde gerçekleşmiştir. Tabii, dedektifler sorgu öncesi Yanikian’ın en son ki adresine gidip incelemelerde bulunsalar da karşılaştıkları tek şey bir çöp yığındır. Yanikian, sorguda yine aynı ruh hali içerisinde. Diğer sorgudan farklı olarak sağ kulağının 25 yıldır çok ağrıdığını ve eşinin 15 yıldır konuşmadığından bahsetmiştir. Gerçekten de öyledir ki Susan Yanikian (Çuçanik Kömürcüyan) uzun yıllardır Beverly Manor Bakımevi’nde tedavi görmektedir.²² Ayrıca Yanikian olay gününden bir gün önce de eşine içerisinde 60 adet çikolata olan bir kutu getirdiğini de anlatmıştır. Dedektif Crook daha fazla sükknet gösteremeyip bu insanları neden öldürdünüz şeklinde soru sorduğunda adeta sesi çıkmayan Yanikian birdenbire *Masaka! Masaka!* şeklinde bağırmağa başlamıştır. Bu kelime ile Ermenilerin ve Rumların katledildiğini anlatmaya çalışmaktadır. Sorgudan sonra ise bölge cezaevine sevk edilerek 24 numaralı odaya yerleştirilmiştir.

Yaşanan bu olaylara Ermeni aktivistler de oldukça şaşırmıştır. Nitekim kendileri de 27 Ocak akşamı, Türk- Amerikan Derneği’nin Encino Hilton Otel’inde düzenlediği kutlama yemeğini basmayı planlamaktaydılar.²³ Tabii yaşanan bu olaydan sonra dikkatlerini tamamen Yanikian’a çevirmişlerdir. Hatta aralarından birkaç kişi cezaevine ziyarete gidip bir yardım kampanyası başlattıklarını ona çok iyi avukatlar tutacaklarını belirtmişlerdir. Hatta Yanikian için yürütülen bağış kampanyası dahilinde yaklaşık 50.000 dolar gibi bir meblağ da toplanmıştır.²⁴

4. Biltmore’da Dökülen Kanın Diplomasideki Yansıması

Bu üzücü ve vahim olayın hem aileye hem resmi makamlara bildirilmesi oldukça kısa sürede gerçekleşmiştir. Sina Hanım, Mehmet Bey’in vefat haberini aldığı anda aklına ilk gelenin bir trafik kazası olduğunu hatta Bahadır Bey’e de biraz sitem ettiğini anlatmaktadır. Tabii, acı gerçeği Baydar’ın evini ziyaret ettiğinde öğrenmiştir. Güner Hanım bu acı haberi polislerden alır almaz hemen yakın akrabası ve ayrıca Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Dahili Temsilcisi Osman Olcay’ı aramıştır. Tabii, böylece olaydan bir gün sonra Ankara tüm detaylardan haberdar olmuştur.²⁵ Nitekim, Olcay haberi alır almaz Dışişlerine durumu anlatan bir telgraf göndermiştir. Ardından Washington Büyükelçimiz Melih Rauf Esenbel de Ankara’ya bir rapor ulaştırmıştır.

Diplomasi trafiği bu şekildeyken Federal Büro da olayla ilgili teferruatlı bir araştırma başlatmıştır. Yanikian’ın cinayetten kısa bir süre önce Moskova’ya gittiğini dile getirmesi üzerine CIA ile ortak bir araştırma yapıp KGB bağlantısı olup olmadığı netleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat bununla ilgili net bir bulguya ulaşılamamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı Özel Temsilcisi Armin H. Meyer de bu araştırmaya dahil olmuştur. Hatta Melih Rauf Esenbel de kendisine bu süreçte eşlik etmiştir. Bu görüşmeler sırasında basında da olay ile ilgili açıklamalar ve taziye mesajları yer

¹⁹ Ferd J. Rapp, Protection Of Foreign Officials-Murder-Subversive, United States Department Of Justice Federal Bureau Of Investigation, Los Angeles, California, p. 1.

²⁰ Şahin, a.g.e., s. 191-192.

²¹ Santa Barbara County Sheriff’s Crime Reports, Continuation Form, California, Santa Barbara, p. 14.

²² a.g.r., p. 14.

²³ Gunn, a.g.t., s. 79.

²⁴ a.g.t., s. 99-100.

²⁵ Bilal Şimşir, Şehit Diplomatlarımız (1973-1994), Bilgi Yayınevi, Ankara 2015, s. 86.

almaya başlamıştır. Bazı gazetelerde de bu olay seri cinayetlerin başlangıcı olarak adlandırılmıştır.²⁶ Diğer taraftan Yanikian ile ilgili yapılan haberlere baktığımızda, genel bir fail profilinin çizildiğini ve Türk düşmanı olarak manşetlerde yer aldığını görmemiz mümkündür. Bunun yanı sıra Dışişleri Bakanlığımızın yurt dışındaki memurlarımızın can güvenliği ile ilgili yaptığı açıklamalar da basında yerini almıştır.²⁷ Ayrıca Türkiye Ermenileri Başpiskoposu Şinork Kalusiyan da olay ile ilgili bir açıklamada bulunarak saldırıyı esefle kınadığını belirtmiştir.²⁸

Basına yansıyan bilgilerin sınırlı olmasının en temel nedeni FBI’nın gizli bir tahkikat gerçekleştirmesidir. Hatta soruşturmanın baş yöneticilerinden olan Robert Ryan basına verdiği bir demeçte: *Tutuklananın ve ölenlerin ismi dışında başka bir şey söyleyemeyiz.*²⁹ şeklinde bir ifadede bulunmuştur. Haklılık payı var çünkü yaşlı ve bir o kadar da kendini ifade edemeyen bir şahsın gerçekleştirdiği bu eylem, FBI tarafından oldukça şaşkınlıkla karşılanmıştır. Dolayısıyla soruşturmanın salahiyeti açısından ilk etapta bilgi aktarılması oldukça normal bir durumdur.

Soruşturma devam ederken basının ilgi duyduğu diğer bir konu başlığı ise Türk diplomatlarının ve ailelerinin güvenliği olmuştur. Mehmet Baydar’ın acılı eşi Güler Hanım da Amerikalı yetkililerin ilgisizliğine dikkat çekmiştir. Konu ile ilgili vermiş olduğu demeçte de yetkililerin olaylara seyirci kaldığını söylerken taziye ziyaretine gelen Los Angeles Belediye Başkanı Yorty’e de daha önce Baydar’a hediye ettiği altın anahtarı da geri vermiştir.³⁰ Birleşmiş Milletler Dahili Temsilcisi Osman Olcay da Güler Hanım ile aynı kanaat içerisindeydi. Hatta düşüncelerini de şu şekilde ifade etmekteydi:

*Türkiye’de İsrail Başkonsolosu öldürüldüğü zaman ben Dışişleri Bakanı idim. Olayı duyduktan on dakika sonra İsrail Konsolosluğu’na koştum. Halbuki burada aynı şey bizim başımıza geldiği zaman sizden buna benzer hiçbir yakınlık görmedik.*³¹

Yanikian’a geri dönecek olursak ilk duruşması ise 31 Ocak’ta Santa Barbara Mahkemesi’nde gerçekleşmiştir. Hatta avukatı, Vazgen Minasyan duruşma öncesi cenaze evine gidip ısrarla naaşları görmek istediğini dile getirirse de bu isteği kabul edilmemiştir.³² Yanikian, Yargıç Frank Kearney’in: *Suçu kabul ediyor musunuz?* Sorusuna yönelik: *Masum olduğumu iddia ediyorum.* şeklinde bir cevap vermiştir.³³ Avukatı kefaretle tahliyesini talep etse de mahkeme heyeti sanığın tutuklu yargılanmasına hükmetmiştir. Duruşma öncesinde, California Courler gazetesinin editörü George Mason, cinayet günü Yanikian’dan mektup aldığını da belirtmiştir. Mektubun bir bölümü de şu şekildedir:

Sizler bu mektubu okuduğunuz zaman ben yeni bir savaş biçimi icat etmiş ve bunu uygulamaya koymuş bulunacağım. Önden gidiyorum, bütün Ermeniler peşimden gelsin. Bunu yapacaklarına eminim. Çağımız gösteriyor ki artık sonuç almanın tek yolu şiddet eylemlerinden geçiyor. Ermenilerin uzun uykudan uyanmalarının ve kaba Türklerden onların anlayacağı dille konuşarak haklarını almalarının vakti geldi. Türk hükümeti ile bu dünyada hiçbir ulus hiçbir ilişki kuramamalı. Türk

²⁶ Hürriyet Gazetesi, Zeynep Avcı, “FBI Tahkikatı Derinleşiyor: Olay, Seri Cinayetlerin Başlangıcı Mı?”, 30 Ocak 1973, s. 1.

²⁷ Sabah Gazetesi, “Dışişleri Bakanlığı Yurt Dışındaki Memurlarımızın Tecavüzlere Karşı Tedbirli Bulunmaları İstedi”, 30 Ocak 1973, s. 1.

²⁸ Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Ermeni Patriği Cinayeti Şiddetle Takbih Etti”, 30 Ocak 1973, s. 1-9.

²⁹ Milliyet Gazetesi, “FBI Susuyor”, 30 Ocak 1973, s. 9.

³⁰ Milliyet Gazetesi, “Bayan Baydar”, 31 Ocak 1973, s. 9.

³¹ Milliyet Gazetesi, “Olcay’da İlgisizlik Var Dedi”, 31 Ocak 1973, s. 9.

³² Milliyet Gazetesi, “Mahkemeye Sevk Ediliyor”, 31 Ocak 1973, s. 9.

³³ Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Yanikian Ben Masumum Dedi”, 1 Şubat 1973, s. 1-9.

*hükümetinin temsilcisi sıfatıyla dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bütün kişiler yok edilmeli.*³⁴

Yanikian’ın kaleme almış olduğu bu mektubun her bir satırında, kin ve öfke karışımının izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle, *Türk hükümetinin temsilcisi sıfatıyla dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bütün kişiler yok edilmeli* cümlesi işleyeceği cinayetin adeta bir ön itirafıdır.

Diğer bir duruşma gününe geçmeden önce Nixon’un taziye mesajı ve naaşların nakli süreci hakkında da bir değerlendirmede bulunabiliriz. Nixon’un taziye mesajını incelediğimizde diğer yetkili isimlerden farklı olarak güvenlik sorunu ile ilgili de bir açıklamada bulunmuştur. Kaleme almış olduğu mesaj da şu şekildedir:

*Malumunuz olduğu veçhile, hükümetimiz, yabancı diplomatlara ve görevlilere karşı girişilen şiddet hareketlerini önlemek konusuyla çok yakından ilgilenmektedir ve Türk hükümeti dahil, diğer ülkelerin hükümetleriyle, Birleşmiş Milletler’de diğer kurumlarda yakın iş birliği yaparak, bu konudaki milletlerarası tedbirlerin koordine edilmesine çalışılmaktadır.*³⁵

Sunay da Nixon’un bu mesajına, Türk milletinin değerli iki isminin kaybından büyük üzüntü duyduğunu ve bu soruşturma sürecinin titizlikle yürütüleceğinden emin olduğuna dair temenniler içeren bir cevap vermiştir.³⁶ Bunun yanı sıra naaşların Ankara’ya nakli ile ilgili de titiz bir süreç takip edilmiştir. Öyle ki Mehmet Baydar’ın çok sevdiği köpeği Godo’nun da ayrı bir uçakla nakli gerçekleştirilmiştir.³⁷ Diplomatlarımızın naaşı ise 3 Şubat Cuma günü sabah saat 09.00’da Esenboğa Havalimanı’na ulaşmıştır. Tabii, öncesinde de Los Angeles Havalimanı’nda bir tören düzenlenmiştir. Törendeki yetkili isimler ise ABD Dışişleri Bakanlığı Özel Temsilcisi Armin H. Meyer ve Los Angeles Belediye Başkanı Sam Yorty’dir. Buradaki törenden sonra da naaşlar Boeing 707 model uçakla Ankara’ya gönderilmiştir.³⁸

Esenboğa’daki karşılama töreninde ise Dışişleri Bakanı Haluk Bayülgen, Amerikan Büyükelçisi William Handley, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri İsmail Erez, Amerikan Askeri Yardım Komitesi Başkanı ve yakınları yer almaktadır. Kortejin güzergahında ilk olarak CENTO Genel Merkezi vardı ki Mehmet Baydar daha önce burada görevde bulunmuştur. Merkezde düzenlenen törenden sonra da Dışişleri Bakanlığı önüne gelinmiş burada da bir karşılama yapılmıştır. Akabinde kortej Milli Müdafaa Caddesi ve Mustafa Kemal Paşa Bulvarı istikametini takip ederek Maltepe Cami’sine ulaşmıştır. Naaşları burada Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler başta olmak üzere hatırı sayılır bir askeri birlik karşılamıştır. Buradaki saygı duruşu ve cenaze namazından sonra naaşlar Etimesgut Askeri Havalimanı’na nakledilmiştir.

Diplomatlarımızın naaşlarını taşıyan uçak saat 14.30 sularında Yeşilköy Askeri Havalimanı’na iniş yapmıştır. Burada gerçekleşen kısa bir saygı duruşundan sonra Zincirlikuyu Mezarlığı’na geçilmiştir. Törende yakınlarının yanı sıra İstanbul Valisi, Belediye Başkanı, Merkez Komutanı ve Garnizon Komutanı da yer almaktadır. Defin işlemleri tamamlandıktan sonra Yanikian’ın duruşma süreci çok yakından takip edilmiştir. Tabii, diplomatlarımızın değerli aile üyelerinin her biri için maaş bağlatılması da gündeme gelmiştir.³⁹ Hatta CHP Ordu Milletvekili Memduh Ekşi’nin sunmuş olduğu bu teklif 22 Ocak 1976’da yasa formunu alarak resmileştirilecektir.⁴⁰

Bu gelişmeler nezdinde Yanikian’ın ikinci duruşma tarihi de gelmiştir. Nitekim 13 Şubat’ta jüri önüne çıkarılarak beyanları dinlenmiştir. Duruşma sonucunda jüri üyelerinde oluşan ortak

³⁴ Milliyet Gazetesi, “Bir Mektup Daha”, 1 Şubat 1973, s. 9.

³⁵ Milliyet Gazetesi, “Nixon”, 1 Şubat 1973, s. 9.

³⁶ Sarı, a.g.m., s. 786.

³⁷ Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Köpeği De Geliyor”, 2 Şubat 1973, s. 1.

³⁸ Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Cenazeler Bugün Ankara’ya Geliyor”, 3 Şubat 1973, s. 1-9.

³⁹ Milliyet Gazetesi, “Maaş Teklifi”, 1 Şubat 1973, s.9.

⁴⁰ Sarı, a.g.m., s. 788.

izlenim onun ana fail olduğu yönündedir. Bu sebepten ötürü jüri üyeleri dosyayı bir üst düzey karar merci olan Kaliforniya Eyaleti Yüksek Mahkemesi’ne sevk etmişlerdir. Yanikian hemen ertesi gün tekrardan adaletin karşısına çıkmıştır. Tabii avukatı Minasyan, Santa Barbara barosundan bir avukat daha talep ettiği için mahkeme bu isteği değerlendirmeye alıp duruşmayı 20 Şubat’a erteleme kararı almıştır.

İddianame henüz tamamlanmadığı için ekstra çalışmalar hala devam etmektedir ki Yanikian’ın yazdığı eserler hem FBI tarafından hem de Santa Barbara Savcılığınca detaylı bir şekilde incelenmektedir. Özellikle Ermeni meselesi ile ilgili yazdığı kitap, savcı yardımcısının dikkatini oldukça çekmiştir. Bunun üzerine de Türk makamlarının görüşünü de öğrenmek için İngilizce kaleme alınmış Ermeni meselesi ile ilgili kitapların taraflarına ulaştırılmasını Los Angeles Başkonsolosluğu’ndan talep etmiştir.⁴¹

Bu istek üzerine yetkililer sadece Vatikan Büyükelçimiz Taha Carım’ın katılmış olduğu bir konferansa ait broşür ve birkaç yazılı metin gönderilebilmiştir.⁴² Bunun genel sebebi de o dönem içerisinde konu ile ilgili yazılan pek fazla eser olmamasından kaynaklanmaktadır. İşlemler bu şekilde devam ederken 20 Şubat günü bir başka duruşma daha başlamıştır. Tabii burada avukat sayısının arttığını da görmekteyiz ki Vazgen Minasyan’ın yanı sıra James T. Lindsay de duruşmada yer almaktadır. Bu duruşmada genel hususlar değerlendirildikten sonra tekrardan bir erteleme kararı alınmıştır. Yanikian ise 26 Şubat’ta tekrardan yargı önüne çıkmıştır.

Yanikian, bu seferki duruşmada jüri heyeti tarafından mevcut somut deliller neticesinde birinci dereceden ve kasten planlayarak adam öldürme suçu kaidesine göre yargılanmıştır. Tabii, soruşturmanın daha kapsamlı bir şekilde sürdürülmesi adına duruşma ileri bir tarihe ertelenmiştir. Bu sırada Yanikian için yardım komitesi kurularak en az ceza alması için çalışılmıştır. Komite, aynı zamanda yüksek bir miktarda bağış toplarken ünlü ceza avukatları ile görüşmeye başlamıştır. Bu isimlerden en dikkat çeken ise şüphesiz ki Percy Foreman’dır. Kendisi, Martin Luther King’in davasındaki tutumundan dolayı oldukça tanınan bir isimdir. Nitekim Luther’in faili olan James Earl Ray’in savunmasını gerçekleştirerek idam cezasından kurtarmıştır.⁴³

Yeni bir avukat seçimi gündemde oldukça konuşulurken bir sonraki davanın, jüri üyelerinin seçim süreci de başlamıştır. 29 Mayıs’ta gerçekleşen seçim sonucunda yedisi erkek, beşi kadın olmak üzere 12 isme karar kılınmıştır. 4 Haziran Pazartesi günü saat 13.30 sularında, Başsavcı David D. Minier, kaleme aldığı iddianameyi okuyarak Yanikian’ın bu cinayeti intikam hissiyle işlediğine ve her detayını daha önceden planladığına dikkat çekmiştir. İlk iki gün boyunca Yanikian’ın cinayet motivasyonu ile ilgili hususlar üzerinde durulmuştur. Kardeşinin intikamı ile ilgili bir şeyler anlatsa başsavcı bu etkeni oldukça geçersiz bulmuştur. Nitekim, iki erkek kardeşinin boğazının kesildiğini iddia ettiği 1895 yılında kendisi henüz 7 aylık bir bebektir zaten böyle bir hadiseye tanık olma ihtimali söz konusu değildir.⁴⁴

Bu iddianın çürütülmesinden sonra tanık ifadeleri alınmaya başlanmıştır. İlk etapta konsolosta çalışan isimler dinlenmiş akabinde olay yerindeki tanıkların sözlü ifadesine başvurulmuştur. Olay günü verandada domino oynayan bankacılardan başlanıp resepsiyon görevlisi Ruth’a kadar geniş çapta bir ifade alımı gerçekleştirilmiştir. İfadeler tekrardan dinlenirken olayın çarpıcı detayları da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Özellikle, Security Pasific National Bank’ın müdürlerinden George Herman’ın şu sözleri olay anının acı gerçeklerini bir kez daha vurgular niteliktedir:

Yanikyan’ı, genç bir adamı odasına davet ederken gördüm, çok kısa bir süre sonra bir ses işittim. Sanki birisi duvara vuruyor gibiydi. Bundan sonra altı veya yedi el ateş edildi. Bunu birkaç el ateş daha izledi. Daha sonra Yanikyan ile otel muhafızının birlikte dışarı çıkışlarını izledim. Şerif Yardımcısı

⁴¹ a.g.m., s. 790-791.

⁴² Şimşir, a.g.e., s. 107-108.

⁴³ Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Yanikyan’a Ünlü Bir Avukat Tutuldu”, 18 Nisan 1973, s. 1-11.

⁴⁴ Şahin, a.g.e., s. 411.

*gelineye kadar 20 dakika konuştular. Yanıkyan, iki kişiyi vurduğunu anlatıyor ve vurduğu kimselerin, Yanıkyan ailesinin yedi ferdini öldürdüklerini söylüyordu.*⁴⁵

Buna benzer gelişmeler hem 13 Haziran günü gerçekleşen duruşmada hem de 20 Haziran’daki duruşmada da yaşanmıştır. Yanıkyan’ın avukatları sürekli 1915 olaylarını öne sürerek cezai indirim alma fırsatını yakalamaya çalışsa da bu girişimde pek başarılı olamamışlardır. Hatta bu uzun sürecin sonunda Yanıkyan, cinayeti kasten ve planlayarak gerçekleştirdiğini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Cinayetin detaylarını anlattıktan sonra birdenbire: *Ben iki kişiyi öldürmedim. Sadece dünya üzerinden iki kötüyü temizledim*⁴⁶ şeklinde bir cümle kurmuştur. Ayrıca buna benzer bir cümleyi yine Los Angeles Polis Departmanı’nda ifadesi alınırken de dile getirmiştir. Cinayet planını anlatırken en dikkat çeken detaylardan bir tanesi de otele gitmeden önce saçlarını kestirdiğini, sebebi sorulduğunda ise otelin uzun saçlı bireyleri almadığını ve konuda risk almamak adına saçını kestirdiğini ifade etmiştir.⁴⁷

Bir sonraki duruşmalarda da Yanıkyan’ın akıbeti şekillenmeye başlamıştır. İlk olarak 2 Temmuz günü gerçekleşen duruşmada artık birinci derece ana fail sıfatı ile hitap edilmiştir. Tabii, bunun sonucunda çeşitli örgüt üyelerinden birkaç kişi jüri üyelerine tehdit telefonları açarak: *Yanlıştır karar verdiniz. Hakkınızdan geleceğiz.*⁴⁸ şeklinde söylemlerde bulunmuşlardır. Tüm bu olumsuz durumlara rağmen Santa Barbara Mahkemesi, 20 Temmuz günü nihai kararını açıklamıştır. Soruşturma sürecinde elde edilen tüm somut ve maddi deliller neticesinde Yanıkyan’ın suçunun sabit olduğu gerekçesiyle, Yanıkyan canavarca hisse, kasten ve planlayarak adam öldürme suçundan müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.⁴⁹

İlginç olan diğer bir önemli husus ise Kaliforniya Eyalet Kanunları çerçevesinde, Yanıkyan cezai süresinden 7 yıl geçtikten sonra beraat etmek için başvuru yapabilmesidir.⁵⁰ Tabii bu karara oldukça kızan bazı Ermeni grupları Yanıkyan’ı esir olarak görmüş ve onun kurtarılması için çeşitli kampanyalar ve örgütsel yapılanmalar kurmuşlardır. Bunlardan en dikkat çeken ise Esir Yanıkyan Komandoları adlı terör örgütüdür. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Washington Türk Büyükelçiliği’ni hedef alacağını belirten çeşitli tehdit içeren saldırgan tutumlar içerisine girmeye de başlamışlardır. Üstelik okudukları bildirgelerde Türkiye Cumhuriyeti’ne savaş ilan etmişlerdir.⁵¹ Bu tarz olaylar sonrasında, örgüt amacına kısmen ulaşır ve Yanıkyan’a 8 aylık bir cezai indirim uygulanmasına karar verilmiştir.

Tabii, bu durum kabul edilemez olsa da yapılan tüm itirazlara rağmen karar değiştirilmemiştir.⁵² Bu süreçten bir süre sonra sağlık durumu öne sürülerek düşkünler yurduna yerleştirilmiştir. Bu durumu fırsat bilen Ermeni grupları tahliye taleplerini sık sık yenilemişlerdir. Hatta normal tahliye gününden önce yani 30 Mart 1985’te işlemlerin gerçekleşmesi gerekirken ilerleyen sağlık problemlerinden ötürü 1984 yılının şubat ayında serbest kalmıştır.⁵³ Kısa bir sonra, 26 Şubat’ta son kez sağ kulağının çınlamasını duyarak ölmüştür. Ölümünden sonra avukatları, basına çeşitli demeçler vermişlerdir. Hatta avukatı Harry Umman, Yanıkyan’ın ölmeden önce son sözünün: *Mutluyum halkım için yaptım.* şeklinde olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴

Sonuç

Genel tabloya baktığımızda Biltmore’daki silah seslerinin uzun bir dönem boyunca duyulduğunu görmemiz mümkündür. Bunun başlıca sebeplerinden birisi de suikastı yaşı itibarıyla

⁴⁵ Milliyet Gazetesi, “Yanıkyan Davasında Bir Tanık Ona Yakın Silah Sesi Duydum Dedi”, 8 Haziran 1973, s. 9.

⁴⁶ The Fresno Bee, “I Did Not Kill... I Destroyed Evil”, 21 June 1973, p. C-33.

⁴⁷ a.g.g., p. C-33.

⁴⁸ Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Yanıkyan’ı Yargılayan Jüri Tehdit Ediliyor”, 10 Temmuz 1973, s. 3.

⁴⁹ Federal Bureau Investigation, Annual Report 1973, 14 December 1973, p.37.

⁵⁰ Milliyet Gazetesi, “Yanıkyan Müebbet Hapse Mahkûm Oldu”, 22 Temmuz 1973, s. 1-9.

⁵¹ The Capital Journal, “Turk Embassy In Washington Threatened”, 27 October 1973, p. 9.

⁵² Milliyet Gazetesi, “ABD’de İki Diplomatomızı Şehit Eden Yanıkyan’ın Cezasından 8 Ay İndirildi”, 5 Haziran 1981, s. 5.

⁵³ The Sacramento Bee, “Release Of Armenian Who Killed Turkish Envoys Draws Protest”, 19 February 1984, p. A-25.

⁵⁴ Auburn Journal, “Armenian Assassin Die”, 29 February 1984, p. A-6.

zar zor yürüyen bir şahsın kusursuza yakın bir plan yaparak gerçekleştirmesidir. Gourgen Yanikian’ın genel profiline baktığımızda ilginç bir fail portresi ile karşılaşmamız söz konusudur. Nitekim, ilk etapta dışarıdan çıplak bir gözle bakıldığında belirli bir yaşa gelmiş, eşi bakıma muhtaç ve sürekli onunla ilgilenen bir birey izlenimi vermektedir. Fakat olay ekseninden baktığımızda karşımızda sadece bir fail değil aynı zamanda bir pedofili de durmaktadır.

Çevresine sürekli bir genç kız evlat edinmek istediğini söylese de aslında bu isteği farklı eğilimlerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁵ Hatta genç kızları evine çağırıp uygunsuz emellerini gerçekleştirmek için çeşitli tekliflerde bulunduğu ve kızlar da bunu kabul etmediği için evden kovduğu ile ilgili ayrıntılı bilgiler yine soruşturma raporlarında yer almaktadır.⁵⁶ Tabii, çocuklara yönelik bu uygunsuz davranışlarından dolayı 19 Ağustos 1970’de tutuklansa da belirli bir yaşta olduğundan dolayı Yargıç Joseph Lodge, 100.000 dolar kefaletle serbest bırakılmasına karar vermiştir.⁵⁷ Serbest kaldıktan sonra da bu tarz uygunsuz eylemlerine devam etmiştir. Hatta onu tanıyanlar, pornografik içerikli mekanlara gittiğini de dedektiflere anlatmıştır.⁵⁸

Bunun yanı sıra diğer bir ilginç takıntısı ise belirli lokasyonlarda saatlerce hiçbir şey demeden oturup insanları gözetlemesidir. FBI’a yazılı ifade veren tanıklardan bazıları onu bir bowling salonunda bazen de bir yüzme havuzunun kenarında gördüklerini dile getirmişlerdir.⁵⁹ Kötü bir satranç oyuncusu olmasına rağmen evinin önüne oyuncu aradığına dair ilanlar da asmaktadır.⁶⁰

Bu ve buna benzer durumlar üzerinde durduğumuzda Yanikian’ın kişilik bozukluğu yaşadığını ifade edebiliriz. Nitekim, evde Nixon ile konuşur gibi saygın bir şekilde manifestosunu yazarken ayrı bir kişilik, dışarıda herhangi bir konumda kadınlarla kurmaya çalıştığı temasta bambaşka bir kimlik taşımaktadır. Suikast günü diplomatlarımızla konuşana kadar da saygın bir beyefendi izlenimi vermiştir. Suikasttan iki gün önce de gittiği bir restoranda çalışan kadına elindeki yüzüğü göstererek evinde düzenleyeceği partiye çağırıştır.⁶¹

Diğer bir taraftan, İran demiryolu hattının inşa edilme sürecinde mühendis olarak görev alan Yanikian’ın yıllar sonra ABD’ye taşınıp burada gayrimenkulle ve tiyatroyla ilgilenmesi akabinde işleri kötüye gittiğinde hırsızlık girişimlerinde bulunması da oldukça ilginçtir. Hırsızlık sürecini biraz irdelememiz gerekirse, 2 Haziran 1969’da Safeway Stores’da gerçekleştirdiği eylem üzerinde durabiliriz. Öğlen saatlerinde girdiği mağazadan cebine bir film rulosu ekleyerek çıkmak istemiştir. Fakat görevli kendisini durdurarak ekiplere haber vermiştir.⁶² Temmuz ayında çıktığı mahkemede hakkındaki suçlamaları ısrarla reddederek beraatini istemiştir.

Mahkeme üyeleri de Yanikian’ı 35 dolarlık bir ceza karşılığında serbest bırakmıştır.⁶³ Tabii, ilerleyen süreçlerde komşuları ile de ilişkileri bozulmaya başlayacaktır. Bunun en dikkat çeken nedenlerinden bir tanesi, eserlerinde ve söyleşilerinde dini unsurlara ve kimliklere hakaret etmesi olmuştur. Örneğin, “Our Messiah” adlı eserinde Hz. İsa ile ilgili çok uygunsuz tanımlamalarda bulunmuştur.⁶⁴ Bu tarz tavırlarından dolayı da komşuları onunla konuşmamaya başlamıştır.

Hal ve hareketlerinin garip olduğu kadar kaleme aldığı eserler de oldukça ilginçtir. Özellikle Ermeni meselesi ile ilgili kaleme aldığı manifestoları dikkat çekmektedir. Bu manifestoları çoğaltarak dönemin yetkili isimlerine de göndermiştir. Halkının gözünde bir kahraman olmak ve

⁵⁵ Şahin, a.g.e., s. 276-277.

⁵⁶ Santa Barbara Police Department, Case Sheet, Classification (Annoying/ Molesting Children), California, Santa Barbara, p. 210.

⁵⁷ Santa Barbara Police Department, Arrest Report, p. 214

⁵⁸ Federal Bureau Of Investigation, Interviews Of Associates Of Gourgen Yanikian At Santa Barbara, California, (LA-185-13), p. 328.

⁵⁹ Şahin, a.g.e., s. 279-280.

⁶⁰ Federal Bureau Of Investigation, Neighborhood Investigation Conducted In Areas Of Santa Barbara, California, In Which Gourgen Yanikian Previously Resided, (LA 185-13), p. 266.

⁶¹ a.g.e., s.285-286.

⁶² Santa Barbara Police Department, Arrest Report, California, Santa Barbara, p. 208.

⁶³ Santa Barbara Police Department, Follow- Up Report, California, Santa Barbara, p. 209.

⁶⁴ Interviews Of Associates Of Gourgen Yanikian At Santa Barbara, California, p. 342.

uyuyan Ermenileri büyük direnişe uyandırmak isteyen Yanikian, gazetede yer alan fotoğrafını gördüğünde bu amacına ulaştığını düşünmüştür. Tabii, aradan geçen iki yılda fotoğrafı ve manifestoları sadece gazetelerde sınırlanmamış aksine Beyrut’a kadar ulaşmıştır. Buradaki bir grup Yanikian’a olan borçlarını, yaptıkları eylemlerle ödeyeceklerini dile getirerek Yanikian’ı modern terörizmin babası olarak adlandırmışlardır.⁶⁵

Örgüt liderleri de Yanikian’ı oldukça benimsemişlerdir ki bunun en gözle görülür örneği de Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan’ın faillerinden biri olan Harry M. Sassounian’dır. Kendisi Yanikian’a oldukça hayrandır. Hatta Kemal Arıkan’ın, Yanikian’ın erken tahliyesinin gerçekleşmemesi için bir mektup yazdığını haber alır almaz başkonsolosumuzu defalarca arayıp tehdit etmiştir.* Üstelik evine molotof kokteyli saldırılar da düzenlemişlerdir.⁶⁶ Kısa bir süre sonra da tarihler 28 Ocak 1982’yi gösterdiğinde suikast girişiminde bulunacaklardır. Diplomatlarımıza yönelik saldırıların zeminini doğrudan Yanikian hazırlamış gibi gözüktüğü de o sadece ideolojiyi besleyen bir damar görevi görmektedir. Örgütler taze kan aradıkları için Yanikian’ın etkisi de 1980’li yılların ortalarına doğru etkisini kaybetmeye başlayacaktır. Nitekim, ASALA’nın 7 Ağustos 1983’te Orly Havalimanı’na yönelik gerçekleştirdiği bombalı eylem sonucunda, örgüt finansal desteklerini büyük bir ivmeyle kaybetme sürecine girerken, örgüt üyeleri arasında da ciddi problemler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu zamana kadar fikir ve eylem özgürlüğünü öne sürerek bu tarz girişimlere sesini pek çıkarmayan ilgili yetkililer ise kendi milli kimliklerine yönelik bir saldırı söz konusu olduğunda bu örgütler üzerindeki desteğini çekmeye başlamıştır. ASALA’da bu süreçten etkilenen örgütlerden bir tanesidir. Hem iç çekişmeler hem de dış baskıdan ötürü ittifak arayışına girmişlerdir. Nitekim, 1980 yılından itibaren PKK ile hali hazırda bir yakınlıkları olsa da 1987 yılında bunu resmileştirmişlerdir. Tabii, bu süreçten itibaren ideoloji damarlarının sınırlarını PKK belirlemiştir. Sonuç itibarıyla genel tabloya baktığımızda Biltmore suikastının, günümüz modern terör dalgasının oluşumunda önemli bir kırılma noktası olduğuna dair bir sonuca ulaşabiliriz ki mevcut olay eksenini de bu tezimizi destekler niteliktedir. Ayrıca belirtmemiz gerekirse Ermeni ideolojisinin damar ağının şekillenmesi de bu suikasttan sonra ciddi bir ivmeyle devam etmiştir. Bu ağı besleyen sadece fikirler ve eylemler mi? Yoksa dökülen kanlar mı? Günümüz araştırmalarında da bu sorunun olası cevapları üzerine çeşitli kanaatler bildirilmiştir. Bu çalışma da mevcut kanaatlerin sınırlarını genişletmeye, fail ve olay ilişkisini detaylı bir şekilde ortaya koyma amacıyla kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

ABD Merkez İstihbarat Teşkilatı Rapor

Central Intelligence Agency, Global Terrorism: The Justice Commandos of the Armenian Genocide, September 1984, p. 2.

Federal Büro Yıllık Rapor

Federal Bureau Investigation, Annual Report 1973, 14 December 1973, p. 37.

Federal Büro Soruşturma Raporları

Interviews Of Associates Of Gourgen Yanikian At Santa Barbara, California, p. 342.

Federal Bureau Of Investigation, Interviews Of Associates Of Gourgen Yanikian At Santa Barbara, California, (LA-185-13), p. 328.

Federal Bureau Of Investigation, Neighborhood Investigation Conducted In Areas Of Santa Barbara, California, In Which Gourgen Yanikian Previously Resided, (LA 185-13), p. 266.

RAPP, Ferd J., Protection Of Foreign Officials-Murder-Subversive, United States Department Of Justice Federal Bureau Of Investigation, Los Angeles, California, p. 1-2.

⁶⁵ Central Intelligence Agency, Global Terrorism: The Justice Commandos of the Armenian Genocide, September 1984, p.2.

* Kemal Arıkan tarafından yazılan ilgili mektuba Ek-5’de yer verilmiştir.

⁶⁶ Gunn, a.g.t., s.225.

Santa Barbara County Sheriff’s Crime Reports, Continuation Form, California, Santa Barbara, p. 15.

Santa Barbara County Sheriff’s Crime Reports, Continuation Form, California, Santa Barbara, p. 14.

Santa Barbara Police Department, Case Sheet, Classification (Annoying/ Molesting Children), California, Santa Barbara, p. 210.

Santa Barbara Police Department, Arrest Report, p. 214

Santa Barbara Police Department, Arrest Report, California, Santa Barbara, p. 208.

Santa Barbara Police Department, Follow- Up Report, California, Santa Barbara, p. 209.

Gazeteler

Hürriyet Gazetesi, Zeynep Avcı, “FBI Tahkikatı Derinleşiyor: Olay, Seri Cinayetlerin Başlangıcı mı?”, 30 Ocak 1973, s. 1.

Sabah Gazetesi, “Dışişleri Bakanlığı Yurt Dışındaki Memurlarımızın Tecavüzlere Karşı Tedbirli Bulunmaları İstedi”, 30 Ocak 1973, s. 1.

Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Ermeni Patriği Cinayeti Şiddetle Takbih Etti”, 30 Ocak 1973, s. 1-9.

Milliyet Gazetesi,” FBI Susuyor”, 30 Ocak 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, “Bayan Baydar”, 31 Ocak 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, “Olca’yda İlgisizlik Var Dedi”, 31 Ocak 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, “Mahkemeye Sevk Ediliyor”, 31 Ocak 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Yanıkyan Ben Masumum Dedi”, 1 Şubat 1973, s. 1-9.

Milliyet Gazetesi, “Bir Mektup Daha”, 1 Şubat 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, “Nixon”, 1 Şubat 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Köpeği De Geliyor”, 2 Şubat 1973, s. 1.

Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Cenazeler Bugün Ankara’ya Geliyor”, 3 Şubat 1973, s. 1-9.

Milliyet Gazetesi, “Maaş Teklifi”, 1 Şubat 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Yanıkyan’a Ünlü Bir Avukat Tutuldu”, 18 Nisan 1973, s. 1-11.

Milliyet Gazetesi, “Yanıkyan Davasında Bir Tanık Ona Yakın Silah Sesi Duydum Dedi”, 8 Haziran 1973, s. 9.

Milliyet Gazetesi, Refik Erduran, “Yanıkyan’ı Yargılayan Jüri Tehdit Ediliyor”, 10 Temmuz 1973, s. 3.

Milliyet Gazetesi, “Yanıkyan Müebbet Hapse Mahkûm Oldu”, 22 Temmuz 1973, s. 1-9.

Milliyet Gazetesi, “ABD’de İki Diplomatomuzu Şehit Eden Yanıkyan’ın Cezasından 8 Ay İndirildi”, 5 Haziran 1981, s. 5.

Auburn Journal, “Armenian Assassin Die”, 29 February 1984, p. A-6.

The Capital Journal, “Turk Embassy In Washington Threatened”, 27 October 1973, p. 9.

The Fresno Bee, “I Did Not Kill... I Destroyed Evil”, 21 June 1973, p. C-33.

The Sacramento Bee, “Release Of Armenian Who Killed Turkish Envoys Draws Protest”, 19 February 1984, p. A-25.

Kitaplar

AKTAŞ, Necati, vd., Ermeni Komiteleri (1891-1895), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001.

DASNABEDİAN, Hratch, History Of The Armenian Revolutionary Federation Dasnaktsutiun 1890-1924, Oemme Edizioni, İtaly 1989.

ŞAHİN, Haluk, Unutulmuş Bir Suikastın Anatomisi, Destek Yayınları, İstanbul 2016.

ŞİMŞİR, Bilal, Şehit Diplomatlarımız (1973-1994), Bilgi Yayınevi, Ankara 2015.

Makaleler

GUNN, Christopher, “Cinayetin Cezasız Kalması: Soghomon Tehlirian, ASALA ve Adalet Komandoları, 1921–1984“, Ermeni Araştırmaları Dergisi, sy. 42, (2012), s. 125-146.

SARI, Mustafa, “Üçüncü Dönem Ermeni Terörünün İlk Eylemi: Santa Barbara Suikastı”, II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, 06-08 Mayıs 2015, c.I, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü, Erzurum 2016, s.780.

YAVUZ, Fikretin, “Ermeni Kimliği’nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımyan”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik İncelemeler Dergisi, c. II / sy. 1, (2007), s. 257-289.

Tez

GUNN, Christopher, “Secret Armies and Revolutionary Federations: The Rise and Fall of Armenian Political Violence, 1973-1993”, Florida State University, College Of Arts And Sciences, Florida 2014, Doktora Tezi.

İnternet Kaynağı

ALTAY, Fatih Mahmut, “1973 Biltmore Otelinde Cinayeti”, Tabii TV, 28 Ağustos 2023.

Fotoğraflar

Hürriyet Gazetesi, 29 Ocak 1973.

Golata Sun, 8 June 1973.

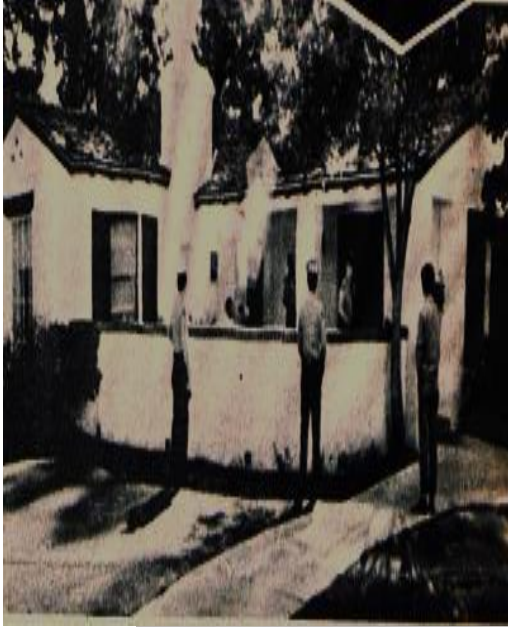
Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 1973.

New-Press, 8 October 1970.

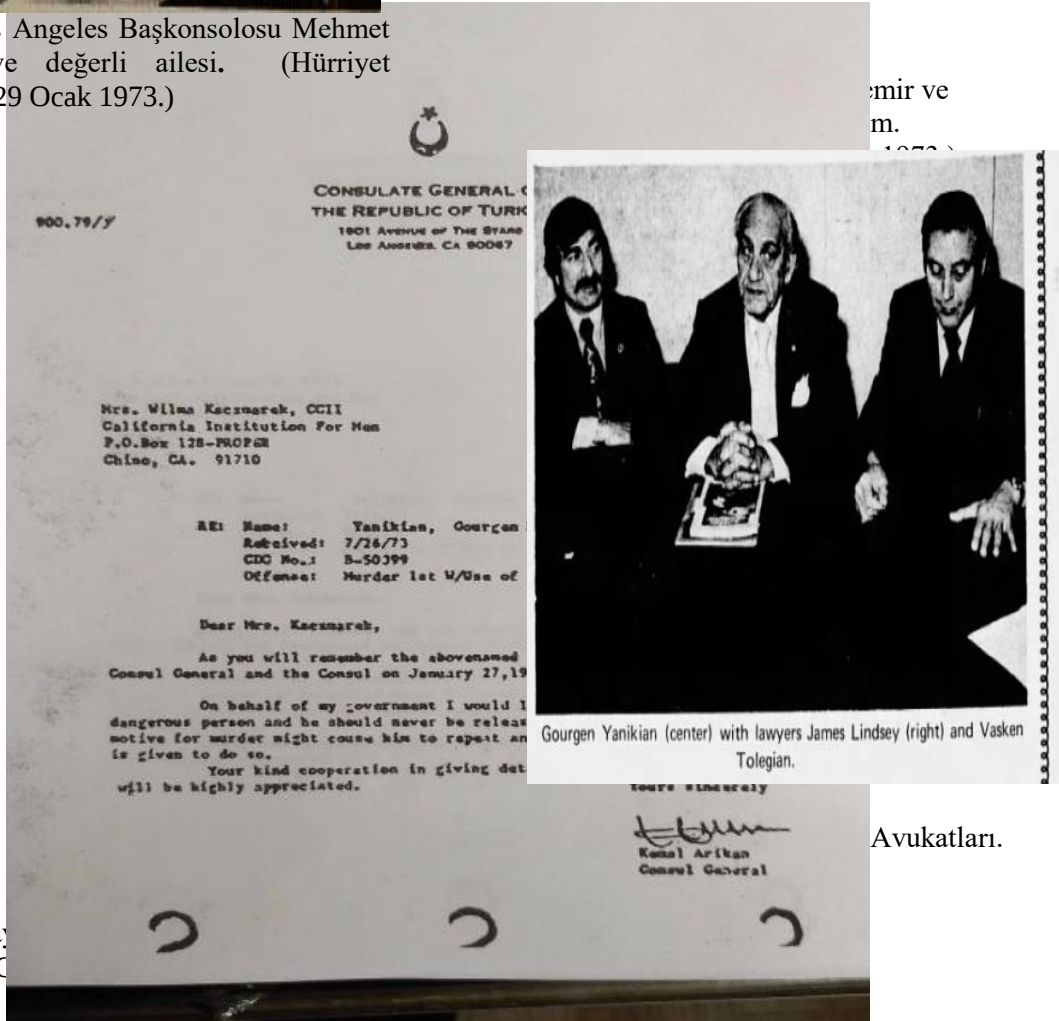
Santa Barbara Independent, Nick Welsh, 31 October 2019.

Ekler

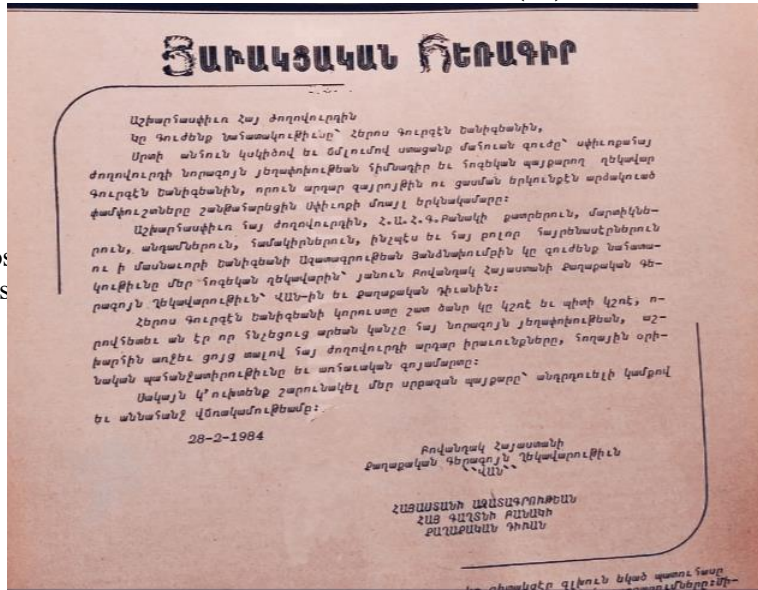

Ek-1: Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve değerli ailesi. (Hürriyet Gazetesi, 29 Ocak 1973.)

Ek-3: Olay
(Milliyet C

Ek-5: Los
adına Mrs

serbest bırakılması

ırajık cinayeti tekrarılamasına neden olabılır. Genişme hakkında ayrıntılı bilgi verme konusundaki nazik iş birliğiniz çok takdir edilecektir.

Saygılarımla,
Kemal Arıkan
Başkonsolos

Ek-6: ASALA Terör Örgütü'nün, Gourgen Yanikian'ın ölümü ile ilgili yayınladığı bildirmede geçen ifadeler şu şekildedir:

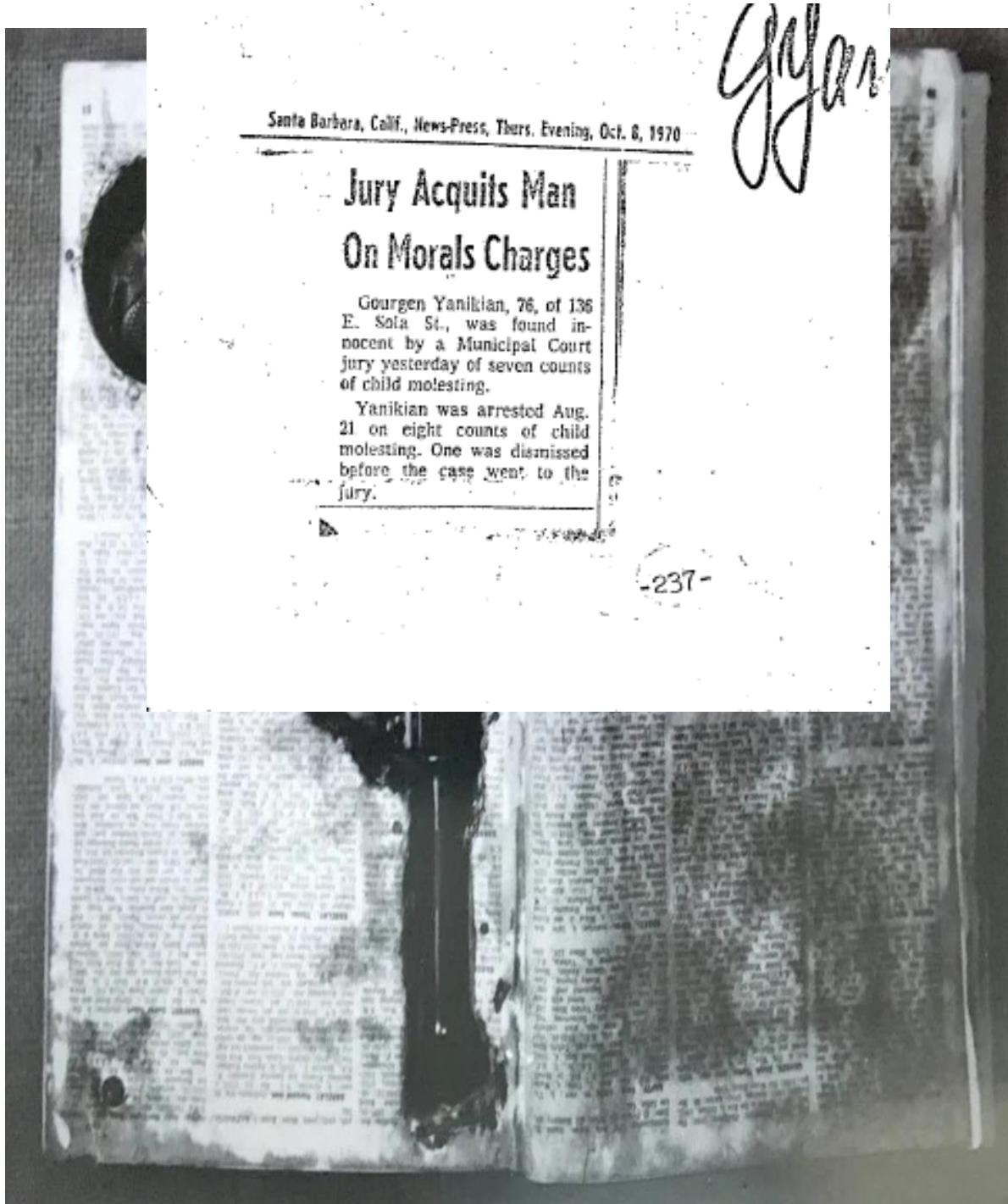
Diasporadaki Ermeni halkına Kahraman Gurgen Yanikian'ın şehadetini duyuruyoruz, diaspora Ermeni halkının son devriminin lideri, kurucusu, haklı öfkesi ve hiddeti diasporanın kasvetli gökyüzünde gürleyen kurşunlar olan Gourgen Yanikian'ın ölüm haberini sınırsız bir üzüntü ve ıstırapla aldık. Dünyanın dört bir yanındaki Ermeni halkına, Ermeni Devrimci Federasyonu kadrolarına, savaşçılarına, yurtseverlerine, üyelerine, destekçilerine, tüm Ermenilere ve özellikle de Yanikian Kurtuluş Komitesi'ne, ruhani liderimizin şehadetini Tüm Ermenistan'ın Yüksek Siyasi Liderliği uğruna ilan ediyoruz: VAN ve Siyasi Konsey.

Kahraman Gourgen Yanikian kaybı ağırdır ve ağır olmaya devam edecektir, zira kendisi Ermeni modern devriminin kan çağrısını yapan, Ermeni halkının adil haklarını, toprak üzerindeki meşru taleplerini ve varoluş için ebedi mücadelesini dünyaya gösteren kişiydi. Ancak, kutsal mücadelemizi sarsılmaz bir irade ve kararlılıkla sürdüreceğimize söz veriyoruz.

28-2-1984
Tüm Ermenistan'ın Yüksek Siyasi
Liderliği Van
Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin
Ermeni Cizli Askeri Siyasi Konseyi

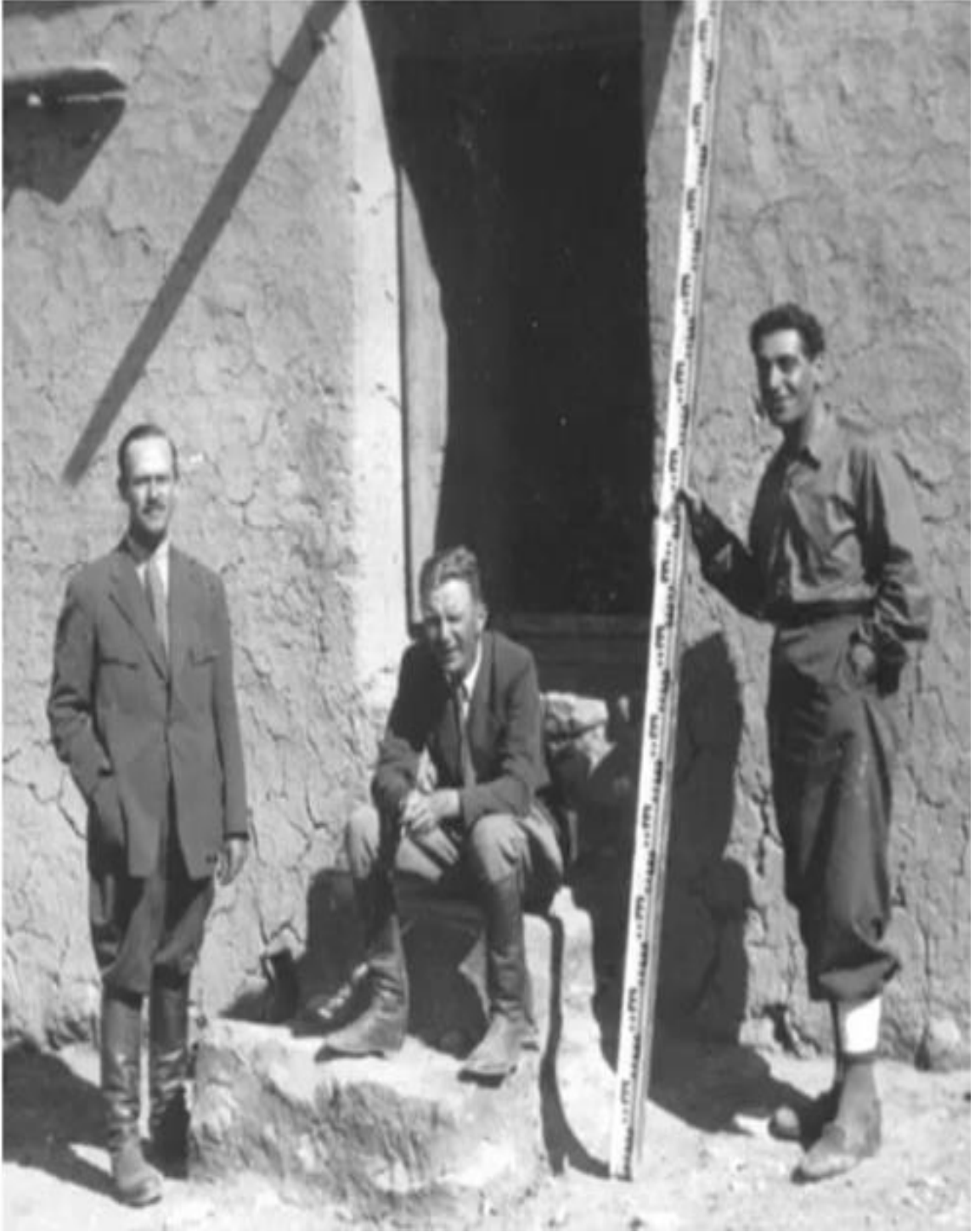
Ek-7: Gourgen Yanikian’ın serbest bırakılması için toplanan Ermeni gruplar.
(The Article From, Los Angeles Times, 29 July 1981.)

Ek-8: David Minier tarafından fotoğrafı çekilen suç aleti.
(Santa Barbara Independent, Nick Welsh, 31 October
2019.)

Ek-9: İstismar Suçundan Tutuklanan Gourgen Yanikian’ın Beraat Haberinin Basına Yansıması:

Santa Barbara, Kaliforniya, News-Press,
Perşembe. Akşam,
8 Ekim 1970
Jüri Adamı Beraat Ettirdi
Ahlaki Suçlamalar Üzerine
136 E. Sola St. adresinde ikamet eden 76
yaşındaki Gourgen Yanikian, dün Belediye
Mahkemesi jürisi tarafından yedi çocuk tacizi
suçundan suçsuz bulundu. Yanikian 21
Ağustos'ta sekiz çocuk tacizi suçlamasıyla
tutuklanmıştı. Dava jüriye gitmeden önce bir
tanesi reddedilmişti.

Ek-10: Gourgen Yanikian’ın, İran’da çekilmiş bir fotoğrafı, o dönem demiryolu inşaatında çalışan bir mühendistir.

ÇELEBİ, G. H. (2025), Biltmore’da Kanlı Randevu: Mehmet Baydar Ve Bahadır Demir Suikastı,
AUSBD, 2025, 8(15): 27-48

*YA- “DAĞITMAK, YAYMAK, SERMEK, ÇÖZMEK” FİİLİNİN BAZI TÜREVLERİ

Hami AKMAN*

Özet

Türkçe bir kelimenin kökü tek heceye ya da ünlü olmak kaydıyla tek sese kadar götürülebilmektedir. Bu gibi durumlarda elde edilen kök bazen metinlerle takip edilemediği için farazi kök olarak kabul edilir ve önüne yıldız (*) işareti getirilerek gösterilir. Farazi kökün var olduğunu iddia edebilmek için bundan türediği öne sürülen kelimelerle arasında gerek anlam gerek ses ve şekil bilgisi açısından uyumun olmasına dikkat edilmelidir. Farazi köke yüklenen farazi anlam, türevleri olduğu düşünülen kelimelerden yola çıkılarak verilir. Bu çalışmada bahsedilen anlam, ses ve şekil bilgisi açısından kökle uyumun olması yönteminden yola çıkılarak “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamları yüklenen *ya- fiilinin bazı türevlerine değinilmiştir. Bunlar yak- “kına, yakı vb. yakmak”, yat- “yatmak, yaz- “yaymak, sermek, çözmek”, yay- “yaymak”, yas- “dağıtmak, dağıtarak yaymak; çözmek, sökmek; yassıltmak, düz hâle getirmek” fiilleri ile yat “yatak”, yassı “yassı”, yatsı “yatsı zamanı, vakti, ezanı...” ve yastık “yastık” kelimeleridir. Bu türevlerin anlamı, tanıkları, çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları verildikten sonra etimolojilerine dair açıklamalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kök, Farazi Kök, *Ya- Kök Fiili.

SOME DERIVATIVES OF THE VERB *YA- “TO SCATTER, SPREAD, LAY UNRAVEL”

Abstract

The root of a Turkish word can be traced back to a single syllable or a single sound, provided that it is vowel. In such cases, the root obtained is sometimes accepted as a hypothetical root because it cannot be traced by texts and is indicated by placing an asterisk (*) in front of it. In order to be able to claim that the hypothetical root exists, care should be taken to ensure that there is harmony between the words that are claimed to derive from it in terms of both meaning and phonology and morphology. The hypothetical meaning attributed to the hypothetical root is given based on the words that are thought to be its derivatives. In this study, based on the method of harmonization with the root in terms of meaning, phonology and morphology, some derivatives of the verb *ya-, which has the meanings of “to distribute, spread, spread”, were mentioned. These are the verbs yak- “to burn henna, moxibustion, etc.”, yat- “to lie down”, yaz- “to spread, spread, spread, unravel”, yay- “to spread”, yas- “to distribute, spread by distributing; unravel, dismantle; flatten, flatten”, yat “bed”, yatsı “yatsı time, time, adhan...” and pillow “pillow”. The meaning of these derivatives, their witnesses, their equivalents in contemporary Turkic dialects are given, followed by explanations on their etymology.

Keywords: Turkish, Root, Hypothetical Root, *Ya- Root Verb.

* Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm, Türk Dili Bilim Dalı, Van/Türkiye, e-mail:

hamikaman@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-8787-2319

Giriş

Türkçede bir kelimenin bazen tek heceye, ünlü olmak kaydıyla da tek sese kadar götürülebildiği yapılan birçok çalışmayla görülmüştür. Bu çalışmalardan bazılarında örnek verilecek olunursa Şinasi Tekin’in *İstikakçının Köşesi* adlı eserinde *üzengi* kelimesinin milat sıralarında Türklerce *izengülük* şeklinde ifade edildiğini belirtmiştir. Tekin *izengülük* kelimesinin etimolojisini *iz+e-n+gü+lük* şeklinde yapılabileceğini belirttikten sonra *iz* kelimesinin de muhtemelen *i- fiiline götürülebileceği bilgisini vermiştir. Ona göre *i- farazi kök fiili “takip etmek” manasındadır. Ancak tek başına herhangi bir metinde tanıklanmamıştır. Tekin, buna rağmen bu fiilden türediğini düşündüğü *iyin* “göre, nazaran” (<i-yin) ve *it-* “düzene sokmak, sıraya koymak” (<*i-t- “*nesneleri birbiri ardından takip ettirmek) kelimelerinden yola çıkarak böyle bir fiilin varlığından bahsedileceğini belirtmiştir.¹ Ahmet Bican Ercilasun *öl-* “ölmek” fiilinin etimolojisinin *ö-l- şeklinde vermiştir. Ercilasun, *ö- fiiline, bundan türediğini düşündüğü *ön-* “bitki bitmek, yetişmek; çıkmak”, *ör-* “belirmek; çıkmak; bulut yükselmek”, *ör* “yüksek, yükseklik”, *ör* “taht”, *örgün* “taht” *örit-* “yükseltmek”, *örki* “muhteşem, büyük”, *örü* “yüksek, dik, üst”, *örüg* “konak yeri, menzil”, *örle-* “yükselmek, belirmek, çıkmak”, *öre* “direk, sütun”, *örge-* “yükselmek, çıkmak” kelimelerinden yola çıkarak “havalanmak, yükselmek” anlamını yüklemiştir.² Serkan Şen *yamak* “çırak” kelimesinin kökünü *ya- “uyumlu olmak, yakın olmak” farazi köküne dayandırmıştır. Şen, *ya- fiilin varlığından bahsederken (ya-k-) *yak-* “uyumlu parça eklemek, yakı, kına yakmak; türkü, ağıt yakmak”, (ya-k-ı<) *yakı* “yaraya uygun ilaçlı bez”, (<ya-k-ı-ş-<) *yakış-* “uygun görülmek”, (ya-k-ı-ş-ık+lı<) *yakışıklı* “uygun bulunup beğenilen”, (ya-k+la-ş-<) *yaklaş-* “uyum sağlamak”, (ya-k-m<) *yakın* “uyumlu”, (ya-n<) *yan* “uyan taraf” gibi kelimeleri örnek göstermiştir. Şen daha sonra *yamak* kelimesinin türemesinde iki ihtimalden söz etmiştir. Bunlardan ilki *ud-* “uymak” fiiline -mak eki getirilerek *udmak* “çırak” nasıl türemişse *ya-mak da aynı şekilde türemiştir: ya-“uygun olmak”-mak; ikinci ihtimalse *ya-m “gözün ilgili kısmına uygun olarak orayı kaplayan çapak” +a- “boşluğa uygun biçimde deliği kapamak” şeklindeki gelişmedir.³ Bu çalışmada da, aşağıda değinileceği üzere, türevlerinden yola çıkılarak “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlarında olduğu varsayılan *ya- farazi kök fiilinden türeyen bazı kelimeler üzerinde durulmuştur.

Necmettin Hacıeminoğlu *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı kitabında *iki ünlüden ibaret kök fiiller* bahsinde 27 kök fiil sıralamıştır. Bunlar, *kö-* “bağlamak”, *ka-*, *ki-* “girmek”, *ko-* “koymak”, *kö-* “bağlamak” vs. ile birlikte *ya-* “yaklaşmak” ve *yâ-* “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilleridir.⁴ Hacıeminoğlu, *ya-* “yaklaşmak” fiilinden *yaguk* <ya-g-u-k “yakın, hısım akraba”, *yan-* “yan” yani “yakın” kelimelerinin *yâ*, “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilinden ise *yad-* *ya-d-* “yaymak, sermek, döşemek”, *yat* <ya-t- “yaymak, sermek”, *yaz* <ya-z- “yaymak, sermek”, *yazı* <ya-z-ı “ova, düz arazi” kelimelerinin türediğini ifade etmiştir.⁵ Şinasi Tekin, *ya- fiiline bu anlamlardan farklı olarak türevlerinden yola çıkarak “ateş almak, alevlenmek, yanmak” anlamlarını vermiştir. Ona göre *ya- farazi kökünden; *ya-l-* “alevlenmek”, *yalın+a-* “parıldamak”, *yalın+lığ* “parlak”; *ya-l “alev”, *yal+tır-* “parlamak”, *yaltra-k* “parlak”; *yaş+u-* “parlamak, ışımak”, *yaşu-k* “ışık, parıltı”... *yar+u-* “parlamak, ışımak”, *yar-u-n* “şafak, gün ağarması”, *yar-u-k* “ışık”, *yart+la-* (<*yar-u-t) “parıldamak”, *ya-n-* “yanmak”, *ya-k-* “yakmak” kelimeleri türemiştir.⁶ Atay da *ya- farazi fiil köküne “parlamak, yanmak” anlamını yüklemiş ve bundan türeyen birçok kelimeye (yıldız, yaldız, yalın “alev”, yalkı “ışın” vs.) işaret etmiştir.⁷ Akı, bu anlamların yanı sıra *ya-* fiilinin, bazı türevlerinden yola çıkarak “örtmek, kapatmak”, “hata, günah, yanlış, doğru yoldan sapma, yolunu şaşıрма” ve türevlerine dayanarak “yalın, yalnız, tek, sade (olmak)” temel anlamlarına da sahip olduğunu ifade etmiştir.⁸

¹ Şinasi Tekin, *İstikakçının Köşesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015 s. 77.

² Ahmet Bican Ercilasun, *Makaleler* (Haz. Ekrem Arıkoğlu), Ankara 2014, s. 372-374.

³ Serkan Şen, *Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Seyahatler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023, s. 231.

⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, s. 35-36.

⁵ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 36.

⁶ Şinasi Tekin, *Maytrisimit - Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma - Uygurca İptidâi Bir Dram*, Ankara 2019, s. 318-320.

⁷ Ayten Atay, “Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, sy. 54 (2006), s. 7-28.

⁸ Serap Karakılıç Akı, “Türkçede *Ya- Fiilinden Türemiş Kelimeler”, *Söylem Filoloji Dergisi*, sy. 5 (2020), s. 307-308.

Bu çalışmada, *ya- farazi fiilin “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamları dikkate alınarak türevleri olduğu düşünülen *yat-*, *yas-*, *yaz-* fiilleri ile *yassı*, *yatsı* ve *yastık* kelimelerinin anlamları, tanıkları ve etimolojileri üzerinde durulmuştur. Söz konusu kelimelerin, TDK *Türkçe Sözlük*’teki anlamlarına, Tarihî Türk lehçeleri ile bazı çağdaş Türk lehçelerinde nasıl kullanıldıklarına yer verildikten sonra etimolojilerine dair görüşlere yer verilmiştir. Bu kelimelerden *yas-*, *yat-*, *yay-* ve *yaz-* fiillerinin bazı türevlerine de değinilmiştir.

1. *Ya- “Dağıtmak, Yaymak, Sermek, Çözmek” Fiilinin Bazı Türevleri

1.1. Yak- “kına, yakı vb. koymak, sürmek, yakmak” fiilinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

Yak- fiili TDK *Türkçe Sözlük*’te “kına, yakı vb. koymak, sürmek”⁹ şeklinde, *Ötüken Türkçe Sözlük*’te (<*yak-mak*) “sürmek, yağlamak; mesh etmek; kına vb. yakmak. 2. dokunmak. 3. kendini ovmak. 4. (kına, yakı vb. için) beden bir bölümüne uygulamak; koymak; sürmek”¹⁰ şekillerinde, *Kubbealtı Lugatı*’nda ise (<*yak-mak*) “1. (yakı, kına vb. için) uygulamak. 2. (türkü, ağıt vb. için) söylemek, düzmek” şeklinde¹¹ şeklinde tanımlanmıştır. Tietze bu fiilin dördüncü anlamı olarak “sürmek” karşılığını vermiştir.¹²

Yak- fiiline Eski Uygur Türkçesinde de “1. hoş gitmek, yakışmak. 2. yaklaşmak. 3. yakmak, sürmek”¹³ anlamlarıyla rastlanmaktadır. *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te *yak-* fiili “yakı ile kapatmak, yakı yakmak” anlamıyla “(vücuttaki) şiş vb. üzerine konan yakı” *er başka yakıg yakdı* “adam yarayı yakı ile kapattı”¹⁴ örneğinde tanıklanmıştır. Clauson *yak-* (1) fiilinin “bir şey sürmek” anlamını vermiştir.¹⁵ Clauson’un verdiği bilgiye göre bu fiil Yakutçada *ça:/çağ-*, Kırgızca ve Kazakçada *jak-/yak-*, Azerbaycan Türkçesinde *yax-*, Osmanlıca ve Türkmencede *yak-* ve Uygurcada ise yine *yak-* şeklinde kullanılmaktadır. Ona göre *türt-* ve *sürt-* fiilleri hemen hemen bu fiilin eş anlamlısıdır.¹⁶

Tuncer Gülensoy *yak-* fiilinin “1. yanmasını sağlamak veya tutuşmasına yol açmak, tutuşturmak. 2. ateşle yok etmek. 3. ışık vermesini sağlamak. 4. ısı etkisiyle bozmak. 5. keskin, sert ve ısıtıcı bir duyum vermek. 6. yanıyormuş gibi etki yapmak. 7. (mec.) güçlü sevgi uyandırmak. 8. kurutmak, zarar vermek. 9. çok sıcak olmak. 10. karartmak. 11. çok üşütmek. 12. acıtmak. 13. (mec) silahla vurmak. 14. (mec.) kıyıma, zarara yol açmak, büyük bir zarara uğratmak, mahvetmek. 15. koymak, sürmek. 16. (türkü, ağıt vb. için) düzenlemek, bestelemek” anlamlarını vermiştir. Gülensoy, “1. hoş gitmek, yakışmak. 2. yaklaşmak. 3. yakmak, sürmek” ve “yaklaşmak, dokunmak; yakmak” anlamlı *yak-* fiili için herhangi bir etimolojik açıklamada bulunmazken “yakmak, tutuşturmak” vs. anlamlı *yak-* için *ya- “alevlendirmek, ışık saçmak, parlatmak, aydınlatmak”¹⁷ farazi fiili kök kabul etmiştir. Nişanyan *yak-* fiilinin “yaklaşmak, (el) dokundurmak, (yağ, merhem) sürmek” anlamlarını vermiş ve bunu Eski Türkçedeki *yağu-* “yaklaşmak” +ik fiiliyle karşılaştırmıştır.¹⁸

Gülensoy’un bu anlamların hepsini *ya- “alevlendirmek, ılık saçmak, parlatmak, aydınlatmak” fiiline dayandırmasına ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bu anlamlardan “yanmasını sağlamak veya tutuşmasına yol açmak, tutuşturmak; ateşle yok etmek, ışık vermesini sağlamak; yanıyormuş gibi etki yapmak” gibi anlamlara sahip *yak-* fiilinin söz konusu farazi fiile bağlanması yerinde bir yaklaşımdır. Ancak bunlardan “yaklaşmak; yakmak, sürmek; yaklaşmak, dokunmak; yakmak” fiilleri ayrı bir *ya-fiilinden türemiştir. Bu çalışmada konu edinen “yakmak, sürmek” anlamlı *yak-* fiilinin *ya- “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı farazi kök fiile dayandırılarak açıklanabileceği; kına ya da yakıyı *yakmak* aslında bunların belli bir yer üzerine yayılması, yayılan bir şey aynı zamanda dağılan ve bir yere serilen de demek olduğu ve sürülen bir şey de bir yere yayılmış, dağılmış olduğu göz önüne alınınca belirgin bir hâl almaktadır. Anlam açısından uygunluk arz eden bu yaklaşım, şekil bilgisi

⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 2509.

¹⁰ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 5168.

¹¹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010, s. 1329.

¹² Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2021, s. 326.

¹³ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968, s. 280.

¹⁴ Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. *Dîvânü Lügâti’t-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 377-943.

¹⁵ Sir Gerard Clauson, *An etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Press, Oxford 1972, s. 896.

¹⁶ Clauson, a.g.e., s. 896.

¹⁷ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018, s. 849.

¹⁸ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul 2021, 2018, s. 924.

açısından da aykırı durmamaktadır. Türkçede fiilden fiil yapım eki -k- Eski Türkçede şu örneklerde kullanılmıştır: *alk-* “bitirmek” (<*al-* “almak”), *ök-* “düşünmek” (<*ö-* “düşünmek”), *könük-* “tamamıyla yanmak” (<*kön-* “yanmak”).¹⁹ Ergin bu ekin işlek olmadığını, bugün için unutulduğunu ifade ederek Eski Anadolu Türkçesinden *dur-u-k-* “duraklamak”, *sür-ü-k-* “sürülmek”, Azerbaycan Türkçesinden ise *dol-u-k-* “dolu dolu olmak, yaşla dolmak” ve Türkiye Türkçesinden de *kır-k-* ile *sar-k-* örneklerini vermiştir.²⁰ Sonuç olarak *yak-* “kına, yakı vb. koymak, sürmek, sürmek, yağlamak, mesh etmek, sürmek” gibi anlamlara gelen *yak-* fiilinin etimolojisi, *yak-* fiilinden daha geriye götürülüp **ya-* “yaymak, dağıtmak, sermek”-*k-* <**ya-k* şeklinde çözümlenebilir.

Yakın- “yakmak (kına hakkında)”²¹ (<**ya-k-ı-n-*), *yakın-* “sürmek, sürünmek, koymak”, (**ya-k-ı-n-*)²² *yak-* fiilinin türevleri olarak zikredilebilir.

1. 2. Yat- “yatmak” ve yat “yatak” kelimelerinin anlamı, tanıkları, etimolojisi ve türevleri

Yat- fiili TDK *Türkçe Sözlük*’te “1. bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak. 2. uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek. 3. yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek. 4. geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak. 5. boş yere beklemek. 6. işlemez, çalışmaz durumda kalmak. 7. bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek. 8. belli bir süreyi ceza evinde geçirmek. 9. ölü gömülmüş olmak. 10. düz bir duruma gelmek, düzleşmek. 11. cinsel ilişkide bulunmak. 12. bir düşüncüyü veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak. 13. heves etmek, eğilmek. 14. bulunmak, var olmak. 15. olumsuz veya başarısız bir sonuç almak. 16. işsiz kalmak. 17. bilerek yenilmek, şike yapmak” anlamlarıyla geçmektedir.²³

Yat- fiiline ilk defa eski Türk yazıtlarında *yat-* şeklinde ve “1. yatmak, bir yerde uzanır hâlde bulunmak. 2. (kemikler) yığılmak. 3. (cenaze) gömülmeden kalmak, ortada kalmak”²⁴ anlamlarında rastlanmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *yat-* şeklinde ve “1. yatmak, uzanmak. 2. belli bir vaziyet almak”²⁵ anlamındadır. Karahanlı Türkçesi dönemine ait *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te kelime “1. yatmak; (bir şeyin) altında uzun süre kalmak. 2. (biriyle) yatmak, cima etmek. 3. (muhafız) geceyi geçirmek. 4. *yađ-* ~ *yat-* “yaymak, sermek”²⁶ şekil ve anlamlarında kullanılmıştır. Dördüncü anlamıyla, *yađ-* fiiliyle ortaklık göstermesi noktasında dikkat çekmektedir. Aynı dönem eseri olan *Kutadgu Bilig*’de de *yat-* “yatmak” anlamında geçmektedir.²⁷ Harezmi Türkçesi dönemine ait *Hüsrev ü Şirin*’de *yat-* “yatmak” şekil ve anlamında bu fiile rastlanmaktadır.²⁸ Kıpçak Türkçesi temsili eserlerinden *Codex Cumanicus*’ta da bu fiil *yat-* “yatmak” şeklinde tanıklanmıştır.²⁹ Kıpçak Türkçesi dönemi sözlüklerinden birisi olan *El-Kavânîni’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lügati’t-Türkiyye* adlı eserde *yať-* “yatmak, uyumak” şekil ve anlamında kullanılmıştır. Aynı eserde *yat-* fiilinden türeyen *yaťat-* “düzeltmek” fiili anlam bakımından dikkat çekicidir.³⁰ Çağatay Türkçesi şairlerinden Mevlâna Sekkâkî’nin divanında *yat-* “yatmak, uzanmak” fiili tanıklanmıştır.³¹ *Yat-* fiili *Tarama Sözlüğü*’nde “1. yatay bir yerde durmak, bulunmak. 2. yatışmak, sükûnet bulmak” anlamlarında yer almaktadır.³²

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde bu fiilin; Azerbaycan Türkçesinde *yatmag*, Başkurt Türkçesinde *yativ*, Kazak Türkçesinde *jatuv*, Kırgız Türkçesinde *catü*, Özbek Türkçesinde *yatmâk*, Tatar Türkçesinde *yatu*, Türkmen Türkçesinde *yatmak* ve Uygur Türkçesinde *yatmak* şekillerinde kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.³³

¹⁹ Annemarie Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007. s. 59.

²⁰ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2012, s. 215.

²¹ Türk Dil Kurumu., Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 4218.

²² Tietze, a.g.e., s. 332.

²³ a.g.e., s. 2551.

²⁴ Hatice Şirin, Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 747.

²⁵ Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968, s. 290

²⁶ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 958-959.

²⁷ Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig I Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 162.

²⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 356.

²⁹ Mustafa Argunşah ve Galip Güner, Codex Cumanicus, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 604.

³⁰ Toparlı vd., El-Kavânîni’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lügati’t-Türkiyye, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 129-130.

³¹ Kemal Eraslan, Mevlâna Sekkâkî Divanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 605.

³² a.g.e., s. 4395.

³³ Kültür Bakanlığı, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 974-975.

Yat “yatak” kelimesine ise *Tarama Sözlüğü*’nde rastlanmaktadır: *Bir söz dahi aydayım size acep / Çün Kuteyfer Zeliha’ı kılur talep / Bir peri kızı gelirdi katına / Yatar idi ol Kuteyfer yatına.*³⁴ Bu kelime, *ya- “yaymak, sermek, dağıtmak” anlamlı farazi fiilden türemiştir. *Yat* “yatak” serilmiş, yayılmış, “dağılmış” olan şeydir. Dolayısıyla *ya- fiili ile anlam bağlantısı bariz olan *yat* şekil bilgisi açısından da bu fiiller uygunluk içerisindedir ki fiilden isim yapım eki -t için *öğ-üt, ayır-t, kuru-t, um-u-t, yoğur-t*³⁵ örnekleri verilebilir. Neticede *yat* “yatak” kelimesinin etimolojisi *ya-t (>yat) şeklindedir.

Yat- fiilinin etimolojisi hakkında Tuncer Gülensoy *yat-* <yā- “yaymak”-t- şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.³⁶ Nişanyan bu kelimeyi Eski Türkçedeki *yad-* “yaymak, sermek, açmak” fiiliyle karşılaştırmıştır.³⁷

Gülensoy’un bu fiili *yaymak* anlamı verdiği *ya- farazi fiiline dayandırarak açıklaması yerinde bir yaklaşım olarak görülüyor. Ancak bu farazi anlama *dağıtmak, sermek* de eklenmelidir. Zira “yere uzanan, yayılan, uzanan” bir kimse ya da şey aynı zamanda yere dağılmış ve serilmiştir. Nişanyan’ın yaklaşımı da dikkate değerdir. Ancak *yad-* “yaymak, sermek, açmak” fiilinin de *yat-* gibi *ya- farazi fiiliyle açıklanması gerekir. Şekil bilgisi açısından da bakıldığı zaman, fiilden fiil yapım eklerinden -t- Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren kullanılmaktadır: *ok-ı-t-* “okutmak” (<*okı-* “okumak”), *olurt-* “tayin etmek” (<*olur-* “oturmak”), *sāwit-* “sevimlik” (<*sāw-* “sevmek”).³⁸ Sonuç olarak *yat-* “yatmak, uzanmak” fiilinin etimolojisi *ya-t- (>yat-) şeklindedir.

*Ya-t- fiilinden türeyen bazı kelimeler şunlardır: *yatak* “barınak, in”³⁹(TrS.); (<*ya-t-ak), *yatak* “yatak” (*ya-t-ak), *yatakcı* “gece bekçisi”(TrS.).⁴⁰ (<*ya-t-ak+cı), *yataklı* “yatan, yatağında olan” (TrS.).⁴¹ (<*ya-t-ak+lu), *yatar* “yatar, yatmakta bulunan”⁴² (<*ya-t-ar), *yatık/yatuk* (ağzı dar, boğazı kısa, karnı yassı su kabı)(TrS.).⁴³ (<*ya-t-ı/u-k), *yatımına bükmek* “eski büküm yerinin üzerine bükmek” (TrS.).⁴⁴ (<*ya-t-ı-m), *yatsun* “yatsı vakti”(TrS.).⁴⁵ (<*ya-t-su+n), *yatur* “yatan, yatmakta olan, yatıyor, yatmaktadır”(TrS.).⁴⁶ (<*ya-t-ur), *yatalak* “yatalak, yatağa bağımlı olan” (<*ya-t-alak), *yatalık* “barınak, barınılan yer”⁴⁷ (<*ya-t-alık), *yatmaklık* “yatma, yatış”⁴⁸ (*ya-t-mak+lık), *yatat-* “düzeltmek”⁴⁹ (*ya-t-a-t-), *yatdır* “yatırmak, uyutmak”⁵⁰ (<*ya-t-dır-), *yatğal-* “uyumak üzere olmak”⁵¹ (<*ya-t-(ı)-g+al/+a-l-), *yatgaş-* “(biriyle) yatmak, çiftleşmek”⁵² (<*ya-t-(ı)-g+a-ş-), *yatgaşuk* “birisıyla yatan”⁵³ (<*ya-t-(ı)g+a-ş-u-k), *yatgur-* “yatırmak ve uyutmak”⁵⁴ (<*ya-t-gur-), *yatıg/yatık* “uyku”⁵⁵ (<*ya-t-ı-g), *yatguz-* “yatırmak”⁵⁶ (<*ya-t-guz-), *yatı* “gece kalma, mebit, dernek”⁵⁷ (<*ya-t-ı), *yadıl-/yādāl-* “yayılmak, uzanma”⁵⁸ (<*ya-d/t-ı-l-), *yatış* “hükümdarın yatığı

³⁴ a.g.e., s. 4387.

³⁵ Ergin, a.g.e., s. 195.

³⁶ Gülensoy, a.g.e., s. 892.

³⁷ Nişanyan, a.g.e., s. 932.

³⁸ Gabain, a.g.e., s. 60.

³⁹ a.g.e., s. 4388; Ergin, a.g.e., Ergin, a.g.e., s. 324.

⁴⁰ a.g.e., s. 4388.

⁴¹ a.g.e., s. 4388.

⁴² a.g.e., s. 4388.

⁴³ a.g.e., s. 4388.

⁴⁴ a.g.e., s. 4390.

⁴⁵ a.g.e., s. 4395.

⁴⁶ a.g.e., s. 4396.

⁴⁷ Cem Dilçin, Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016, s. 703.

⁴⁸ Dilçin, a.g.e., s. 703.

⁴⁹ Toparlı vd., Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 314.

⁵⁰ Toparlı vd., a.g.e., s. 314.

⁵¹ Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig III İndeks, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 532.

⁵² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959.

⁵³ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959.

⁵⁴ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959; Caferoğlu, a.g.e., s. 290.

⁵⁵ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959.

⁵⁶ Burhan Paçacıoğlu, VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s. 756.

⁵⁷ Recep Toparlı, Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmânî. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 147.

⁵⁸ Caferoğlu, a.g.e., s. 279.

Gabain, a.g.e. s. 307.

odayı korumakla görevli memur”⁵⁹ (<*ya-t-ı-ş), *yatış-* “birlikte yatmak”⁶⁰ (<*ya-t-ı-ş-), *yatuk* “tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar”⁶¹ (<*ya-t-u-k).

1.3. Yaz- “çözmek, ayırmak” / yas- “dağıtmak, dağıtarak yaymak; çözmek, sökmek; yassıltmak, düz hâle getirmek” fiillerinin anlamı, tanıkları, etimolojisi ve türevleri

Yaz- “çözmek” fiiline *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te *ol tügün yazdı* “o, düğümü çözdü”, *er tügün yazdı*⁶² gibi örneklerde rastlanmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de de “çözmek” anlamıyla bu fiil tanıklanmaktadır: *idi yakşı aymış azıglıg kür er / Azıglıg eren berk tügünler yazar*⁶³ “cesaretli ve gözü pek kişi çok güzel söylemiş; cesaretli insan sağlam düğümleri çözer (müşkül durumları halleder)”, *begi yarlıgı bolsa edgü söze / kulu köngli yükser yazar kaç köze*⁶⁴ “beyinin buyruğu (sözü) iyi (bir) söz olsa kölesinin gönlü hoş olur, kaşı gözü yayılır (mutlu olur)”, *kalık kaşı tügdi közi yaş saçar / çiçek yazdı yüz kör küler katğurar*⁶⁵ “gökyüzü kaşını düğümlledi, gözü yaş saçar (yağmur yağar); çiçek yüz çözdü (açıldı), katılarak gülüyor”, *yaşık yazdı bolğay örüglüg saçı / tiyiñ kiş öñi tuttı dünya içi*⁶⁶ “güneş, örülü saçını çözünce (dağıtınca) dünya sincap ve samur rengine büründü.” *Kutadgu Bilig*’de bu fiile toplamda 16 yerde rastlanmıştır. Bunların üç tanesi *tügün* “düğüm” ile birlikte, ikisi *tügülmüş* “düğümlenmiş” ile birlikte kullanılmıştır. Örneklerde de görüldüğü üzere *saç* kelimesiyle de kullanımı mevcuttur. Saçların çözülmesi aynı zamanda dağılması da demektir. Dolayısıyla bu fiilin *dağıtmak* anlamı da vardır. Nitekim Kıpçak Türkçesinde bu fiilin anlamlarından birisi de “göz önüne açıp yaymak”tır.⁶⁷ Yani *yaz-* fiilinin anlamları “çözmek, yaymak, dağıtmak”tır.

Yas- fiiline ise ilk defa Karahanlı Türkçesi eserlerinde rastlanmaktadır. *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te bu fiil, *yas-* “(askerleri ülkelerine) dağıtmak” ve “çözmek, sökmek”⁶⁸ anlamlarında tanıklanmıştır. Aynı dönem eserlerinden *Kutadgu Bilig*’de “dağıtmak, ifrata girmek”⁶⁹ şeklinde geçmektedir. Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü’l- Enbiyâ*’da *yas-* “dağıtmak, darmadağın etmek”⁷⁰ şeklinde ve anlamında bu fiilin kullanıldığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Süheyl ü Nevbahâr*’da bu kelimeye *yas-* “yassıltmak, düz hâle getirmek”⁷¹ şekil ve anlamında rastlanmaktadır. *Tarama Sözlüğü*’nde söz konusu fiil “1. yayın girişini gevşetmek. 2. yassıltmak, düz hâle getirmek”⁷² anlamlarında tespit edilmiştir.

Hacıeminoğlu *yaz-* fiilinin “yaymak, sermek” anlamlarını verir ve etimolojisini *ya-z-* şeklinde yapar.⁷³ Gülensoy, fiilin “yaymak, sermek” anlamını vererek bunu Eski ve Orta Türkçede kullanılan *yad-* fiili ile karşılaştırmıştır.⁷⁴

Hacıeminoğlu ve Gülensoy’un bu yaklaşımları yerindedir. “Yaymak, sermek, dağıtmak” anlamlı farazi **ya-z->*ya-s-* fiilinden türediği anlam açısından bakıldığında uygun olduğu görülmektedir. Nitekim dağıtılan bir şey aslında yere yayılmıştır. Çözülen bir şey de yayılmıştır, dağılmıştır. Yassıltılan ve düz hâle getirilen şey de esasında yayılmış, serilmiş bir hâle getirilmiştir. Şekil bilgisi açısından da bakıldığında zaman durumun aynı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *damız-* “damlamak”, *dam(i)z-ır-* “damlatmak”, *emzir-* <*em-iz-ir-*, *ımızga-/ımızgan-* “uyuklamak”, *tutuz-* “tutulmak”, *üttüz-* “üttürmek, ütülmek”⁷⁵ fiillerinde bu ekin varlığı söz konusudur. Sonuç olarak *yaz-*

⁵⁹ Suat Ünlü, Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi, İstanbul 2013, s. 1240.

⁶⁰ Nuri Yüce, Mukaddimetü’l-Edeb, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 205.

⁶¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 960-392.

⁶² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 376.

⁶³ Arat, a.g.e., s. 43.

⁶⁴ Arat, a.g.e., s. 198.

⁶⁵ Arat, a.g.e., s. 25.

⁶⁶ Arat, a.g.e., s. 577.

⁶⁷ Toparlı vd., a.g.e., s. 316.

⁶⁸ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 956.

⁶⁹ Arat, a.g.e., s. 214.

⁷⁰ Aysu Ata, Kıyasü’l-Enbiyâ, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 962.

⁷¹ Dilçin, a.g.e., s. 490

⁷² a.g.e., s. 4369-4371.

⁷³ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 36.

⁷⁴ Gülensoy, a.g.e., 903.

⁷⁵ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 189.

>yas- fiilinin etimolojisi *ya-z- (>yaz-)>*ya-s-(>yas-) şeklindedir. Türkçede z>s değişimine bazı örnekler şunlardır: *bolmaz>bolmas* “olmaz”, *kelmez>kelmes* “gelmez”, *barmaz>barmas* “gitmez”,⁷⁶

Yaz- fiilinden türeyen bazı kelimeler şunlardır: *yazıgı* “bağından serbest bırakılmış (at vb.)⁷⁷ (<*ya-z-ı-g+lıg), *yazıl-* “çözülmek, açılmak”⁷⁸ (<*ya-z-ı-l-), *yazım* “düzlük, döşek”⁷⁹ (<*ya-z-ı-m), *yazın-* “bizzat çözmek”⁸⁰, *yazlın-* “kendi kendine çözülmek”⁸¹ (*ya-z-(ı)-l-ı-n-), *yazlış-* “(dügümler) çözülmek”⁸² (<*ya-z-(ı)-l-ı-ş-), *yazsa-/yazısa-* “çözmek istemek”⁸³ (*ya-z-sa-), *yaztur-* “çözdürmek”⁸⁴, *yazuk* “bağından serbest bırakılmış (at vb.)”⁸⁵ (<*ya-z-u-k) vs.

Yas- fiilinden türeyen bazı kelimeler şunlardır: *yasa-* “yayın kirişini gevşetmek” (<*ya-s-a), *yasa-* “... 3. yamyassı yatırmak, yere sermek, yaymak...”(TrS.)⁸⁶, *yasla-* “1. bir şeyi bir yere dokunur duruma getirmek ve bu durumda bırakmak veya tutmak, dayamak. 2. *mec.* dayandırmak”(TS.)⁸⁷ (<*ya-s-(sıg+/-ı-g+)-la-), *yasta-* “dayamak, yaslamak”(TrS.)⁸⁸ (<*ya-s-(ı)-t-a-), *yasta-* “/(birinin arkasına) yastık dayamak”(TrS.)⁸⁹ (<*ya-s-(ı)-t-a-), *yasul* “yayvan (arazi, dağ vb.) (<*ya-s-u-l-ı)”⁹⁰, *yastan-* “yaslanmak”⁹¹ (<*ya-s-(ı)-t-a-n-), *yastal-* “yastık yerleştirilmek”⁹² (<*ya-s-(ı)-t-a-l-ı), *yastancak* “dayanacak yer”(TrS.)⁹³ (<*ya-s-(ı)-t-a-n-(a)cak), *yaşşıl-* “yamyassı olmak”⁹⁴ (<*ya-s(s)-ı-l-ı), *yaşşılık* “yassılık, düzlük”⁹⁵ (<*ya-s-sı(g)+lık), *yastın-* “dayanmak”⁹⁶ (<*ya-s-(ı)-t-ı-n-), *yastıl-* “yassılmak, yassılaştırmak, eğilmek”(TrS.)⁹⁷ (<*ya-s-(ı)-t-ı-l-ı), *yastım* “yüksekliği olmayan, yassı, yayvan, alçak”(TrS.)⁹⁸ (<*ya-s-(ı)-t-ı-m).

1.4. Yad-/yay- “yaymak, açmak, sermek” fiillerinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

Yay- “yaymak” fiili TDK *Türkçe Sözlük*’te “1. bir şeyi açarak, düzelterek bir alanı örtecek şekilde sermek. 2. birçok kimseye duyurmak. 3. çevreye dağılmasına sebep olmak. 4. sınırı genişletmek. 5. koyun, inek vb. otlatmak. 6. dağınık ve düzensiz bir biçimde saçmak, dağıtmak. 7. ışık kaynağı, ışığı kendinden dışarıya doğru çeşitli yönlerde göndermek”⁹⁹ anlamlarıyla verilmiştir.

Bu fiilin varlığına ilk defa eski Türk yazıtlarında *yañ-* / *yay-* “1. yaymak, dağıtmak. 2. püskürtmek, bozguna uğratmak” şekil ve anlamlarında rastlanmıştır.¹⁰⁰ Eski Uygur Türkçesinde de *yaymak* “yaymak”¹⁰¹ fiiline rastlanmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de *könül yayma-* “güvenmemek, şüphe içinde olmak” deyiminde¹⁰² *yay-* fiilin tanıklanmıştır. Bu fiil; Harezmi Türkçesi eserlerinden *Hüsrev ü Şirin*’de *yay-* “yaymak”,¹⁰³ Çağatay Türkçesinde *yay-* “yaymak, sermek, açmak; ilan etmek, bildirmek, anlatmak”¹⁰⁴, Kıpçak Türkçesinde *yay-* “yaymak”¹⁰⁵, *Tarama Sözlüğü*’nde “1. yağın çıkarmak için

⁷⁶ Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 244;

⁷⁷ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁷⁸ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁷⁹ Paçacıoğlu, a.g.e., s. 763.

⁸⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁸¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁸² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁸³ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 964.

⁸⁴ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 964.

⁸⁵ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 964.

⁸⁶ a.g.e., s. 4366.

⁸⁷ a.g.e. s. 2544.

⁸⁸ a.g.e., s. 2544.

⁸⁹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 957; Arat, a.g.e., s. 529.

⁹⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 957

⁹¹ Arat, a.g.e., s. 529.

⁹² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 957.

⁹³ a.g.e., s. 4371.

⁹⁴ Toparlı vd., a.g.e., s. 313.

⁹⁵ Toparlı vd., a.g.e., s. 313.

⁹⁶ Toparlı vd., a.g.e., s. 314.

⁹⁷ a.g.e., s. 4376.

⁹⁸ a.g.e., s. 4376.

⁹⁹ a.g.e., s. 2558.

¹⁰⁰ Şirin, a.g.e., s. 747.

¹⁰¹ Caferoğlu, a.g.e., s. 291.

¹⁰² Arat, a.g.e., s. 153.

¹⁰³ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 262.

¹⁰⁴ Ünlü, a.g.e., s. 1243.

¹⁰⁵ Toparlı vd., a.g.e., s. 316.

yoğurdu yayıkta çalkalamak. 2. tahrik etmek, dağıtmak, perişan etmek”¹⁰⁶ şekil ve anlamlarında kullanılmıştır. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*’ne göre *yay*-(sermek) fiili Azerbaycan Türkçesinde *yaymag/särmäk*, Başkurt Türkçesinde *yäyiv*, Kazak Türkçesinde *jayuv*, Kırgız Türkçesinde *cayü*, Özbek Türkçesinde *yäyläv*, Tatar Türkçesinde *cäyläv*, Türkmen Türkçesinde *yäyla*, Uygur Türkçesinde *yaylak* şekillerinde kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Aynı sözlükte *yay*- “yaymak” fiilinin Azerbaycan Türkçesinde *yaymag*, Başkurt Türkçesinde *taratıv*, Kazak Türkçesinde *jayuv*, Kırgız Türkçesinde *taratü*, Özbek Türkçesinde *yäymäk*, Tatar Türkçesinde *cäyü*, Türkmen Türkçesinde *yazmak*, Uygur Türkçesinde *yaymak* biçiminde kullanıldığı bilgisi vardır.¹⁰⁸

Söz konusu fiilin *yad*- “yaymak” şeklindeki kullanımına ilk defa Eski Uygur Türkçesinde rastlanmıştır.¹⁰⁹ Yine *Kutadgu Bilig*’de *yad*- “yaymak”¹¹⁰, *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’te *yad*-/yat- “yaymak, sermek”¹¹¹ anlamlarıyla tanımlanabilmektedir.

Clauson bu fiilin *yad*>*yay*-/cay-/cay-/jay- şeklindeki kullanımlarının olduğunu belirtmiştir.¹¹² Tuncer Gülensoy, Eski Türkçe *yad*- “germek, yaymak, dağıtmak, sermek; açmak” ve Orta Türkçedeki *yad*- “döşemek, yaymak, sermek” şekillerini verip <*yā-ḏ- şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunmuştur.¹¹³ Nişanyan *yay*- fiilini Eski Türkçe biçimi olan *yād*- “yaymak, sermek, açmak” fiiliyle karşılaştırmıştır. Ona göre *yaz*-, *yas*- ve *yat*- bu fiilin varyantlarıdır ve Moğolcadaki *cada*- Türkçeden alıntı olabilir.¹¹⁴ Hacıeminoğlu *yâ*- “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilinin *yat*- (<*ya-t*-) “yaymak, sermek”, *yaz*- (<*ya-z*-) “yazmak, sermek”, *yazı*- (<*ya-z-ı*-) “ova, düz arazi” türevlerinin arasında *yad*- (<*ya-d*-) “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilini de ele almıştır.¹¹⁵

Bu etimolojik açıklamalardan Gülensoy ve Hacıeminoğlu’nun görüşleri yerindedir. Nişanyan’ın Eski Türkçedeki *yād*- “yaymak, sermek, açmak” fiiliyle ilişkilendirerek açıklaması uygun bir yaklaşım olsa da bu fiilin etimolojisinin **ya-d*->**ya-y*- şeklinde açıklanması gerekirdi. Zira *yad*->*yay*- fiilinin **ya*- “yaymak, sermek, uzatmak” gibi anlamlara sahip farazi kökten türediği açıktır. Bu yaklaşım anlam açısından olduğu gibi şekil bilgisi açısından da uygunluk içerisindedir. Fiilden fiil yapım eki -*d*- için *tod*- “doymak” (<*to-; *tol*- “dolmak” ve *top* “bütün, hep” var olan *to- gelir), **yod*- “mahvolmak, yok olmak” (<*yo-d-un* “mahvolma”dan böyle bir kökün varlığına hükmedilebilir), *ḳod*- “koymak” (<*ḳo*-; *ḳop* “hep, bütün”¹¹⁶, -*y*- içinse *ko-y*- “bir şeyi bir yere bırakmak”, *do-y*-(<*toy* <*doḏ* <*toḏ* -<*to-ḏ)¹¹⁷ örnekleri verilebilir.

Yad- fiili zamanla bünyesindeki *d*>*y* değişimiyle hâlihazırdaki *yay*- şeklini almıştır. Türkçede bu ses değişimi için bazı örnekler şunlardır: *adaḳ*>*aḳaḳ*>*ayaḳ* “ayak”, *adır*->*aḳır*->*ayur*- “ayurmak”, *ider*->*iḳer*->*iyer*- “izlemek”, *ḳod*->*ḳoy*- “koymak”, *tıd*->*tıy*- “tıkamak”, *ḳadḡu*>*ḳazḡu*>*ḳayḡu* “kaygı”.¹¹⁸ Sonuç olarak *yad*->*yay*- “yaymak, sermek” fiillerinin etimolojisi **ya-d*-(>**ya-y*-)>*yay*- şekillerinde açıklanabilir.

Yad->*yay*- fiillerinin bazı türevleri şunlardır: *yayıl*- “(asker vb.) yayılmak, dökülmek, taşmak, dağılmak”¹¹⁹ (<**ya-y-ı-l*-), *yayılgan* “kararsız ve sebatsız (insan)”¹²⁰ (**ya-y-ı-l-gan*), *yayılmaksız* “sarsılmaz, daimî”¹²¹ (<**ya-y-ı-l-mak+sız*), *yayılu* “dağınık, serbest vaziyette”¹²² (<**ya-y-ı-l-u*), *yayın*- “dağılmak, yayılmak”¹²³ (<**ya-y-ı-n*-), *yayḳal*- “sallanmak, yalpa vurmak, tereddüt göstermek”¹²⁴

¹⁰⁶ a.g.e., s. 4449.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 978-979.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 978-979.

¹⁰⁹ Gabain, a.g.e., s. 307.

¹¹⁰ Arat, a.g.e., s. 246.

¹¹¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 939.

¹¹² Clauson, a.g.e., s. 883.

¹¹³ Gülensoy, a.g.e., s. 897-898.

¹¹⁴ Nişanyan, a.g.e., s. 934.

¹¹⁵ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 36.

¹¹⁶ Gabain, a.g.e., s. 58.

¹¹⁷ Gülensoy, a.g.e., s. 224.

¹¹⁸ Karaağaç, a.g.e., s. 188.

¹¹⁹ Caferoğlu, a.g.e., s. 291; Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 961.

¹²⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 962.

¹²¹ Gabain, a.g.e., s. 310.

¹²² Paçacıoğlu, a.g.e., s. 761.

¹²³ Türk Dil Kurumu, a.g.e., s. 4443.

¹²⁴ Caferoğlu, a.g.e., s. 291.

(<*ya-y-(i)k(?) +al-), *yaylım ok* “birçok kimse tarafından birden atılan ok”(TrS.)¹²⁵, *yaynıl-* “dağılmak, çözülmek”¹²⁶ (<*ya-y-i-n-i-l-) vs.

1.5. Yassı “yayvan ve düz” kelimesinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

Bu kelime TDK *Türkçe Sözlük*’te “yayvan ve düz” anlamıyla verilmiştir¹²⁷. İlk defa eski Türk yazıtlarında iki yerde *yası* “yassı” anlamında tanıklanmıştır¹²⁸. Her iki kullanımda da *yası taş* şeklinde kullanılmıştır¹²⁹. *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’te bu kelime *yası* “yassı, enli” şekil ve anlamlarında tanıklanmıştır¹³⁰: *yası nēḡ* “yassı nesne”¹³¹, *yası yıga.ç* “enli tahta”¹³². Bu kelimenin *yassı* şeklindeki kullanımıyla da “yassı, düz (ayakkabılar için)”¹³³ *Kıyasü’l-Enbiyâ*’da karşılaşılmaktadır.

Nişanyan *yassı* kelimesinin etimolojisini *yas-* “yaymak, açmak”+*I(g)* şeklinde olduğunu belirtmiştir¹³⁴. Gülensoy kelimenin “yassı ve düz” anlamını vermiş ve <yās-“yaymak”+[s]ı şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunmuştur¹³⁵. Gülensoy *yās-* fiili ise *yaz-* “yaymak, sermek” fiiliyle karşılaştırmıştır¹³⁶. Korkmaz, fiilden isim yapım ekleri bahsinde *yassı* kelimesinin *yaz-* “yaymak, yassılaştırmak” fiilinden türediğini belirtmiştir¹³⁷. Akı, *yası* “yassı, enli” şeklini verdiği bu kelimenin “örtmek, kapatmak” temel anlamı verdiği **ya-* fiilinin türevi *yas-* “dağıtıp yaymak, çözmek” fiilinden türediğini ifade etmiştir¹³⁸.

Akı’nın görüşü hariç, bu yaklaşımlardan *yassı* kelimesini **ya-* fiiline dayandırılmadığı anlaşılmaktadır. Akı kelimeyi yukarıda ifade edildiği üzere “örtmek, kapamak” anlamlı fiile dayandırmıştır. Ancak *yassı/yası* kelimesi söz konusu anlamlara sahip **ya-* fiiliyle değil; “yaymak, dağıtmak, sermek, çözmek” anlamlı **ya-* fiiliyle açıklanmalıdır. Zira *yassı* olan bir şey yayılmış, serilmiş bir vaziyettedir; yuvarlak, dik ya da başka bir görünümü arz etmemektedir. Türkçede fiilden isim yapım eki -sXg/-sXk ilk dönemlerden itibaren karşılaşılan eklerdendir: *tütsük* “tütsü, buhur değneği” (<tüt- “tutmek”), *kün batsıķınaru* “gün batısına doğru” (<bat- “batmak”), *kün tuğsukdunkı* “gün doğusundaki” (<tuğ- “doğmak”) < *kün tuğ-s(i)ķda*, *ülä-s(i)ķin* “payını”¹³⁹. Sonuç olarak *yassı* kelimesinin etimolojisi **ya-z>s-(s)ig>*ya-z>s-su>yassı* şeklindedir. *Tütsük* “tütsü” kelimesinde olduğu gibi zamanla -sXg ekinin sonunda yer alan -g ünsüzü düşmüştür. Bu ünsüzün düştüğü bir diğer örnek *yatsı* “yatsı” kelimesidir (<yat-sıg, yat-sık “yatacak, yatma zamanı”).¹⁴⁰

1.6. Yatsı “güneşin batışından yaklaşık olarak iki saat sonrasına karşılık gelen zaman; yatsı ezanı; yatsı namazı” kelimesinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

TDK *Türkçe Sözlük*’te *yatsı* kelimesi “1. güneşin batmasından bir buçuk, iki saat sonraki vakit, yatsı vakti. 2. yatsı ezanı. 3. yatsı namazı”¹⁴¹. Bu kelime, Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden *Nehcü’l-Ferâdis*’te *yatsıḡ* “yatsı (namazı, vakti)”¹⁴² şekil ve anlamında tanıklanmıştır. Kıpçak Türkçesinde bu kelime *yatsı*, *yatsu* ya da *yatsun* “yatsı, yatsı vakti” şekil ve anlamlarında kullanılmıştır¹⁴³. Kelimenin *yatsun* “yatsı vakti” şeklindeki kullanımına *Tarama Sözlüğü*’nde de rastlanmaktadır¹⁴⁴. Çağatay Türkçesinde *yatsı* “yatacak vakit, yatsı namazı vakti” şekil ve

¹²⁵ a.g.e., s. 4448.

¹²⁶ Paçacıoğlu, a.g.e., s. 76.

¹²⁷ a.g.e., 2011, s. 2544.

¹²⁸ Şirin, a.g.e., s. 747.

¹²⁹ Şirin, a.g.e., s. 250.

¹³⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 956.

¹³¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 357.

¹³² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 365.

¹³³ Ata, a.g.e., s. 963.

¹³⁴ Nişanyan, a.g.e., s. 932.

¹³⁵ Gülensoy, a.g.e. s. 887.

¹³⁶ Gülensoy, a.g.e., s. 887.

¹³⁷ Korkmaz, a.g.e. s. 169.

¹³⁸ Akı, Serap Karakılıç, “Türkçede *ya- Fiilinden Türemiş Kelimeler”, Söylem Filoloji Dergisi, sy. 5 (2020), s. 308.

¹³⁹ Gabain, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 169.

¹⁴¹ a.g.e., s. 2552.

¹⁴² Semih Tezcan ve Hamza.Zülfikar, *Nehcü’l-Ferâdis Uşmaḡlarının Açuç Yolu (Cennetlerin açık yolu)-Maḡmūd bin ‘Alî. (Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı: János Eckman, Dizin ve Sözlük: Aysu Ata), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014. s. 475.*

¹⁴³ Toparlı vd., a.g.e., s. 315.

¹⁴⁴ a.g.e., s. 4395.

anlamlarında geçmektedir.¹⁴⁵ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*’nde *yatsın*ın Azerbaycan Türkçesinde *şam* (namazı), Başkurt Türkçesinde *yätsü*, Kazak Türkçesinde *keşkurım/namazşam*, Kırgız Türkçesinde *namaşam/kügüm*, Özbek Türkçesinde *huftän*, Tatar Türkçesinde *yätsü*, Türkmen Türkçesinde *yassı*, Uygur Türkçesinde *huptän*¹⁴⁶ şeklinde kullanıldığı bilgisi vardır. Türkmen Türkçesinde aynı zamanda kelime zarf olarak ve *yassin* “yatsı zamanı” şeklinde de kullanılmaktadır.¹⁴⁷

Tuncer Gülensoy bu kelimeyi *yā-t+sıg*(/k) “yatma zamanı”¹⁴⁸ şeklinde etimolojik açıklamaya tabi tutmuştur. Nişanyan *yat-+Ası*¹⁴⁹ açıklamasında bulunmuştur. Tietze, *yatsı/yastu/yatsın* ve *yatsıyın* “yatsı vakti, uyku zamanı, yatsı” kullanımları ve anlamlarını verdiği kelimenin kökünü “<yat+ ismine gelen benzerlik sıfatı olan -sı” şeklinde olduğunu Deny’den alıntılararak vermiştir.¹⁵⁰ *Ötüken Türkçe Sözlük*’te *yat-sı* “1. yatma zamanı, yatacak vakit. 2. güneşin batışından yaklaşık olarak iki saat kadar sonrası. 3. yatsı namazı”¹⁵¹ şeklinde bir etimolojik açıklama yapılmıştır. *Kubbealtı Lügati*’nda kelimenin gelişimi *yat-sıg* > *yatsu* > *yatsı*¹⁵² şeklinde olduğu belirtilmiştir. Ataniyazov bu kelimenin *yāt* köküne sy ekinin eklenmesiyle elde edildiğini ifade etmiştir.¹⁵³ Zeynep Korkmaz *yat-sıg*, *yat-sık* “yatacak zaman, yatma zamanı”¹⁵⁴ şeklinde kelimenin kökünü *yat-* fiiline dayandırmıştır. Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri* adlı eserinde *yatsıy*ı “yatsı vakti” <yat-ası şeklinde *yat-* fiiline -ası isim-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla oluştuğunu bildirmiştir.¹⁵⁵

Görüldüğü üzere *yatsı* kelimesinin Gülensoy dışındaki isimler, *yat-* fiiline ya da *yat* ismine dayandırmıştır. Ancak Gülensoy da *yā- farazi fiiline bir anlam vermemiştir. Bu farazi köke “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlarının verilmesi uygundur. *Yatsı* kelimesinin *yat-* fiiline dayandığı açıktır. *Yatsı* bir zaman ifadesidir. Yatacak zamana ait ya da yakın namaz, ezan anlamı zaten kelimenin *yat-* fiiliyle alakasını ortaya koymaktadır. *Yat* “yatak” kelimesinin ise Tarihî Türk lehçelerinde sadece *Tarama Sözlüğü*’nde bir yerde kullanılması *yatsın*ın isim kökünden değil, kullanımı çok sık olan *yat-* fiilinden türediğine işaret etmektedir. *Yat-* fiili yukarıda değinildiği üzere *ya- “yaymak, sermek, dağıtmak” farazi kökünden türemiştir. Bu bilgiler çerçevesinde *yatsı* kelimesinin kökünün “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı *ya- fiiline dayandığı ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak *yatsı* kelimesi *ya-t-sıg>yatsu>yatsı şeklinde etimolojik açıklamaya tabi tutulmalıdır.

1.7. Yastık Kelimesinin Anlamı, Tanıkları ve Etimolojisi

TDK *Türkçe Sözlük*’te *yastık* “1. başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb.yle doldurulmuş minder. 2. bu biçimde yapılmış ve türlü işlerde kullanılan şey. 3. fide yetiştirmek için ince toprak ve gübreden hazırlanmış yüksekçe yer. 4. yapılarda, makinelerde bazı bölümlerin üzerine dayandığı parça”.¹⁵⁶

Yastık kelimesi *Dîvânu Lügati’t-Türk*’te *yastuk* “yastık” şeklinde geçmektedir.¹⁵⁷ *Dîvânu Lügati’t-Türk*’te *yastuk yastaldı* “yastık yerleştirildi”¹⁵⁸, *ol anar yastuk yas.tadı* “o, onun arkasına yastık koydu”¹⁵⁹ gibi örneklerde *yastık* kelimesi tanıklanmıştır. Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan ve Seyf-i Sarâyî tarafından tercüme edilen *Gülistan Tercümesi*’nde, *tüşüp yattı fakîr yastuķı üstüne...* “...fakir yastığının üstüne başını koyup uyudu”¹⁶⁰ aynı şekilde geçmektedir. *Tarama Sözlüğü*’nde *yastuk* “yastık” şeklinde geçmektedir: *Yastuğa bâlin dedikleri bâl’e mensup olduğundan ötürüdür*

¹⁴⁵ Ünlü, a.g.e., s. 1241.

¹⁴⁶ a.g.e., s. 974-975.

¹⁴⁷ Talat Tekin vd., *Türkmence Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, İstanbul 1995. s. 681.

¹⁴⁸ Gülensoy, a.g.e., 2018, s. 894.

¹⁴⁹ Gülensoy, a.g.e., s. 933.

¹⁵⁰ Tietze, a.g.e., s. 421.

¹⁵¹ Çağbayır, a.g.e., s. 5248.

¹⁵² Ayverdi, a.g.e., s. 1343.

¹⁵³ Soltanşa Ataniyazov, *Türkmen Dilinin Sözcöğü* (Etimologik) Sözlüğü. Miras, Aşkabat 2004, s. 414.

¹⁵⁴ Korkmaz, a.g.e., s. 169.

¹⁵⁵ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018. s. 53.

¹⁵⁶ a.g.e., s. 2544.

¹⁵⁷ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., 2018, s. 367.

¹⁵⁸ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 390.

¹⁵⁹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 474.

¹⁶⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi* (Kitâb-ı Gülistan bi’t-Türkî), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 57.

“yastığa *bâlin* denme nedeni *bâla* “kanata” mensup olmasındandır”¹⁶¹. Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *Mu'aviyenin başı yastukğa tēgdi ērse* “Muaviye ölüm döşğine yatınca...”¹⁶². Çağatay Türkçesi metinlerinde de *yastuk* ve *yasancak* şekli kullanılmakla beraber Farsça karşılığı olan *bâlin*, *gird-bâliš*, *gird-bâliš*, *gerd-bâliš* kullanımlarına da rastlanmaktadır.¹⁶³

Tarihî Türk lehçelerinde kelimenin *yastık* şeklindeki kullanımına sık rastlanmaz. Kıpçak Türkçesinde kelimenin *yastuk* kullanımının yanı sıra *yastık* “yastık” şeklindeki kullanımına da rastlanmaktadır.¹⁶⁴

Yastık kelimesine *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'ne göre; Azerbaycan Türkçesinde *yastıg*, Başkurt Türkçesinde *yastık*, Kazak Türkçesinde *jastık*, Kırgız Türkçesinde *cazdık*, Özbek Türkçesinde *yassi/yäpäläk/yälpäk/yastık/balış*, Tatar Türkçesinde *yastık*, Türkmen Türkçesinde *yassık*, Uygur Türkçesinde *yastuk/täkiyâ*¹⁶⁵ şekillerinde tesadüf edilmektedir.

Kelimenin Etimolojisine bakıldığı zaman, Tuncer Gülensoy “1. başın altına konmak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü gibi maddelerle doldurulmuş küçük minder” şeklinde tanımladığı *yastık* için <*yas-ta- “yastık dayamak, yaslanmak” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁶⁶ Hasan Eren *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde kelimenin, bilinen anlamının yanı sıra ikinci bir anlamı olarak “fide yetiştirmek için ince toprak ve gübreden hazırlanmış yüksekçe yer” anlamı da vermiş ve *yastamak* “dayamak, yaslamak” fiilinden türediğinin açık olduğunu ifade etmiştir. Eren, *yasta-* fiilinin Orta Türkçede ve çağdaş diyalektlerde de (Kazakça *casta*, Şorca, Sagayca, Hakasça *çastamak*, Yakutça *sittâ-*, Çuvaşça *yastığa şitar*, *şitur* adı verilmekte bu adın da *yat-* fiilinden geldiği açıktır) kullanıldığı bilgisini vermiştir.¹⁶⁷ Clauson kelimenin kökünü *yasta-* “yaslamak” fiiline bağlamıştır (*yastık* <*yasta-k*).¹⁶⁸ Erdal, *yasta-* fiiline dayandırdığı bu kelimenin *yastok* ya da *yastuk* şeklindeki kullanımından bahsetmiştir. O, Clauson'un *Dîvânu Lüğâti't-Türk* ve Orta ve Yeni Türkçeden kaynak gösterilerek kelimeye “yastık” anlamının verildiğini belirtmiş; ancak bunun Eski Uygur Türkçesinde *yastwk* şeklinde aynı zamanda ödeme aracı olarak (bir çeşit para, sikke) da geçtiğini belirtmiştir. Erdal, ayrıca Pelliot ve Müller'in bu kelimenin Farsça *balış* “yastık” kelimesi ile analojisi üzerinde durduklarını bilgisini vermiştir.¹⁶⁹ Tietze “başın altına koymak veya sıra dayamak için kullanılan içi yün, pamuk vb. ile doldurulmuş ev eşyası” şeklindeki tanımlamayı yaparak Clauson'un bahsedilen etimolojik önerisini alıntılamıştır.¹⁷⁰ Nişanyan kelimenin kökünü **yasıt-* “yassıltmak”+Uk <*yas-(ETü)* “açmak, yaymak, yazmak” şeklinde açıklamıştır.¹⁷¹ Türkmen dilinin etimolojik sözlüğünü yazan Soltanşa Ataniyazov *yastık* kelimesinin etimolojisini *yât-syk*(*yastyk*) şeklinde vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre Salar Türkmenleri bu kelimeyi *yâtuh* şeklinde adlandırmaktadır. Ancak diğer Türk lehçelerinin hepsinde kelimenin kökü *yas-* fiiline dayanmaktadır.¹⁷² Bəşir Əhmədov *Etimologiya Lüğəti*'nde kelimenin *yastı* “yassı” kelimesinden geldiğini belirtmiş ve kelimenin aslının *yastıq* şeklinde olduğunu, *yat-* ile *yas-* aynı kelimelerin değişik formları olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı o, *yastılamaq* “yassı, düz hâle getirmek, düzleştirmek”, *yatırtmaq* “yandırmak, aşağı etmek” anlamındadır açıklamasını yapmıştır (<https://obastan.com/yast%C4%B1q/925310/?l=az>). *Kubbealtı Lüğati*'nda bu kelimenin *yasta->*yastak>yastuk>yastık* şeklinde türediği ifade edilmiştir. Aynı sözlükte söz konusu kelimenin Bulgarca ve Sırpçaya geçtiği bilgisi de verilmiştir.¹⁷³ Ötügen *Türkçe Sözlük*'te de bu kelimenin *yastā-mak >yastık* şeklinde geliştiği belirtilmiştir.¹⁷⁴ Tuğuz, *yastık* sözcüğünün *yas-* “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek;

¹⁶¹ a.g.e., s. 4376.

¹⁶² Ata, a.g.e., s. 453.

¹⁶³ Ünlü, a.g.e., s. 1238.

¹⁶⁴ Toparlı vd., a.g.e., s. 314.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 972-973.

¹⁶⁶ Gülensoy, a.g.e. s. 888.

¹⁶⁷ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020. s. 561.

¹⁶⁸ Clauson, a.g.e., s. 974.

¹⁶⁹ Marcel Erdal, *Old Turkic word formation A functional Approach to the Lexicon*. Turkologica 9, Wiesbaden 1991, s. 255.

¹⁷⁰ Tietze, a.g.e. s. 414.

¹⁷¹ Nişanyan, a.g.e., s. 932.

¹⁷² Ataniyazov, a.g.e., s. 414.

¹⁷³ Ayverdi, a.g.e., s. 1340.

¹⁷⁴ Çağbayır, a.g.e. s. 5237.

çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” fiiline -DXk ekinin eklenmesiyle elde edildiğini ifade etmiştir.¹⁷⁵ Orçun; Räsänen ve Doerfer’in *yastık* kelimesinin *yat-sık şeklinde göçüşme yoluyla, Ramstedt’in ise bunun yad- “yaymak” fiilinden elde edildiği görüşlerini alıntılamıştır.¹⁷⁶ Orçun daha sonra söz konusu kelimenin *yat- “yatmak”-ız- “yatırmak, yatağa koymak”-ok (<*yat-ız-ok “yatırılan, yatağa konulan (nesne)”) şeklindeki etimolojik açıklamasını yapmıştır.¹⁷⁷

Yukarıdaki görüşlere bakıldığı zaman *yastık* kelimesinin kökünün ya yas- ya da yat- fiiline dayandırılarak açıklandığı görülmektedir. Tuncer Gülensoy’un *yas-ta- “yastık dayamak, yaslanmak” şeklinde kelimeyi *yas- fiiline dayandırması önemli bir yaklaşımdır. Ancak aşağıda değinileceği üzere bu çalışmada *yastık* için *yasmak’a değil *ya- fiiline gidilerek bir etimolojik açıklamada bulunulmuştur. Bu kelimenin kökenine dair; Eren ve Erdal’in yanı sıra *Ötüken Türkçe Sözlük* ile *Kubbealtı Lugatı*’nda *yastamak* “dayamak, yaslamak”, Nişanyan’ın *yasıt- “yassıltmak”, Soltanşa Ataniyazov *yat-* “yatmak”, Başır Əhmədov *yat-/yas-*, Tuğuz’un yas- “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” ve Orçun’un *yat- “yatmak” şeklinde verdikleri fiiller bizce bir kök değil gövdedirler. Zira Türkçede bir kelimenin tek heceye bazen de ünlü olması kaydıyla tek sese kadar indirgenebileceği gerçeğini göz önüne alınca bu çalışmada ele alınan ve türevleri olduğu düşünülen kelimelerden yola çıkılarak “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” anlamları yüklenen *ya-fiilinin *yastık* kelimesinin kökü olduğu görülebilmektedir. *Yastığın*, ister yat- “yatmak” isterse yas- “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” fiillerine götürülsün, kökünün her iki durumda da söz konusu farazi fiile (*ya-) dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak *yastık* şekil itibarıyla yassı olan, yani yayılan, serilmiş vaziyette bulunan şeydir. Gerek başın altına konan gerek sırta dayanan anlamları göz önüne alınca onun yaslanan, dayanan şey olduğu görülmektedir. Bu açıklamalardan çıkarılan sonuç *yastığın* *ya- “yaymak, dağıtmak, sermek” fiiliyle uygunluk içerisinde olmasıdır. Sonuç olarak *yastık* kelimesinin etimolojisi *ya-s-ı-t-u-k>*ya-s-t-uk>*ya-s-t-ı-k> /*ya-s-tuk/duk>*ya-s-dık>*yastık* şekillerinde açıklanabilir.

Sonuç

*Ya- farazi fiiline, şimdiye kadar “yaklaşmak; “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak; ateş almak, alevlenmek, yanmak; parlamak; örtmek, kapatmak” gibi anlamlar verilmiş ve söz konusu fiilin çeşitli türevleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada söz konusu fiilin “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” gibi anlamları dikkate alınarak bazı kelimelerin etimolojisine dair açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Bu kelimeler ve ilgili etimolojik açıklamalar şu şekildedir:

1. *Yak-* “kına, yakı vb. koymak, sürmek, yakmak” fiilinin kökü, Gülensoy tarafından kelimenin yukarıda bahsedilen diğer anlamlarıyla beraber *ya- “alevlendirmek, ılık saçmak, parlatmak, aydınlatmak” köküne dayandırılarak açıklanmıştır. Ancak bunlardan “yakmak, sürmek” fiillerinin, kına ya da yakıyı *yakmanın*, aslında bunların belli bir yer üzerine yayılması, yayılan bir şeyin aynı zamanda dağılan ve bir yere serilen şey olması, sürülen bir şeyin de benzer şekilde bir yere yayılmış, dağılmış olması gibi anlamları göz önüne alınca *ya- “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı farklı bir farazi köke dayandırılması ve bu anlamlara sahip *yak-* fiilinin bu başlık altında verilmemesi gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak *yak-* fiilinin etimolojisi, *ya- “yaymak, dağıtmak, sermek”-k- <*ya-k şeklinde açıklanmalıdır.

2. *Yat-* fiilinin etimolojisi ile ilgili, *yat-* <yā- “yaymak”-t- şeklinde ve Eski Türkçedeki *yad-* “yaymak, sermek, açmak” fiiline götürülerek yapılan açıklamalar mevcuttur. İlk açıklama yerinde bir açıklamadır. Ancak buradaki farazi köke “yaymak”ın yanı sıra “dağıtmak, sermek” anlamları da eklenmelidir. Çünkü “yere uzanan, yayılan, uzanan” bir kimse ya da şey aynı zamanda yere dağılmış ve serilmiştir. İkinci görüş yerinde olmakla beraber *yad-* “yaymak, sermek, açmak” fiilinin de *yat-* gibi *ya- farazi fiiliyle açıklanması gerekir. Sonuç olarak *yat-* “yatmak, uzanmak” fiilinin etimolojisi *ya-t- (>yat-) şeklinde olmalıdır.

¹⁷⁵ Zeliha Tuğuz, “Yastık” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 39 (2024), s. 255.

¹⁷⁶ Orçun Ünal, “Yastık ve Yorgan Kelimelerinin Kökeni”, Yorgan Kitabı, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul 2013, s. 176.

¹⁷⁷ Orçun, a.g.e. s. 177.

3. *Yaz-* “çözmek, ayırmak” / *yas-* “dağıtmak, dağıtarak yaymak; çözmek, sökmek; yassıltmak, düz hâle getirmek” fiillerinin kökü ilgili araştırmacıların *yaz-* fiilinin “yaymak, sermek” (<*ya-z-*) ve “yaymak, sermek” (<*yād-*) şeklindeki görüşlerinden ilk yaklaşımın daha uygun olduğu söylenebilir. Ancak “yaymak” ve “sermek” anlamlarıyla birlikte bu köke “dağıtmak, çözmek” gibi anlamlar da yüklenmelidir. Ayrıca bu iki fiilin, Türkçede *z/s* değişiminin sıklığı göz önüne alınınca farklı başlıklarda ele alınmaması gerektiği söylenebilir. Bu fiillerin etimolojisi **ya-z->*ya-s-* şeklindedir.

4. *Yad-/yay-* “yaymak, açmak, sermek” fiilinin kökü; **yā-d-*, *yā-* “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak”, *yād-* “yaymak, sermek, açmak” şekillerinde ele alınmıştır. Anlam ve şekil bilgisi açısından bakılınca ilk iki görüş yerindedir denilebilir. Sonuç olarak bu fiillerin etimolojisi **ya-d->*ya-d-* şeklinde çözümlenebilir.

5. *Yassı* “yayvan ve düz” kelimesinin kökü hakkında *yas-* “yaymak, açmak”+*I(g)*, <*yās-* “yaymak”+<[s]l> şeklindeki etimolojik açıklamaların yanı sıra bunu *yaz-* “yaymak” ve **ya-* “örtmek, kapatmak” fiillerine dayandırarak açıklayan görüşlere de rastlanmaktadır. Bu kelimenin “örtmek, kapatmak” anlamlı fiile değil “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” anlamlı farazi fiile dayandırılarak açıklanmasını daha yerinde bir yaklaşım olacaktır. Çünkü *yassı* olan bir şey yayılmış, serilmiş bir vaziyettedir. Yani *yassı* kelimesinin etimolojisi **ya-z>s-(s)ıg>*ya-z>s-su>yassı* şeklindedir.

6. *Yatsı* “güneşin batışından yaklaşık olarak iki saat sonrasına karşılık gelen zaman; yatsı ezanı; yatsı namazı” kelimesinin kökünü Gülensoy dışındaki araştırmacılar, *yat-* fiiline ya da *yat* ismine dayandırmıştır. Ancak Gülensoy, **yā-* farazi fiiline bir anlam vermemiştir. Bu farazi köke “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlarının verilmesi uygundur. Zira *yatsı* kelimesinin *yat-* gövdesine dayandığı açıktır. *Yat-* fiili de yukarıda bahsedildiği üzere **ya-* fiilinden türemiştir. Bu bilgiler çerçevesinde *yatsı* kelimesinin kökünün “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı **ya-* fiiline dayandığı ortaya çıkmaktadır. Yani *yatsı* kelimesinin etimolojisi, **ya-t-sıg>yatsu>yatsı* şeklindedir.

7. *Yastık* kelimesinin kökü; **yas-ta-* “yastık dayamak, yaslanmak”, *yastamak* “dayamak, yaslamak”, **yasıt-* “yassıltmak”, *yāt-* “yatmak”, *yat-/yas-*, *yas-* “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” şeklinde çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Ancak Türkçede bir kelimenin tek heceye, ünlü olmak şartıyla da bazen tek sese kadar götürebildiği gerçeği göz önüne alınınca *yastık* kelimesinin kökünün daha geriye, **ya-* fiiline dayandırılarak açıklanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Araştırmacıların bu kelimeye kök olarak kabul ettikleri **yat-* “yatmak” ya da *yas-* “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” şeklinde verdikleri fiiller bizce kök değil birer gövdedirler. Ayrıca kelimenin kökünün, bu iki fiilden hangisine dayandırılırsa dayandırılırsa, her iki durumda da **ya-* “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” farazi fiili olduğu söylenebilir. Ancak *yastığın* şekil itibarıyla *yassı* olması, yani yayılan, serilmiş vaziyette bulunması ve gerek başın altına konan gerek sırta dayanan anlamlarda olması onun yaslanılan, dayanılan şey olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak *yastık* kelimesinin kökü *yas-* fiiliyle alakalıdır denilebilir ve etimolojisi **ya-s-ı-t-u-k>*ya-s-t-uk>*ya-s-t-ı-k>/*ya-s-tuk/duğ>*ya-s-dık>yastık* şekillerinde açıklanabilir.

Etimolojik çalışmalarda bir kelimenin kökenine dair birden fazla açıklama getirilebilir. Ancak bunlar arasında kelimenin kökünü ses, şekil ve anlam bilgisi açısından en iyi şekilde açıklayan görüş ikna edici olabilir. Çalışmada bu hususlara riayet edilmiş ve türevleri olduğu düşünülen kelimelerden yola çıkarak “yaymak, dağıtmak, sermek, çözmek” anlamları verilmiş olan **ya-* fiilinin bazı türevleri ele alınmıştır.

Bu çalışmanın genelde Türkçeye özeldeyse etimolojik çalışmalara küçük de olsa bir katkı sunması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Akı, Serap, Karakılıç, “Türkçede **ya-* Fiilinden Türemiş Kelimeler”, *Söylem Filoloji Dergisi*, sy. 5, (2020), s. 304-310.

Arat, Reşit, Rahmeti, *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

AKMAN, H. (2025), *Ya- “Dağıtmak, Yaymak, Sermek, Çözmek” Fiilinin Bazı Türevleri, AUSBD, 2025, 8(15), 49-64

- Arat, Reşit, Rahmeti, *Kutadgu Bilig-I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Argunşah, Mustafa ve GÜNER, Galip, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- Ata, Aysu. *Rabgūzī Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- Atay, Ayten, “Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, sy. 54 (2006), s. 7-28.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı*. Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- Clauson, Sir, Gerard, *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford Press, Oxford 1972.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- Dilçin, Cem, *Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016.
- Eraslan, Kemal, *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1999.
- Ercilasun, Ahmet, Bican, *Makaleler*, (Haz. E. Arıkoğlu). Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. *Divânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Erdal, Marcel, *Old Turkic word formation A functional Approach to the Lexicon*, Turkologica 9, Wiesbaden, 1991.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı-2 İndeks Gramer*, Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Gabain, Annemarie, Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller (En eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar -yazı dilinde-)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Karamanlioğlu, Ali, Fehmi, *Gülistan Tercümesi (Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Kültür Bakanlığı. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Nişanyan, Sevan, *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul 2021.
- Ünal, Orçun, “Yastık ve Yorgan Kelimelerinin Kökeni”, *Yorgan Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul 2013, s.175-183.
- Paçacıoğlu, Burhan, *VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.
- Soltanşa, Ataniyazov, *Türkmen Dilinin Sözcöğü (Etimolojik) Sözlüğü*. Miras, Aşkabat 2004.
- Şen, Serkan, *Etimolojinin İzinde-Kelimeden Kültüre Seyahatler*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

Şirin, Hatice, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Tekin, Şinasi, *İştikakçının Köşesi-Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Tekin, Şinasi, *Maytrısimit – Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma – Uygurca İptidâi Bir Dram*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Tekin, Talat vd., *Türkmençe Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, İstanbul 1995.

Tezcan, Semih ve ZÜLFİKAR, Hamza, *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahların Açık Yolu (Cennetlerin açık yolu)-Maḥmūd bin 'Alî*. (Tıpkıbasım ve çeviri yazı: János Eckman, Dizin ve Sözlük: Aysu Ata). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2021.

Toparlı, Recep vd., *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Toparlı, Recep, *Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmânî*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Toparlı, Recep vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Tuğuz, Zeliha, “Yastık” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 39 (2024), s. 249-258.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Ünlü, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, İstanbul 2013.

Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kısaltmalar

eT	Eski Türkçe
ETk.	Eski Türkçe
ETü	Eski Türkçe
mec.	mecaz
TrS.	Tarama Sözlüğü
TS	Türkçe Sözlük

İşaretler

-	Kendisinden önce fiil olduğuna işaret eder
+	Kendisinden önce isim olduğuna işaret eder
*	Farazi/tanıklanmamış kelime
/	ya da
<	bu şekilden gelir
>	bu şekle gider

AKMAN, H. (2025), *Ya- “Dağıtmak, Yaymak, Sermek, Çözmek” Fiilinin Bazı Türevleri,
AUSBD, 2025, 8(15), 49-64

XIX. YÜZYIL OSMANLI SUDAN’INDA MODERNLEŞME HAMLELERİ

Eininas Awad Alla Mohammed KARSHOUM - H. Mustafa ERAVCI***

Özet

Modernleşme" ve "çağdaşlaşma" kavramları, XIX. yüzyılın en belirgin özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik ve sosyal modernleşme, dünyanın birçok bölgesinde geleneksel feodal yapının çözülmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu makale, Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda Sudan’a getirdiği modern sistemleri incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle idare, üretim, kamu hizmetleri ve iletişim alanlarında gerçekleştirilen modernleşme hamlelerine odaklanılmaktadır. Makalede, ikincil kaynaklara dayanan tarihsel, analitik ve betimleyici bir yöntem benimsemektedir. Ayrıca Osmanlı arşivlerinden elde edilen bazı belgeler ile Mısır’daki bazı kaynaklarda yer alan Arapça belgeler gibi birincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Araştırma sonuca göre, bu reformların temel amacı Sudan’ın ekonomik kaynaklarını kullanarak, merkezi Mısır olan güçlü bir imparatorluk kurma hedefi doğrultusunda Mehmet Ali Paşa’nın projesine hizmet etmektir. Her ne kadar bu politikalar doğrudan Sudan’ı modernleştirmeyi hedeflemese de, uygulanan reformlar Sudan’da modern bir devlet yapısının temelini atmış, sosyal, ekonomik ve idari gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sudan, Mısır, Modernleşme.

MODERNIZATION EFFORTS IN OTTOMAN SUDAN IN THE 19TH CENTURY

Abstract

The concepts of "modernization" and "contemporization" stand out as one of the most prominent features of the 19th century. Economic and social modernization played a central role in the dismantling of traditional feudal structures in many parts of the world. This article aims to examine the modern systems introduced by the Ottoman Empire to Sudan in the 19th century, with a particular focus on modernization efforts in the fields of administration, production, public services, and communication. The article adopts a historical, analytical, and descriptive methodology based on secondary sources. In addition, it makes use of primary sources, including some documents obtained from the Ottoman archives and Arabic documents found in certain Egyptian sources.

According to the article’s findings, the primary purpose of these reforms was to serve Mehmet Ali Pasha’s project of establishing a strong empire centered in Egypt by exploiting Sudan’s economic resources. Although these policies were not directly aimed at modernizing Sudan itself, the implemented reforms laid

* Doktora Öğrencisi, AYBU İTBF Tarih Bölümü, dagash1984@gmail.com, Orcid. 0000-0003-0908-9112

** Prof.Dr. AYBU İTBF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hmeravci65@gmail.com, Orcid. 0000-0002-9092-8448

the foundation for a modern state structure in Sudan and paved the way for social, economic, and administrative development.

Key Word: Ottoman, Sudan, Egypt, Modernization.

Giriş

Osmanlılar, Sudan'ı XVI. yüzyıl ikinci yarısından başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına kadar uzun bir dönem boyunca yönetmişlerdir. Bu dönem iki ana aşamaya ayrılabilir. İlk aşama, XVI. yüzyılda Özdemiş Paşa'nın önderliğinde başlamış ve Afrika'daki en önemli Osmanlı eyaletlerinden biri olan Habeş Eyaleti'nin kurulmasıyla şekillenmiştir. Bu dönemde Osmanlı yönetimi, Sudan'ın sadece kuzey ve doğu bölgelerinde etkili olabilmiş, ülkenin tamamı üzerinde tam bir hâkimiyet kurulamamıştır. İkinci aşama ise bu çalışmanın esas konusunu oluşturmaktadır. XIX. yüzyılın başlarında, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın liderliğinde başlamış ve tarihsel olarak "Türk-Mısır yönetimi dönemi" olarak adlandırılmıştır. Bu dönem, Mehmed Ali Paşa'nın askeri ve idari hâkimiyetiyle başlayıp Hıdiv Tefvîk döneminde (1867) fiilen sona ermiş, 1884 yılında ise Mehdi hareketi güçlerinin ülkeye hâkim olmasıyla resmen kapanmıştır.

XIX. yüzyılın başlarına kadar Sudan'daki siyasi ve idari yapı, atalara dayanan geleneklere ve kabile sistemine dayanan sultanlıklar ve yerel şeyhlikler tarafından yönetilmekteydi. Merkezi bir idare yapısı ya da modern anlamda gelişmiş bir altyapı mevcut değildi. Tarım, ulaşım ve iletişim gibi alanlarda geleneksel yöntemler kullanılmaktaydı. Bu çalışma, Osmanlı – Mısır yönetimi döneminde, özellikle XIX. yüzyılda Sudan'da yaşanan modernleşme süreçlerini, idari reformları, tarımsal üretim düzenlemelerini, ulaşım ağındaki gelişmeleri ve iletişim alanındaki dönüşümleri incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu reformların uygulanmasına neden olan faktörleri ve Sudan toplumuna olan sosyal, siyasi ve ekonomik etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Makale, tarihsel betimleyici ve analitik bir yöntemle hazırlanmış olup, çeşitli ikincil kaynakların yanı sıra sınırlı sayıda birincil kaynağa, özellikle Osmanlı arşivlerinden elde edilen bazı belgelere ve döneme ait Mısır kaynaklarına dayanmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu döneme ilişkin Osmanlı belgelerinin nadir bulunması, bu alandaki araştırmaların karşılaştığı temel zorluklardan biridir.

Modernizm, genel anlamda, feodal yapının çözülmesiyle birlikte XVII. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da meydana gelen sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki köklü değişimleri anlatan bir kavramdır. Batı Avrupa'da yaşanan yapısal değişiklikleri ifade eden modernleşme, kısa sürede hemen hemen tüm dünyayı etkisi altına almış ve dünyanın geri kalan kısmı için izlenmesi gereken bir yol, bir model haline gelmiştir. Bu anlayışa göre, Batı Avrupa gelişmişlik ve kalkınmışlık modeli olarak kabul edilir ve onun seviyesine ulaşmak, o toplumun geçirdiği aşamaları takip etmekle mümkün olacaktır. Bu bakımdan modernleşme, sosyolojik bir olgu olmanın yanı sıra ideolojik anlamlar da taşıyan bir kavramdır¹. Bununla beraber bu değişim XVII. yüzyılda Avrupa'da başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri olarak ortaya çıkmıştır². XIX. yüzyılda Osmanlı Sudanına tanıtılan modern sistemler, idari, üretim, bayındırlık ve iletişim başlıklı alanlarda kendini göstermektedir.

1. İdari Düzenlemeler

Mısır, Sultan I. Selim döneminde Osmanlı eyaleti haline gelmiş ve stratejik-ekonomik önemi nedeniyle Osmanlı eyaletleri arasında saygın bir konuma sahip olmuştur. Bu dönemde, Osmanlı kurumsal yapısıyla Memlûk döneminden miras kalan idari unsurların birleştiği yeni bir

¹ - Ramazan İde, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2017, s.4.

² - İde, a.g.e., s.5.

yönetim sistemi kurulmuştur³. Ayrıca, Mısır, bu dönemde birçok beylerbeyi atanması yoluyla eyaletlerden biri olarak gelişimini sürdürmüştür. Diğer yandan XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Mehmet Ali Paşa'yı resmen Mısır valisi olarak tanımıştı. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı otoritesini temsil etmenin yanında, genel olarak Osmanlı politikalarıyla çalışmamaya de özen göstererek yarı bağımsız idari yetkiler kullanmıştı. Bu durum, Mısır'ın İstanbul'daki merkezî yönetimden coğrafi olarak uzak oluşu ve aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli iç sorunlarla karşı karşıya kalmasıyla açıklanabilir⁴. Mehmet Ali Paşa'nın yetkileri, Hicaz'daki Vahhabi hareketini bastırmadaki başarısının ardından daha da genişledi. Ardından, İsmail Paşa komutasında Sudan'a bir sefer düzenlenerek Func Sultanlığı ortadan kaldırıldı. Öyle ki 1863 yılında İsmail Paşa, Sultan Abdülaziz'e yazdığı bir mektupta, yıllık gelirlerin İstanbul'a aktarılması karşılığında Sevakin ve Massava limanlarının idari olarak Mısır'a bağlanmasını talep etmişti. Hatta Mehmet Ali Paşa'nın nüfuzu genişledikçe, Sudan üzerindeki egemenliği tropikal göller bölgesine kadar ulaştı ve Sudan'ın tamamı, her ne kadar nominal olarak Osmanlı yönetimine bağlı olsa da, fiilen onun denetimi altına girmiştir.

No: 1. Mehmed Ali Paşa döneminde Sudan'ın sınırları haritası⁵.

Sudan yönetiminin bu dönemi, Mehmed Ali Paşa ve halefleriyle başlamış ve Sudan'ın başkenti Hartum'un Mehdi İsyanı'nın eline geçtiği Hidiv Tevfik Paşa (1879-1892) dönemiyle sona ermiştir. Sudan

³ - Gülşen Ulukaya, “Osmanlı Devleti’nin Mısır’da Kurduğu Hükümet Sistemi”, *International Ankara Congress on Scientific Research IV*, (2022), s.981.

4 - Yahya Bağçeci, “İsyandan İtaate: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıalı İlişkileri (1841-1849)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, Issue: 32, s.230.

⁵ - Zahra Gebril, 19. *Yüzyılda Sudanda Osmalı Hakimiyyetini Kültürel Etkileri*, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi. 2022, s.121.

vilayetlerinde yönetimin kurulmasıyla birlikte, Mehmed Ali Paşa merkezi otoriteyi sağlamlaştırmayı ve devletin yönetim kurumları üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi idari reform başlatmıştır⁶. Bu reformlar, idareyi modernleştirme ve devletin nüfuzunu sıkı denetimli, merkezi bir model doğrultusunda genişletme vizyonu çerçevesinde; organize bir bürokrasiye ve askerî yapıya dayanan modern bir devlet inşa etme çabasıyla şekillenmiştir.

Sudan'ın fethi sırasında, İsmail Paşa ve Mehmed Hüsrev el-Defterdar gibi fetih seferlerini yöneten ordu komutanları aynı zamanda yönetimden de sorumluydular. 1836 yılında Hurşid Paşa, Sudan Genel Valisi olarak atanmıştır. Vali, tüm bölgenin idaresinden ve denetiminden sorumluydu⁷. Bu dönemde Sudan, valisinin kontrolü altında idari olarak altı müdürlüğe ayrılmıştı⁸. Daha sonra bunlara ilaveten Taka (تكا) Müdürlüğü de kurulmuştu⁹.

No: 2. İsmail Paşa döneminde Sudan'ın Müdürlüklerinin haritası¹⁰.

Zaman zaman, bazı valilerin Sudan'ı Mısır'dan ayırıp bağımsız bir şekilde yönetme arzuları nedeniyle yönetim sistemi merkezîyetçilikten adem-i merkezîyetçiliğe (yerinden yönetime) dönüştürülüyordu. Ancak bu uygulamadan genellikle geri adım atılıyordu. Bunun kanıtlarından biri de, 1866 yılında adem-i merkezîyetçi yönetimden sadece on beş gün sonra vazgeçilmiş olmasıdır. Bu tarihten sonra Cafer Paşa, Sadık Sudan genel valisi olarak atanmıştır. Merkezi yönetime geri dönülmesinin nedeni, adem-i

⁶ - Robert Collins, *A history of Modern Sudan*, Cambridge, 2008, s.39.

⁷ - Mehmed Algadal, *Tarihü'l-Sudan el-Hadis* (تاريخ السودان الحديث), Hartum, 2018, s.78.

⁸ - Orhonlu Gengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Ankara, 1996, s.114

⁹ - P. M. Holt, M. W. Daly, *A History of the Sudan: From the Coming of Islam to the Present Day*, London, 2011, s. 64.

¹⁰ - Zahra Gebril, a.g.e., s.120.

merkeziyetçiliğin yönetimde aksaklıklara ve sınır bölgelerinde huzursuzluklara yol açacağı yönündeki endişeydi¹¹.

İdari olarak her müdürlüğü'nün başına "kaymakam" unvanına sahip bir yönetici atanmıştı. Kaymakam, müdürlüğü'nün tüm idari işlerinden sorumlu olup, müdürlüğün ayrıca, her biri yüzbaşı rütbesinde bir subayın yönettiği merkezlere ayrılmıştı. Bu subayların yardımcıları ise Sudanlı kabile şeyhleri ve liderleriydi. Kabile şeyhleri, vergi toplama ve hükümetten kaçanları yakalama gibi görevlerde merkezi yönetime destek sağlamaktaydı¹².

Sudan'daki en önemli idari pozisyonlardan biri de kadılık müessesesiydi. Hattı zatında Kadı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli idari makamlar arasında yer almaktaydı. Habeşistan Eyaleti'nin kurulmasının ardından Abdülvahhab'ın eyalet kadısı olarak atanması, Osmanlı Sudanı'nda bu makamın varlığına işaret etmekte idi¹³. Func Sultanlığı döneminde de İslam hukukuna uygun kararlar veren bir yargı mercii mevcuttur.

Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'da merkezi bir sistem kurmasının ardından "Sudan Genel Kadılığı" pozisyonu oluşturuldu. Bu makam, tüm müdürlüklerdeki kadı işlerini denetleyen ve devletin en yüksek mercilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Her müdürlüğe bir kadı atanmakta ve bu kadılar devlet tarafından maaşa bağlanmaktaydı. Sudan Genel Kadısı aynı zamanda bu dönemde kurulan Fetva Meclisi'ne de başkanlık etmekteydi. Bu meclisin en önemli görevlerinden biri, temyiz için gönderilen davaları incelemektir¹⁴. Bu dönemde Sudan'daki kadı sisteminin önemli bir gelişim süreci geçirdiği açıktır.

Sudan, ilk kez bu dönemde divan sistemini tecrübe etmiştir. İlk olarak, merkezi otoriteye özgü olan Divanü'l-Hükümdar kurulmuştur. Ayrıca, Divanü'l-Müdürlük de Hartum Müdürlüğü'nde özel olarak oluşturulmuştur. Bu divanlar, hükümetin işlerini yöneten bir grup idareci ve kâtipten oluşuyordu ve bu idarecilerin çoğu Mısırlıydı. Bu çalışanlardan bir grubun Sudan'a yerleşerek yerel halkla evlendiğini ve el-Hakim (*Tabip* - طبيب) ailesi ile el-Atabani (atab adı verilen ev vergilerini toplayan (عتباني) ailesi gibi büyük aileler kurduğunu görmekteyiz. Daha sonra, Divan-ı Muhasebat kurulmuştur. Bu divanlarda resmi dil Osmanlı Türkçesiydi. Yeni hükümet ayrıca, güvenliği sağlamak için şehirlere askeri garnizonlarda kurmuştur.¹⁵

Orduya gelince, Sudan'ı fethetmek için yaklaşık 9.000 asker gönderildiği görülmektedir. Bundan sonra, İsmail Paşa ve Defterdar, Sudanlıları askere almak ve modern bir ordu kurmak amacıyla onları Mısır'a göndermeye başladı. Kaynaklara göre başlangıçta Sudan'dan Mısır'a yaklaşık 30.000 kişi gönderilmiştir. Bu askerler, Mehmed Ali Paşa'nın egemenliğini kurmak istediği Hicaz'a gönderilmek üzere eğitilmişlerdi. Ancak, çoğu sağlık sorunları nedeniyle ordugâhta hayatını kaybetmiştir. Ardından, Mehmed Ali Paşa, bu askerleri Sudan'a geri göndermek için çabalarını sürdürmüş ve onlara "Sudan'daki Siyah Cihatçılar" adı verilmiştir¹⁶. Diğer yandan Sudan'daki ordu, modern Mısır ordusunun çekirdeğini oluşturmak üzere Sudan'dan getirilen ve Siyah Cihatçılar olarak bilinen farklı unsurlardan, Türk, Faslı, Mısırlı ve Sudanlılardan oluşmaktaydı. Bu ordunun en önemli görevleri güvenliği sağlamak ve çeşitli şekillerde vergi toplamaktı. Yıllar geçtikçe bu grubun yönetimi zayıflamış ve sadece vergi toplar hale gelmiştir¹⁷. Bununla beraber Siyah Cihatçı (الجهادية السود) Tugayı'nın, modern Sudan ordusunun çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir; zira bu birlik, dönemin Sudan'daki askeri kurumlarının tanık olduğu gelişim düzeyini yansıtan, sabit bir idari yapıya göre organize edilmiş eğitim ve disiplinle karakterize edilmiştir.

Bu dönemde meydana gelen bir diğer önemli gelişme, Sudan şehirlerinin gelişmesiydi. Sudan şehirlerindeki ilerleme sadece yönetim alanında olmamış, aynı zamanda bu şehirler, mal üretimi, ticaret ve

¹¹ - Defter No. 537, Şevki el-Cemal, *el-vesā'ikü' l-Tārīhiyah li-siyāseti'l- Mısır fī 'l-Baḥrū' l-Aḥmer 1863-1879* (الوثائق التاريخية) (لسياسة مصر في البحر الأحمر), Arap Elbayan Komisyonu Matbaası, Kahire, 1959, s.47.

¹² - Dirar Salih, *Tarihü's-Sudan el-Hadis* (تاريخ السودان الحديث), Beyrut, 2008, s.53-55.

¹³ - CADB, BOA.KK.d.,no.214, s.24.

¹⁴ - Mehmed Algadal, a.g.e., s.79.

¹⁵ - Mehmed Algadal, a.g.e., s.80.

¹⁶ - Dirar Salih, a.g.e., s.85.

¹⁷ - Naoum Şukır, *Tarihü'l-Sudan* (تاريخ السودان), Beirut, 1981, s.90.

zanaat merkezleri haline gelerek ekonomik ve sosyal faaliyetlerin de merkezi olmuştur. Hurşid Paşa'nın 1826'da Osmanlı yönetiminin başkenti olarak seçtiği Hartum şehri gibi yeni şehirler de ortaya çıkmıştır. Ancak, bu şehirler küçük olup, köyleri andıran yapılarla sınırlıydı. Bu dönemde yaşanan göçler ve Sudan toplumunun bileşenleri arasındaki karışım sonucunda, şehirlerin nüfus yapısı farklı kabileler ve ırklar arasındaki bir karışıma dönüşmüştür. Yöneticilere yakınlık, ticari faaliyetler ve şehrin parlaklığı, bu şehirleri cazip hale getirmiştir. Bu şehirlerde tüccarlardan oluşan yabancı sınıflar ortaya çıkmış ve Mısırlı, Arap, Hintli ve Avrupalı tüccarlar, kapılarını açtıkları konsolosluklar ve şirketlerle güney Sudan'a kadar yayılmışlardır¹⁸.

Yine bu dönemde modern Batı tıbbı Sudan'a girmeye başlamış, ancak kültürel ve ekonomik durumlarından dolayı yaygınlaşamamıştır. Nitekim askeri, sivil ve yabancı olmak üzere çok sayıda Mısırlı ve Türk çalışanın varlığı, valinin devlet çalışanlarına, özellikle de askeri personele bazı tıbbi hizmetler sunmaya karar vermesine neden oldu ve ilk eczane 1858'de açılmıştır¹⁹.

Sonuç olarak Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'daki modernleşme çabaları, bölgedeki yönetim, ordu, ekonomi ve sağlık sistemlerinin dönüşümünü başlatmış olsa da, bu reformların büyük kısmı, bölgenin yerel halkı tarafından tam anlamıyla benimsenmemiştir. Yine de, Osmanlı'nın bu dönemdeki modernleşme çabaları, Sudan'da kalıcı izler bırakmış ve sonraki yıllarda yapılan reformlar için temel oluşturmuştur.

2. Tarım Alanındaki Hamleler

Sudan'a askeri ve idari düzenlemeleri kalıcı olabilmesi hiç kuşkusuz üretimi güçlendirmeye bağlı olarak ekonominin yani yaşam standardının yükselmesine bağlaydı. Bu hedefe ulaşmak için Mehmed Ali Paşa, ve halefleri birçok sistem oluşturmak ve geliştirmek adına büyük çabalar sarf etmiştir. Kuşkusuz üretimin en önemli alanı toprağın işlenmesi idi.

Mehmed Ali Paşa, tarımla yakından ilgilenmiş ve tarım, onun ekonomik politikasının en önemli eksenini oluşturmuştur. Bu alandaki en önemli sözlerinden biri şudur: "Büyük emeklerle açtığımız Sennar'da ziraatı geliştirmek için ilim sahibi teknisyenlere ihtiyacımız var, bu yüzden bu konuyu ihmal etmeyin, yoksa çok pişman olursunuz"²⁰. Func Sultanlığı'nın ekonomisinin tarıma dayalı olduğu bilinmektedir. Habeşistan Eyaleti, Func Araplarından Suakin'e tahıl gönderildiği için bu bölgelerden gelen mahsullere bağlıydı²¹. Ancak, bu tarım gelenekseldi ve sadece geçimlik ekonomiye dayanıyordu; Sultanlık, ekonomik kâr getirecek nakit mahsul üretimine dayanmıyordu. Mehmed Ali Paşa, bu durumu değiştirmek ve tarımı modernleştirmek için birçok reforma girişmiştir²².

Bu noktadan hareketle, Mehmed Ali Paşa politikalarında tarım daha spesifik hale gelmiş ve Sudan'ı Mısır'a ilhak etme amacının, nakit mahsullerin geliştirilmesi yoluyla Mısır'daki ticareti canlandırmak olduğunu açıkça belirtmiştir. Sevakın Valisi Ahmed Paşa, 1867'de Tokar (طوكر) Deltası'na pamuk getirmiştir. Deneysel Amerikan pamuğu çeşitleriyle başlayan bu girişim, zamanla ticari ölçekte genişlemiştir. Pamuk ekimi için gerekli tohumlar Mısır'dan temin edilmiştir²³. Özellikle pamuk ekimine uygun topraklara sahip Doğu Sudan'daki Sinkat (سنكات) Akik (عقيق) bölgesinde pamuk yetiştirmeye teşvik etmiştir²⁴. Ayrıca bu bölgelerde çırçır fabrikalarının kurulması talep edilmiştir. Nitekim bu teşvik politikalarına bağlı olarak ilk çırçır fabrikaları 1847 yılında bu bölgede kurulmuştur. Bu reformlarla birlikte, Mehmed Ali Paşa'nın tarımda modernleşme hedefi doğrultusunda önemli adımlar atıldığı gibi

¹⁸ - Mehmed Algadal, a.g.e., s.56.

¹⁹ - Hassan Ibrahim, *Rihlet Mehmed Ali Paşa ila el-Sudan: et-Takrir el-Resmi* (رحلة محمد علي باشا الى السودان : التقرير الرسمي), Hartum, 2022, s.43.

²⁰ - Richard, Hill, *Egypt in the Sudan 1820-1881*, New York, Oxford University Press, London, s.50.

²¹ - CADB, BOA.ADVNS. MHM.d. no.26, hkm.35, s.12.

²² - Cengiz, Orhonlu, a.g.e., s.70.

²³ - Osman Hasan, *Tatvir el-ziraât fi 's-Sudan* (تطور الزراعة في السودان), Hartum, 2000, s.2.

²⁴ - Belge No. 122, Şevki el-Cemal, a.g.e., s.33.

tarımın endüstriye entegrasyonu bağlamında da ciddi çıktılar sağlanmıştır²⁵. Öyle ki bu ürünler aynı zamanda Sudan'ı küresel sermaye piyasasına bağlamıştır.

Diğer taraftan devlet, Nil'den uzakta yaşayan halkı su çarkları inşa etmek ve palmiye ağaçları dikmek için Nil'e yaklaşmaya zorlamak için çalışmıştır. Sudanlılara palmiye ağaçlarının nasıl dikileceğini öğretmek için uzmanlar gönderilmiştir. Ayrıca 1860 yılında meyve ağaçları ve sebze yetiştiriciliği Sudan'a tanıtılmış. Mısırlılar ve yabancılar portakal, nar ve üzüm gibi meyve ağaçları dikerek yeni narenciye üretim alanları oluşturulmuştur. Hartum'un kentsel gelişiminde açıkça görülen bahçe koordinasyonu oldukça yaygınlaşarak Mavi Nil çevresi ve kenarları bu tür üretim alanları ile zenginlik kazanmıştır. Sudan toplumu bütün bu yeni üretim türlerinden başka keten ve çivit gibi yeni ürünler yetiştirmeyi de öğrendiler²⁶. Öyle ki, İndigo yetiştiriciliğinden sonra Hurşit Paşa döneminde indigo fabrikaları kurulmuştur. İndigo dünya pazarında çok az talep gördüğü için küçük ölçekte üretiliyordu. Tütün de 1866 yılında Gadarif (القضارف) şehrinde ekilmeye başlanmıştır²⁷. Bu dönemde Sudanlıları tarım konusunda eğitmek için çok sayıda Mısırlı teknisyenin gönderildiğini görüyoruz. Liderlerin ve üst sınıfların çocukları, tarımın temellerini öğrenmek amacıyla üç yıl süreyle tarım eğitimi almak üzere Mısır'a gönderilmiştir.

Tarımda modernleşme çabaları yukarıda ifade edilenlerle sınırlı kalmayıp, Hurşit Paşa döneminde Sudan'daki sulama sisteminde yenileşme çalışmaları yapılmıştır. Hurşit Paşa, tarım sisteminin yağmur yerine sürdürülebilir sulama üzerine inşa edilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle, müdürlüklerin farklı bölgelerinde su çarklarının imalatı ve bakımı için Mısır'dan kalifiye işçiler getirilmişti. Nil'in taşkın sularından faydalanmak için kanallar kazmak üzere Mısır'dan işçiler de gönderildi. Ayrıca Kash Nehri gibi bazı nehirler üzerinde baraj inşa etme girişimleri de vuku buldu²⁸.

Mehmed Ali Paşa'nın izlediği ekonomik politika, büyük ölçüde Sudan kaynaklarını doğrudan kullanmaya dönük olmasından dolayı toprak mülkiyet sistemi gelişmemiştir. Bu durum, geleneksel toprak mülkiyeti yapılarında da büyük bir değişiklik gerektirmemiştir. Bunlardan farklı olarak verimli topraklara Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'a getirdiği yöneticiler, yasal dayanak olmaksızın geniş arazilere el koymuşlardır. Örneğin, Mehmed Hüsrev el-Defterdar'ın Kordofan'da uzun süre kalmamasına rağmen, çok geniş alanları ektiği görülmüştür. Sudan'daki üst sınıflar da Hartum'da çiftlik sahibi olabilmek için çaba sarf etmiştir. Nitekim vali Hurşid Paşa'nın üzüm yetiştirmek için çiftlikleri bulunmaktaydı. Bu durum, bölgedeki toprak sahipliğinin büyük ölçüde güçlü kişilerin ve yöneticilerin denetimine girmesine yol açmıştır²⁹.

Tarımdaki modernleşme süreçlerinden sonra Osmanlı yönetimi, pamuk endüstrisi gibi tarımsal ürünlere dayanabilecek endüstrilere odaklanmaya çalışmış, pamuk çırçırları kurulmuş ve bu da tekstil endüstrisinin gelişmesine yol açmıştır. Deri tabaklama gibi var olan bazı endüstrilerde de bilimsel yöntemlerin kullanıldığı bir gelişme yaşanmış. Sonuç olarak ayakkabı endüstrisi gelişmiş. Hurşit Paşa döneminde Sennar'da (سنا) bir cephaneliğin kurulduğu, ayrıca gemi inşa endüstrisinde de bir gelişme olduğu görülmektedir. Öyle ki, bu dönemde iki Nil'in birleştiği yerin yakınında gemi üretmek için bir fabrika kurulmuştur. Daha sonra gemi inşa endüstrisi ülkedeki önemli endüstrilerden biri haline gelmiştir. Sabun ve sigara endüstrisi gibi başka küçük endüstriler de ortaya çıkmış, ancak bunlar sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Sudan ülkesinin sanayi alanında gelişmeye hazır olmadığını, hatta Mısır'ın bile güçlü bir sanayi tabanına sahip olmadığını, ancak Sudan'da hammadde bulunmasının bu sanayilerin kurulmasına yol açtığını söyleyebiliriz.³⁰

²⁵ - Osman Hasan, a.g.e., s.3.

²⁶ - Richard, Hill, a.g.e. s.55.

²⁷ - Başır Kuku, *Mellamh men Tarihü'l-Sudan fi Ahid el-Hidiv İsmail* (ملاحم من تاريخ السودان في عهد الخديوي اسماعيل), Hartum, 1990, s.180.

²⁸ - Makı Şibika, *el-Sudan A'bre El-kurun* (السودان عبر قرون), Birout, 1991, s.128.

²⁹ - Mehmed Algadal, a.g.e, s.107.

³⁰ - Mehmed Algadal, a.g.e, s.107-122.

Ayrıca Massava, Kassala, Gedaref ve El Obeid gibi bölgelerde pazarlar kurulduğu için, tarımın refahı ve Sudan'da güvenliğin yeniden sağlanması iç ticaretin faaliyete geçmesine yol açmıştır. 1864 yılında Sudan Ticaret Şirketi kurulmuş ve bu şirketin sözleşmesi, bir demiryolu hattı inşa etmesine ve Nil vapurlarını işletmesine olanak tanımıştır. Ticaretin ve tarım ürünlerine dayalı bu endüstrilerin hareketini kolaylaştırmak için Mısır yönetimi, ulaşım ve iletişim altyapısını geliştirmek ve modernize etmek amacıyla önemli adımlar atmıştır. Bu reformlar, Sudan'ın ekonomik canlılığını artırmış ve bölgenin daha entegre bir hale gelmesini sağlamıştır³¹.

3. Ulaşım ve İletişim

Daha önce de belirtildiği gibi, sükûnet ve güvenlik koşulları Mısır ve Sudan arasındaki ticaretin gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca Mehmed Ali Paşa ve hükümeti Sudan'da kara ve Nil taşımacılığını geliştirmek için çalışmıştır. Öyle ki Sudan ürünlerinin zarar görmeden taşınmasını kolaylaştırmak için tarihi ticaret kervan yollarını aktif hale getirmiştir. Bu dönemde Sudan Mısır'a üç ana güzergâh üzerinden bağlanıyordu. Bunlardan Sennar'dan başlayıp Berber (بربر) şehrine ulaşana kadar Şendi'ye (شندي) giden bir rota, daha sonra Mısır'a ulaşana kadar Atmur Çölü'nü geçen güzergahta yeni menziller inşa etmiştir. İkinci güzergâh ise Sennar-Şendi'den başlayıp Berber'e, oradan da Kızıldeniz'deki Suakin'e ulaşan ve deniz yoluyla Mısır'a taşınan güzergâh yollarını onartmıştır. Ayrıca Sudan'ın batısından (Darfur'dan) gelen ve Darbu'l-Erbain (درب الأربعين) Yolu olarak bilinen üçüncü bir güzergâh ki Darbu'l-Erbain Yolu eski Mısırlılardan beri Sudan'dan ithal edilen malların Mısır'a taşınması için kullanılan yolun güvenlik teşkilatını geliştirmiştir. Karayollarındaki bu güvenlik, konaklama ve yolların iyileştirme çabalarından başka Mehmed Ali Paşa ve hükümeti, malları taşımak için gerekli develeri ya satın alarak ya da sahiplerinden kiralayarak ticaretin akıcılığını sağlamak içinde tedbirler almışlardır.

Diğer taraftan Sudan'daki Yeni Osmanlı yönetimi nehir taşımacılığına önem vermiş ve 1820'den beri büyük çaba sarf etmiştir. Mehmed Ali Paşa 1838-1839'da Sudan'ı ziyaret ettiğinde, büyük gemilerin geçebileceği bir pusula rotası inşa edilmesini emretmiştir. Bu zamana kadar Sudan halkı sadece malların taşınmasında ve balıkçılıkta kullanılan ahşaptan yapılmış küçük tekneleri biliyordu. Bu tekneler şelalelerin ve akıntıların varlığı nedeniyle Mısır ve Sudan arasındaki ticari taşımacılıkta kullanılmazdı. Sudanlılar ayrıca modern buharlı ve dizel motorlu tekne yapılacağını da bilmiyordu. Sudanlıların nehir taşımacılığını kullanmamasının bir diğer nedeni de nehir taşımacılığına uygulanan ağır vergilerdi. Bu, Func sultanatının sonunda var olan birkaç Nil yolculuğunun durdurulmasına yol açmış. Bir başka neden de bu gemiler ya da tekneler hırsızlığa maruz kaldığı için güvenlik eksikliğiydi³². Ancak XIX.yüzyılda hükümet ucuz olduğu için nehir taşımacılığına önem vermiştir. Hurşit Paşa döneminde Beyaz Nil, El-Kamlin, Sennar ve Berber'de tekne üretimi için bir tersane inşa edilmiştir³³. Mühendisler ve uzmanlar da dahil olmak üzere tekne üretimi için gereken tüm ihtiyaçlar getirilmiştir. Hükümet ayrıca tüccarlar ve bölge halkıyla birlikte çalışacak komiteler kurarak denizciliği organize etmek ve kolaylaştırmak için çalışmıştır. Her bölgeye ithalatın güvenliğini sağlamaktan sorumlu bir kişi atanmıştır³⁴.

İsmail Paşa ayrıca Sudan ve Mısır'ı birbirine bağlayan bir demiryolu hattı inşa etmeye çalışmıştır. En kısa ve kestirme yolları bulmak için mühendisler gönderilmiştir. Projeye Sudan Demiryolu adı verilmiş. İngiliz uzmanlar Barry ve Walker, demiryolu hattını uzatmak için güvenli rotaları seçmekle görevlendirilmiştir. İnşaat maliyetinin 9 milyon pound olacağı tahmin ediliyordu. Nil'e paralel güzergâh seçilerek, projenin hayata geçirilmesi ve denetlenmesi için Şahin Paşa görevlendirilmişti. Bu demir yolu yapım sürecinde projede işçi bulmak gibi bazı engeller ortaya çıkmış ise de projenin ulaştığı her bölgenin

³¹ - Şevki el-Cemal, "Velâyetü'l-Habeşetü'l-Osmaniye beyn Vilâyeti Cidde ve el-idaretü'l-Misri1818-1885" (ولاية الحبشة العثمانية بين (ولاية جدة والإدارة المصرية 1818-1885), *El-Dara Dergisi*, Sayı.2,1997, s.86.

³² - Nasim Makar, *Ahval el-Sudanü'l-iktisâdiya* (احوال السودان الاقتصادية), Yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, 1956, s.54.

³³ - Richard Hill, a.g.e, s.61.

³⁴ - Richard Hill ,a.g.e, s. 60.

sakinlerinin demiryolunun inşasında çalışmasıyla aşılmıştır³⁵. Ayrıca Nil Nehri'ni Sevakin şehri üzerinden Kızıldeniz'e bağlayan başka bir demiryolu inşa etme fikri de mühendis İsmail El-Faki tarafından tasarlamakla görevlendirilmiş ise de Mısır'da Hidiv İsmail'in mali sorunları baş gösterince Sudan Demiryolu projesi askıya alınmıştır³⁶.

4. İletişim Araçları

1865 yılında Mısır'da posta hizmetleri yabancı bir şirket tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Bu şirket daha sonra Mısır hükümetine devredilmiştir. İlk Mısır posta pulu 1866 yılında basılmıştır. Bunu takiben, Mısır hükümeti posta hizmetlerini Sudan'a genişletmek için çalışmalara başlamıştır. 1867 yılında Sevakin'de, 1869 yılında Massava'da ve 1875 yılında Hartum'da birer postane açılmıştır. Böylece Osmanlı Sudanı'nın tüm bölgeleri posta ağıyla birbirine bağlanmıştır. Sudan Postası, 1878 yılında Evrensel Posta Birliği'ne katılmıştır. Nakliye hatları Kızıldeniz'in çeşitli limanlarına kadar uzatıldıktan sonra, Mısır'dan Sudan limanlarına posta taşımak kolaylaşmıştır³⁷. Belgede belirtildiği üzere, haftada bir kez Suakin'den posta taşımak amacıyla bir gemi tahsis edilmiş, ayrıca Hartum'dan Suakin'e posta taşımak üzere komiteler kurulmuş ve Hartum ile Sevakin arasındaki yolun iyileştirilmesine özel önem verilmiştir³⁸.

Bu dönemdeki en önemli iletişim araçlarından biri 1863 yılında kullanılmaya başlanan telgraftı. Bu telgraf ağı, Mühendis Kiger'in gözetiminde Alman Siemens şirketi tarafından inşa edilmiştir. Mühendis Kiger, Richard Hill tarafından yayımlanan anılarında projenin hayata geçirilme aşamalarını anlatmıştır. Demir direkler İngiltere'den getirilmiş ve Nil üzerinden taşınmıştır. Bu direkler pahalıydı ve hırsızlığa karşı korunmaları gerekiyordu³⁹. Belgede, telgraf malzemeleri ve mühendislerin getirildiği, ardından Sevakin'de tören havası içinde telgraf direklerinin dikilmeye başlandığı belirtilmiştir⁴⁰. Telsiz telgraf, müdürlüklerin başkentlerinin çoğunu kapsıyordu. Telgrafın önemi, Mısır'daki Hidiv ile iletişimi sağlamak ve kolaylaştırmak için çalışması ve bunun da ülkedeki idari işleri kolaylaştırmasında yatmaktadır. Telgraf ayrıca merkezden malzeme talep edilen Darfur bölgelerinin fethedilmesine de katkıda bulunmuştur⁴¹. 1870 yılında telgraf ağının uzunluğu 2110 kilometreye, telgraf bürolarının sayısı ise Mısır Telgraf İdaresi Başmühendisi Selame Bey'in denetiminde 21 büroya ulaşmıştır⁴². Telgrafın temel amacı Sudan'ı Mısır'a bağlamak ve daha sonra Sudan'ın bölgelerini ve müdürlüklerini birbirine bağlamaktır. Ülkenin genişliği nedeniyle diğer yerlerde neler olup bittiğini bilmek zordu, ancak telgraf hatlarının tamamlanmasıyla ülke iyi yönetilmiş. Çalışanların yeterliliğini sağlamak amacıyla Sevakin ve Hartum'da telgraf sanatını öğretmek için iki okul açılmıştır⁴³.

5. Endüstri

Mehmed Ali Paşa, Mısır'da sanayinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sanayinin itici güçlerinden biri olan taş kömürü gibi yeni unsurlar bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Suyun ve

³⁵ - Şevki el-Cemal, *Tarihü'l- Sudan Vadi'n-Nil ve Alâkatuhü bi-Mısır min Akdemi'l- 'uşur ila'l- vakti'l- hazır* (تاريخ السودان وادي النيل وعلاقتة بمصر من اقدم العصور الى الوقت الحاضر), Kahire, 2008, s.132.

³⁶ - Hüsin Hamid, *Vilâyetü'l-Habeşetü'l-Osmaniye 1866-1818* (ولاية الحبشة العثمانية 1866-1818), s.200.

³⁷ - Hüsin Hamid, a.g.e., s.203.

³⁸ - Defter No. 558, Şevki el-Cemal, a.g.e., s.69.

³⁹ - El-Emin Saeed Mehmed el- Emin Saeed, *Siyaseti Mehmed Ali fi el-Sudan* (سياسة محمد علي في السودان), Hartum, 1941, s.112.

⁴⁰ - Defter No.3543, Şevki el-Cemal, a.g.e., s.67.

⁴¹ - Makî Şibika, *El-Sudan A'bre El-kurun* (السودان عبر قرون), Birout,1991, s.173.

⁴² - Şevki el-Cemal, *Siyasetü'l-Mısır fi'l-Bahr el-Ahmer fi'l-Nısfı'l-sani mine'l-Karn el-tasi-aşır* (سياسة مصر في البحر الاحمر في النصف الثاني من القرن التاسع عشر), Kahire, 1990, s.50.

⁴³ - Şevki el-Cemal, a.g.e, s.142.

rüzgarın gücünden yararlanmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuş; en önemlisi ise, XVIII.yüzyılda Sanayi Devrimi'nin başlangıcında İngiltere'de keşfedilen buhar gücünden faydalanılmıştır. Mehmed Ali Paşa, barut ve silah üretimi yapan birçok askeri fabrika kurmuştur. Ayrıca şeker, cam, kumaş ve kağıt gibi diğer endüstriler de bu dönemde gelişme göstermiştir⁴⁴. Daha önce de belirtildiği gibi, Sudan'ın bazı şehirlerinde indigo fabrikaları kurulmuştur. Bunun yanı sıra barut ve askeri kıyafet üretimi yapan fabrikalar da faaliyete geçirilmiştir. Sudan'da pamuk ekiminin başarılı olmasıyla birlikte, pamuk çırçırılama tesisleri gibi tarıma dayalı sanayi kolları da geliştirilmiştir. Ayrıca gemi yapım atölyelerinin yanı sıra sabun üretimi, deri tabaklama ve hafif tekstil gibi küçük ölçekli sanayiler de kurulmuştur⁴⁵.

Bir diğer önemli sanayi kolu ise altın madenciliğidir. Altın çıkarımı, Sudan'ın fethinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Mehmed Ali Paşa ve yönetimi, özellikle Fazugli (فازوغللي) ve Beni Şaybun (بني شيبون) dağlarında madencilik faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Bu amaçla yetenekli mühendisler yetiştirilmiş ve modern maden makineleri bölgeye getirilmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen istenilen başarı elde edilememiştir. Elde edilen altın miktarı, yapılan yatırımları karşılamaktan uzak kalmıştır. Ayrıca, Sudanlı işçilerin ve diğer çalışanların, iklim koşulları başta olmak üzere çeşitli nedenlerle bu alanda çalışmak istemedikleri tespit edilmiştir⁴⁶.

Sonuç olarak XIX. yüzyılda Osmanlı-Mısır yönetimi döneminde, özellikle Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve halefleri zamanında Sudan'da uygulanan reform ve modernleşme çabaları, sadece münferit idarî veya ekonomik tedbirlerden ibaret değildir. Bu reformlar, Mısır'daki merkezi devletin hedeflerine hizmet edecek şekilde, ülkenin siyasal ve toplumsal yapısını yeniden şekillendirmeye yönelik kapsamlı bir projenin parçası olmuştur. İdarî alanda, yeni sancak ve vilayetler kurulmuş, bu bölgelerde sıkı merkezîyetçi bir idare sistemi benimsenmiştir. Vergi sistemi yeniden düzenlenmiş ve devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi yeni bir zemine oturtan modern bir idarî yapı oluşturulmuştur. Tarım alanında ise bazı bölgelerde su değirmenleri ve savak sistemleri kullanılarak sürekli sulama yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Devlet desteğiyle pamuk gibi nakit ürünlerin ekimi teşvik edilmiş, toprak mülkiyetinin düzenlenmesi ve sınırlı da olsa tarımsal yatırımlar özendirilmiştir.

Ulaşım ve iletişim alanında kuzey ile güneyi ve büyük şehirleri birbirine bağlayan yeni yollar açılmış, telgraf ve posta hatları kurulmuştur. Bu gelişmeler, Sudan'ın Mısır'daki merkezî idareyle idarî ve ekonomik bağlarını güçlendirmiştir. Aynı zamanda idarî ve askerî karaktere sahip modern şehirlerin ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, başlangıçta bir idarî ve askerî merkez olarak kurulan Hartum, daha sonra ülkenin başkenti hâline gelmiştir. Bu reformların büyük ölçüde Osmanlı-Mısır yönetiminin askerî ve ekonomik çıkarlarını gözeterek planlanmış olmasına rağmen, uzun vadede Sudan'da modern devlet yapısının temellerini atan derin etkiler bırakmıştır. Bu dönem, Sudan'ın geleneksel yönetim yapılarından modern idarî ve örgütsel formlara geçiş yaptığı tarihsel bir dönüm noktası olmuş, ülkenin bugünkü karmaşık ve çok katmanlı yapısının oluşumuna zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv belgeleri

CDAB,BOA.KK.d.,no.214, s.24.

CDAB,BOA.ADVNS. MHM.d. no.26, hkm.35, s12.

Belge No. 122, Şevki el-Cemal, a.g.e., s.33.

Defter No. 558, Şevki el-Cemal, a.g.e., s.69.

Defter No.3543, Şevki el-Cemal, a.g.e., s.67.

⁴⁴ - El-Certeli Ahmed. *Tarihü 'l-Sanâ'at fî Mısır fî 'l-Nısfu 'l-evvel min 'l-karn el-tâsi-aşr* (تاريخ الصناعة في مصر في النصف الاول من القرن التاسع عشر), Kahire,1952, s.90.

⁴⁵ - Mehmed Ebu Salim, *Tarihü 'l-Hartum* (تاريخ الخرطوم), Beyrut, 1979, s.36.

⁴⁶ - Hassan İbrahim, *Mehmet Ali fî 'l-Sudan* (محمد علي في السودان), Yazarlık, Çeviri ve Yayıncılık Evi, Hartum, (yıl yok) s.129.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed ,El-Certeli, *Tarihü 'l-Sinâ'a fî Mısır fî 'l-Nısfı 'l-Evvel mine 'l-karn el-Tâsı-Aşar* (تاريخ الصناعة) (في مصر في النصف الاول من القرن التاسع عشر), Dar Almarif,Mısır, 1952.

Algadal, Mehmed, *Tarihü 'l-Sudan el-Hadis* (تاريخ السودان الحديث), Hartum Üniversitesi Yayınları, Hartum, 2018.

Bağçeci Yahya, İsyandan İtaate: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıalı İlişkileri (1841-1849), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, Issue: 32.

Collins Robert, *A history of Modern Sudan*, University Press, Cambridge, 2008.

El-Cemal, Şevki, *Tarihü Sudan Vadi 'n-Nıl ve Alâkatuhü bi-Mısır min Akdemi 'l- 'uşur ile 'l- vakti 'l-hazır*

(تاريخ السودان وادي النيل وعلاقتة بمصر من اقدم العصور الى الوقت الحاضر), Alanglu Mısır Kütüphanesi, Mısır, 2008.

El-Cemal, Şevki, *Siyasetü 'l- Mısır fî 'l-Bahri 'l-Ahmar fî 'l-Nısf el-Thani mine 'l-karn el-Tasi-Aşar* (سياسة مصر في البحر الاحمر في النصف الثاني من القرن التاسع عشر), Dar al-Ma'arif, Kahire ,1990.

El-Cemal Şevki , *El-vasā'ik el-tārīkhīyah li-siyāsetü 'l-Mısır fî 'l-Bahrü 'l-Ahmar* 1863-1879 (الوثائق) (التاريخية لسياسة مصر في البحر الاحمر), Arap Elbayan Komisyonu Matbaası, Kahire,1959.

El-Cemal Şevki, “Vilâyetü 'l-Habeşetü 'l-Osmaniye beyn Vilâyeti Cidde ve el-idaretü 'l-Mısria 1818-1885” (ولاية الحبشة العثمانية بين ولاية جدة والادارة المصرية 1818-1885), *El-Dara Dergisi*, Sayı.2,1997

Ebu Salim Mehmed,*Tarihü 'l-Hartum* (تاريخ الخرطوم), Darü'l-cil, Beyrut, 1979.

Gebril Zahra, *19 Yüzyılda Sudanda Osmal Hakimiyetini Kültürel Etkileri*, yüksaklisans tezi, Sakarya Üniversitesi. 2022.

Hill, Richard, *Egypt in the Sudan 1820-1881*, New York, Oxford University Press, London, 1959.

Hasan Osman, *Tatvurü 'l-zirâât fî 's-Sudan* (تطور الزراعة في السودان), Dar Hail baskevi, Hartum, 2000.

Hüsin Hamid, *Vilâyetü 'l-Habeşetü 'l-Osmaniye 1866-1818* (ولاية الحبشة العثمانية 1866-1818), Yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, 2004.

Ibrahim Hassan, *Mehmet Ali fî 'l-Sudan* (محمد علي في السودان), Yazarlık, Çeviri ve Yayıncılık Evi,Hartum, yıl yok.

Ibrahim Hassan, *Rhlat Mehmed Ali Paşa ila el-Sudan: et-takrir el-resmi* (رحلة محمد علي باشا الى السودان :) (التقرير الرسمي), Arthria Yayın ve Dağıtım Evi, Hartum, 2022.

İde Ramazan, *Osmanlı Moderleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2017.

Kuku Başır, *Mellamh men Tarihü 'l-Sudan fî ahidü 'l-Hidiv İsmail* (ملامح من تاريخ السودان في عهد الخديوي) (اسماعيل), Hartum Üniversitesi Yayınevi, Hartum, 1990.

Makar Nasim, *Ahval El-Sudan El-iktisâdiya* (احوال السودان الاقتصادية), Yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, 1956.

Nour,Tarig, *Osmanlı Sudan Sevak 'nde Türk – İngiliz Rekabeti*, Iskenderiye Kitap, İstanbul, 2020.

Saeed, Mehmad Al- Amin, *Siyasetü 'l- Mehmed Ali fî s--sudan* (سياسة محمد علي في السودان), Ulusal Yayıncılık

Kütüphanesi, Hartum, 1941.

Salih, Dirar, *Tarihü 'l-Sudan el-Hadis* (تاريخ السودان الحديث), Dar Maktabat elhaya, Beyrut, 2008.

Şibika Maki *Es-Sudan A 'bre El-kurun* (السودان عبر قرون), Dar eL-juil, Beyrut, 1991.

Şukır, Naoum, *Tarihü 'l-Sudan* (تاريخ السودان), Dar Aljul, Beyrut, 1981.

Ulukaya Gülşen, “Osmanlı Devleti'nin Mısır'da Kurduğu Hükümet Sistemi”, *International Ankara Congress on Scientific Research IV* April 1-3, 2022 Ankara/ TURKEY, 981.), Kral Abdülaziz Evi, Dara Dernği, 1996.

KARSHOUM, E. A. M.-ERAVCI, H. M., XIX. Yüzyıl Sudanı'nda Modernleşme Hamleleri, AUSBD, 2025, 8(15), 65-76

ANKARA ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imla ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu, hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede dönüş yapmayan yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dahilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır.

YAZIM KURALLARI

1. Derginin yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Makalelerde sayfa numarası kullanılmamalıdır.
7. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN ESASLAR

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1 cm, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, sol 2,5 cm, sağ 2,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1,25 cm. alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır. Alt başlıkların yalnızca ilk harfleri büyük harfle başlamalıdır.

DİPNOT YAZIMINDA KULLANILACAK KAYNAKLARIN YAZIMI İLE İLGİLİ ESASLAR

1. Göndermeler (referanslar), Ankara Sosyal Bilimler Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir.
2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakçada yazar soyadı başta, adı ise sonda verilmelidir.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Atıf İçin Örnekler:

Kitap:

Halil İncık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İncık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İncık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Sonraki atıflarda: Uzunçarşılı, a.g.m., s. 101.

Kaynakça İçin Örnekler:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

Kitap:

İncık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Makale:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.